

TƏSİSÇİ: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

Biz maddi dəyərləri insan kapitalına çevirməliyik.

İlham Əliyev

Cild 2, №1, 2019

Vol. 2, №1, 2019

Том 2, №1, 2019

İldə dörd dəfə nəşr olunur.

Peşə təhsili və insan kapitalı

Vocational education and human capital

Профессиональное образование и человеческий капитал

*Elmi-praktiki, metodiki jurnal * Scientific-practical and methodological journal **

Научно-практический, методический журнал

Redaksiya heyətinin sədri

Mustafayev F.F. (i.e.d., prof.)

Baş redaktor

Balakişiyev Ş.Ş. (f.e.f.d.)

Redaksiya heyətinin üzvləri

Əlizadə R.İ. (t.e.d., prof.), **Ağayev F.H.** (t.e.f.d.), **İbrahimov M.A.** (i.e.d., prof.),
İlyasov M.İ. (p.e.d., prof.), **Quliyev N.Ə.** (p.e.d., prof.), **Vəliyev F.H.** (t.e.d., prof.),
Həsənov Q.H. (i.e.f.d.), **Tanırverdiyev T.M.** (a.e.f.d.), **Əmiraslanov T.İ.** (əməkdar mədəniyyət işçisi), **Əsgərov R.B.** (əməkdar müəllim), **Zeynalov V.E.**, **Əlili A.A.**, **Mehdiyeva N.B.**,
Camalov H.E.

Chairman of the editorial board

Mustafayev F.F. (prof., dr.)

Chief editor

Balakishiyev Sh.Sh. (a.s.s.dr.)

Members of the editorial board

Alizadeh R.I. (prof., dr.), **Agayev F.H.** (a.s.s.dr.), **Ibrahimov M.A.** (prof., dr.), **Ilyasov M.I.** (prof., dr.),
Guliyev N.A. (prof., dr.), **Veliyev F.H.** (prof., dr.), **Hasanov G.H.** (a.s.s.dr.),
Tanirverdiyev T.M. (a.s.s.dr.), **Amiraslanov T.I.** (honored cultural worker),
Asgarov R.B. (honored teacher), **Zeynalov V.E.**, **Alili A.A.**, **Mehdiyeva N.B.**, **Jamalov H.E.**

Пред. ред. коллегии

Мустафаев Ф.Ф. (д.э.н., проф.)

Главный редактор

Балакишиев Ш.Ш. (к.ф.н.)

Члены редакционной коллегии

Ализаде Р.И. (д.т.н., проф.), **Агаев Ф.Г.** (д.ф.т.н.), **Ибрагимов М.А.** (д.э.н., проф.), **Ильясов М.И.**
(д.ф.н., проф.), **Гулиев Н.А.** (д.ф.н., проф.), **Велиев Ф.Г.** (д.т.н., проф.), **Гасанов Г.Г.** (д.ф.э.н.),
Танырвердиев Т.М. (д.ф.с.н.), **Амирасланов Т.И.** (заслуженный деятель культуры), **Аскеров Р.Б.**
(заслуженный учитель), **Зейналов В.Е.**, **Алили А.А.**, **Мехтиева Н.Б.**, **Джамалов Х.Е.**

“Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalında pedaqogika, texnika, iqtisadiyyat, informatika, ekologiya və digər fundamental elm bölmələri üzrə məqalələr, metodiki yazılar dərc edilir.

The journal “Vocational Education and Human Capital” publishes clauses, and other pieces of information on pedagogy, technology, economics, informatics, ecology and other fundamental sciences, including methodical articles.

В журнале “Профессиональное образование и человеческий капитал” публикуются статьи по педагогике, технике, экономике, информатике, экологии и других фундаментальных науках, а также методологические статьи.

M Ü N D Ə R İ C A T

Rəsmi sənədlər

5 Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı

7 Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi

Mütəxəssis sözü

16 İ.İsayev. Peşə təhsili strateji hədəflərdən biri kimi

Pedaqogika

26 H.Əhmədov. Təhsil ölkənin milli təhlükəsizliyi və innovativ inkişafının faktoru kimi

31 M.İlyasov. Peşəyönümü probleminin həllində varislik və ona müasir yanaşmalar

37 E.Məmmədova. Mərdan Muradxanovun pedaqoji fikrin inkişaf tendensiyalarına dair araşdırmaları “Azərbaycan məktəbi” kontekstində

İqtisadiyyat

43 M.Məmmədova. Sahə şuraları: Avropa təcrübəsi

49 Y.Tereşko, T.Tardaskina. Müştəriyönlü özəl kommersiya bankının formalaşdırılması strategiyası

55 S.Bayramova. Əhalinin iqtisadi fəallığı elmi tədqiqatın obyektini kimi

Aqrar iqtisadiyyat

62 A.Əsgərov. Fermer quşçuluq təsərrüfatlarının kəskin infeksiyalardan qorunması yollarının bəzi aspektləri

Texnika

65 N.Məmmədov. Tikinti sənayesində bəzi istilik enerjisi problemləri və onların həlli yolları

71 A.Verdiyev. Yangın avtomobilinin əyləc sisteminin təmin edilməsi üçün enerjiyə qənaətedici mexanizmin işlənməsi

77 Q.Qafarov. Biotibbi mühəndisliyin tarixi inkişafı

Psixologiya

79 R.Əliyev. Sosial-psixoloji idarəetmə üsullarının mahiyyəti

Tibbi təhsil

83 Ə.Mikayılov. Peşə xəstəlikləri, onların xüsusiyyətləri. Yaranma səbəbləri, müalicə və profilaktikası

Beynəlxalq əlaqələr (layihələr, təcrübələr)

88 N.İsmayilzadə-Əsgərova. İngiltərədə peşə təhsili

Milli-mənəvi dəyərlər

91 K.Əliyeva, S.Səlimzadə. Azərbaycanda xalçaçılıq sənətinin inkişaf tarixi

Metodika və innovasiyalar

97 M.Eyvazova. “Kabel xətlərinin quraşdırılması və təmiri üzrə elektrik montyoru” ixtisasının səriştəəsaslı nümunəvi təhsil proqramının (kurikulumu) hazırlanması metodikası

101 Məqalələrin tərtibatı qaydaları

C O N T E N T S

Official documents

- 5 Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan
7 Model Regulations of vocational education institutions established by the state and municipalities

Specialist's opinion

- 16 **I.Isayev.** Vocational education as one of the strategic goals

Pedagogy

- 26 **H.Ahmadov.** Education as a factor of national security and innovative development of the country
31 **M.Ilyasov.** Inheritance in and modern approaches to the solution of career guidance problems
37 **E.Mammadova.** Research by Mardan Muradxanov on development trends of pedagogical idea in the context of the “Azerbaijani school”

Economics

- 43 **M.Mammadova.** Sectoral councils: European experience
49 **T.Tardaskina, U.Tereshko.** Strategy of forming a client-oriented private commercial bank
55 **S.Bayramova.** The economic activity of the population is the object of scientific research

Agricultural economics

- 62 **A.Asgarov.** Some aspects of prevention of acute infections at poultry farms

Technology

- 65 **N.Mammadov.** Some problems of the construction industry related to thermal energy and the ways of their solution
71 **A.Verdiyev.** Development of an energy-saving system to provide a braking mechanism for a fire vehicle.
77 **G.Gafarov.** Historical development of biomedical engineering

Psychology

- 79 **R.Aliyev.** The essence of social and psychological methods of management

Medical education

- 83 **A.Mikayilov.** Occupational diseases, characteristics. Reasons, treatment and prevention thereof

International relations (projects, practices)

- 88 **N.Ismayilzade-Asgarova.** Vocational education in England

National-moral values

- 91 **K.Aliyeva, S.Salimzade.** Development history of carpet-making in Azerbaijan

Methodology and innovations

- 97 **M.Eyvazova.** Methodology for development of a competence-based model educational program (curriculum) on the qualification of “Electrician for installation and maintenance of electric lines”

- 101 **Guidelines for writing articles**

О Г Л А В Л Е Н И Е

- Официальные документы**
- 5 Постановление Кабинета Министров Азербайджанской Республики
7 Типовой Устав учреждений профессионального образования созданного государством и муниципалитетом
- Мнение эксперта**
- 16 **И.Исаев.** Профессиональное образование как одна из стратегических целей
- Педагогика**
- 26 **Г.Ахмедов.** Образование как фактор национальной безопасности и инновационного развития страны
31 **М.Ильясов.** Наследование и современные подходы к решению проблемы профориентации
37 **Э.Мамедова.** Исследование Мардана Мурадханова о тенденциях педагогического мышления в контексте «Азербайджанской школы»
- Экономика**
- 43 **М.Мамедова.** Отраслевые советы: Европейский опыт
48 **Ю.Терешко, Т.Гардаскина.** Стратегия формирования частного коммерческого банка ориентированного на клиента
55 **С.Байрамова.** Экономическая активность населения как объект научного исследования
- Аграрная экономика**
- 62 **А.Аскеров.** Некоторые аспекты защиты птицеводства от острых инфекций
- Техника**
- 65 **Н.Мамедов.** Некоторые теплоэнергетические проблемы строительной индустрии и пути их решения
71 **А.Вердиев.** Разработка энергосберегающей системы обеспечения готовности тормозного механизма пожарного автомобиля
77 **Г.Гафаров.** Историческое развитие биомедицинской инженерии
- Психология**
- 79 **Р.Алиев.** Сущность социально-психологических методов управления
- Медицинское образование**
- 83 **А.Микаилов.** Профессиональные болезни, характерные особенности. Причины возникновения, лечение и профилактика
- Международные отношения (проекты, практика)**
- 88 **Н.Исмаилзаде-Аскерова.** Профессиональное образование в Англии
- Национально-нравственные ценности**
- 91 **К.Алиева, С. Салимзаде.** История развития коврового искусства в Азербайджане
- Методика и инновации**
- 96 **М.Эйвазова.** Методика составления качественной учебной программы (куррикулум) специальности «Монтер-электрик» по установке и ремонту кабельных линий»
101 **Инструкции по составлению статей**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NAZİRLƏR KABİNETİ

Q Ə R A R

№ 65

Bakı şəhəri, 26 fevral 2019-cu il

“Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi və “İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 29 dekabr tarixli, 359 nömrəli Qərarında dəyişiklik edilməsi barədə

“Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli, 97-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli, 759 nömrəli Fərmanının 1.2-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti **QƏRARA ALIR**:

1. “Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi” təsdiq edilsin (əlavə olunur).

2. “İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 29 dekabr tarixli, 359 nömrəli Qərarının (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2013, № 12, maddə 1649; 2016, № 10, maddə 1716, № 11, maddə 1966, № 12, maddə 2222; 2017, № 4, maddə 614, № 12 (II kitab), maddə 2538; 2018, № 5, maddə 1145, № 11, maddə 2430) 1-ci hissəsi ləğv edilsin.

3. Azərbaycan Respublikasının mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları:

3.1. bu Qərarın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Nümunəvi Nizamnamədən irəli gələrək tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin (cəzaçəkmə müəssisələri nəzdində fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələri və xüsusi peşə təhsili müəssisələri istisna olmaqla) nizamnamələrini (nizamnamələrində dəyişiklikləri) iki ay müddətində təsdiq etsinlər;

3.2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi bu Qərarın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Nümunəvi Nizamnamədən irəli gələrək dövlət mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin (xüsusi peşə təhsili müəssisələri istisna olmaqla) nizamnamələrini bu Qərarın 4.1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş təklif təqdim edildiyi gündən iki ay müddətində və nizamnamələrində dəyişiklikləri bu Qərarın 4.3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş təklif təqdim edildiyi gündən bir ay müddətində təsdiq etsinlər;

3.3. bu Qərarın 3.1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş nizamnamələr (nizamnamələrdə dəyişikliklər) təsdiq edildikdən sonra tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq zəruri hərəkətlərin beş gün müddətində həyata keçirmələrini təmin etsinlər;

3.4. bu Qərarın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Nümunəvi Nizamnamədə sonradan ediləcək dəyişikliklərdən irəli gələrək tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin nizamnamələrində dəyişiklikləri bir ay müddətində təsdiq etsinlər və bundan irəli gələrək tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq zəruri hərəkətlərin beş gün müddətində həyata keçirmələrini təmin etsinlər.

4. Dövlət mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslər:

4.1. bu Qərarın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Nümunəvi Nizamnamədən irəli gələrək tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin nizamnamələrinin təsdiq edilməsi barədə təkliflərini bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinə təqdim etsinlər;

4.2. bu Qərarın 4.1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş nizamnamələr təsdiq edildikdən sonra tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq zəruri hərəkətlərin beş gün müddətində həyata keçirmələrini təmin etsinlər;

4.3. bu Qərarın 1-ci hissəsi ilə təsdiq edilmiş Nümunəvi Nizamnamədə sonradan ediləcək dəyişikliklərdən irəli gələrək tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin nizamnamələrində dəyişikliklərin təsdiq edilməsi barədə təkliflərini bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinə təqdim etsinlər və bundan irəli gələrək tabeliyində olan peşə təhsili müəssisələrinin “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq zəruri hərəkətlərin beş gün müddətində həyata keçirmələrini təmin etsinlər.

5. Bu Qərarla dəyişikliklər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 24 avqust tarixli, 772 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “İcra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi qaydası haqqında Əsasnamə”nin 2.6-1-ci bəndinə uyğun edilə bilər.

Novruz Məmmədov

Azərbaycan Respublikası Nazirlər
Kabinetinin 2019-cu il 26 fevral
tarixli, 65 nömrəli Qərarı ilə
təsdiq edilmişdir.

Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin

NÜMUNƏVİ NİZAMNAMƏSİ

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Nizamnamə “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli, 97-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli, 759 nömrəli Fərmanının 1.2-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə hazırlanmışdır və dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan (cəzaçəkmə müəssisələri nəzdində fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələri və xüsusi peşə təhsili müəssisələri istisna olmaqla) peşə təhsili müəssisələrinin (bundan sonra – peşə təhsili müəssisəsi) fəaliyyətini tənzimləmək üçün onların nizamnamələrinin hazırlanması və dövlət qeydiyyatından keçirilməsi məqsədini nəzərdə tutur.

1.2. Bu Nizamnamə hər bir peşə təhsili müəssisəsi üçün fərdi nizamnamənin hazırlanmasında əsas hesab olunur.

1.3. Peşə təhsili müəssisəsi ictimai əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətlə məşğul olub, Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına uyğun olaraq müvafiq səviyyələr üzrə peşə təhsili, habelə tam orta və əlavə təhsil proqramlarını həyata keçirən publik hüquqi şəxsdir.

1.4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət tərəfindən icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində peşə təhsili müəssisəsini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırmaqla, həmin icra hakimiyyəti orqanı yaradır.

1.5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət tərəfindən dövlət mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus hüquqi şəxslərin tabeliyində olan peşə təhsili müəssisəsini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırmaqla, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi yaradır.

1.6. Bələdiyyə tərəfindən peşə təhsili müəssisəsini müvafiq bələdiyyə yaradır.

1.7. Peşə təhsili müəssisəsi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsini, Azərbaycan Respublikasının “Publik hüquqi şəxslər haqqında”, “Təhsil haqqında”, “Peşə təhsili haqqında” qanunlarını və digər normativ-hüquqi aktlarını, tabe olduğu dövlət orqanının (qurumun) əmr və sərəncamlarını, yaxud bələdiyyənin qərarını və öz nizamnaməsini rəhbər tutur.

1.8. Peşə təhsili müəssisəsinin müstəqil balansı, istifadəsində olan dövlət və ya bələdiyyə əmlakı, bank hesabı, üzərində tabe olduğu dövlət orqanının (qurumun) və ya bələdiyyənin adı, həmçinin öz adı həkk olunmuş möhürü, müvafiq ştampları və blankları vardır.

1.9. Peşə təhsili müəssisəsi “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra hüquqi şəxs statusu əldə edir. Peşə təhsili müəssisəsinin hüquq qabiliyyətinə onun ləğvinin başa çatdığı an xitam verilir.

1.10. Peşə təhsili müəssisəsi öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını həyata keçirərkən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları ilə, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə, digər

hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

1.11. Qanuna uyğun olaraq peşə təhsili müəssisəsinin əqdlər bağlamaq, öz adından əmlak və qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirtmək hüququ, həmçinin vəzifələri vardır. Peşə təhsili müəssisəsi məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilər.

1.12. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinə lisenziya Azərbaycan Respublikasının “Lisenziyalar və icazələr haqqında”, “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına uyğun olaraq verilir.

1.13. Peşə təhsili müəssisəsi Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına uyğun olaraq akkreditasiya edilir.

1.14. Peşə təhsili müəssisəsində siyasi partiyaların və dini qurumların strukturlarının yaradılmasına və fəaliyyətinə yol verilmir.

1.15. Peşə təhsili müəssisəsi öz fəaliyyəti barədə ictimaiyyəti “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada məlumatlandırır.

1.16. Peşə təhsili müəssisəsinin peşə təhsili sahəsində beynəlxalq əlaqələri Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

1.17. “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq peşə təhsili müəssisəsinin növünü göstərən adı olur.

1.18. Peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsində onun yerləşdiyi ünvan göstərilir.

2. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinin məqsədi və istiqamətləri

2.1. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinin məqsədi əmək bazarının tələbatına uyğun olaraq ümumi orta təhsil və tam orta təhsil bazasında müxtəlif sənətlər və kütləvi peşələr üzrə ixtisaslı işçi kadrların hazırlanmasını təmin etməkdir.

2.2. Növündən asılı olaraq peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

2.2.1. peşə məktəbləri üçün – ilk və texniki peşə təhsili səviyyələrində nəzəri, metodiki və praktiki hazırlığın təşkili, habelə əlavə təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi;

2.2.2. peşə liseyləri üçün – ilk və texniki peşə təhsili səviyyələrində nəzəri, metodiki və praktiki hazırlığın təşkili, habelə tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin və əlavə təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi;

2.2.3. peşə təhsili mərkəzləri üçün – ilk, texniki və yüksək texniki peşə təhsili səviyyələrində nəzəri, metodiki və praktiki hazırlığın təşkili, habelə tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin və əlavə təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi.

3. Peşə təhsili müəssisəsinin vəzifələri və hüquqları

3.1. Peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, peşə təhsili müəssisəsinin vəzifələri aşağıdakılardır:

3.1.1. peşə təhsili sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək;

3.1.2. dövlət təhsil standartlarına uyğun olaraq təhsilalanların zəruri biliyə və həyati bacarıqlara yiyələnməsini təmin etmək;

3.1.3. əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisaslı kadrlar hazırlamaq, hər bir təhsilalanın intellektual, mədəni və mənəvi inkişafı, təhsilalma tələblərini ödəmək;

3.1.4. təlim-tərbiyə prosesini yüksək səviyyədə təşkil etmək və onun monitorinqini həyata keçirtmək;

3.1.5. təlim-tərbiyə prosesində innovativ texnologiyalardan və yeni təlim üsullarından istifadə etmək;

3.1.6. profilinə uyğun olaraq nəzəri-metodoloji, pedaqoji-metodiki və tətbiqi elmi tədqiqatlar aparmaq və elmi-metodiki sənədlər hazırlamaq;

3.1.7. maraqlı tərəflərin nümayəndələrinin (işəgötürənlər, mütəxəssislər, təhsilənlər, təhsil-verənlər) iştirakı ilə nümunəvi təhsil proqramları (kurikulumlar) əsasında işçi təhsil proqramları (kurikulumlar) hazırlamaq;

3.1.8. sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin inklüziv təhsilini təşkil etmək;

3.1.9. mühəndis-pedaqoji heyətin ixtisasının artırılması və heyətin yenidən hazırlanma prosesinə cəlb olunması üçün müvafiq tədbirlər görmək;

3.1.10. təhsilənlərin istehsalat avadanlıqları, alətləri və qurğuları ilə ehtiyatlı davranmalarını, materiallardan, elektrik enerjisindən qənaətlə istifadə etmələrini, istehsalat işlərini keyfiyyətlə və vaxtında yerinə yetirmələrini, eləcə də texniki təhlükəsizlik və daxili qaydalara riayət etmələrini təmin etmək;

3.1.11. peşə təhsili müəssisəsində mühəndis-pedaqoji işçilərin və təhsilənlərin təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək;

3.1.12. peşə təhsili üzrə məlumat bazasının formalaşdırılması üzrə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin müəyyən etdiyi məlumatları təqdim etmək;

3.1.13. peşə təhsili müəssisəsinin informasiya təminatını təşkil etmək və onun təhlükəsizliyini təmin etmək;

3.1.14. “şagird-məzun” dövlət elektron məlumat sistemində qoşulmaq;

3.1.15. peşə təhsili müəssisəsinin strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər vermək və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər görmək;

3.1.16. qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda və qaydada hüquqmüəyyənedici sənədlər vermək, müvafiq məsələlərə münasibət bildirmək;

3.1.17. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına uyğun olaraq iaşə xidmətini, tibbi və psixoloji xidməti təşkil etmək;

3.1.18. maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi istiqamətində işlər görmək;

3.1.19. hər bir təhsilənlərin, valideynin və ya digər qanuni nümayəndənin peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi, lisenziya və dövlət akkreditasiyası haqqında sənədlə tanış olmasına şərait yaratmaq;

3.1.20. təhsilənlərin sağlamlığının qorunmasında bilavasitə iştirak etmək, onları fiziki və psixi zorakılığın bütün formalarından qorumaq və zərərli vərdişlərdən çəkindirmək;

3.1.21. işəgötürənin təklifi əsasında müəssisə və təşkilatlarda istehsalat təlimi və təcrübəsi keçənlərlə peşə təhsili müəssisəsinin iştirakı ilə üçtərəfli qaydada iş yerində təcrübə müqaviləsinin bağlanılmasını təmin etmək;

3.1.22. təhsilənlərə karyera və məsləhət xidmətinin göstərilməsində yardım etmək və bu sahədə işəgötürən müəssisə və təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək;

3.1.23. peşə təhsili müəssisəsinin ayrılan büdcə vəsaitindən, kredit, qrant və digər maliyyə vəsaitindən təyinatı üzrə səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək;

3.1.24. dövlət və kommertiya sirlərinin, habelə məxfilik rejiminin qorunması üçün tədbirlər görmək;

3.1.25. kargüzarlığı və vətəndaşların qəbulunu müvafiq normativ-hüquqi aktların tələblərinə uyğun təşkil etmək;

3.1.26. peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyəti ilə bağlı daxil olan müraciətlərə Azərbaycan Respublikasının “Vətəndaşların müraciətləri haqqında”, “İnzibati icraat haqqında” və “İnformasiya əldə etmək haqqında” qanunlarına uyğun olaraq baxmaq və qanunla müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək;

3.1.27. müvafiq sahədə inzibati xəta və cinayət əlamətləri aşkar etdikdə, aidiyyəti üzrə məlumat vermək;

3.1.28. öz fəaliyyəti haqqında əhəlinin məlumatlandırılmasını, rəsmi internet saytının yaradılmasını, malik olduğu və siyahısı “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikasının

Qanunu ilə müəyyən edilmiş açıqlanmalı olan ictimai informasiyanın həmin saytda yerləşdirilməsini və bu informasiyanın daim yenilənməsini təmin etmək;

3.1.29. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarından irəli gələn, habelə peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

3.2. Öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün peşə təhsili müəssisəsinin aşağıdakı hüquqları vardır:

3.2.1. peşə və ixtisaslara uyğun dərslik, dərs vəsaiti, tədris və tədris-metodiki ədəbiyyat hazırlamaq və nəşr etmək;

3.2.2. xarici dövlətlərin peşə təhsili müəssisələri ilə bağlanmış ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrə uyğun olaraq, beynəlxalq təhsil proqramlarını həyata keçirtmək;

3.2.3. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və öz nizamnaməsinə uyğun olaraq ölkənin və xarici dövlətlərin ərazisində filiallar (dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırmaqla), idarə və nümayəndəliklər açmaq, təsərrüfat cəmiyyətləri yaratmaq və ya onlarda iştirak etmək, habelə təhsilin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə ictimai təşkilatlarla təhsil birlikləri, assosiasiyaları və ittifaqları yaratmaq, eləcə də bu kimi təşkilatlara üzv olmaq;

3.2.4. “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və özünün fəaliyyət xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, xarici ölkələrin peşə təhsili müəssisələri, təşkilatları ilə, beynəlxalq qurumlarla və fondlarla əlaqələr yaratmaq, əməkdaşlıq haqqında müqavilələr bağlamaq və qarşılıqlı əməkdaşlığın digər formalarını həyata keçirtmək;

3.2.5. model sənaye müəssisələrinin işində iştirak etmək;

3.2.6. Azərbaycan Respublikasının “Peşə təhsili haqqında” və “Publik hüquqi şəxslər haqqında” qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq;

3.2.7. təhsilənlər və əməkdaşlar üçün idman, sağlamlıq və məişət xidmətləri təşkil etmək və göstərmək;

3.2.8. fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlərlə bağlı araşdırmalar aparmaq, işçi qrupları və komissiyalar yaratmaq;

3.2.9. müstəqil ekspertləri və mütəxəssisləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada öz fəaliyyətinə cəlb etmək;

3.2.10. fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlərlə bağlı konfranslar, müşavirələr, seminarlar keçirtmək və digər tədbirlər təşkil etmək;

3.2.11. əməkdaşlarını dövlət təltiflərinə və digər mükafatlara təqdim etmək, onların həvəsləndirilməsi üçün tədbirlər görmək;

3.2.12. dövlət orqanlarına və qurumlarına, yerli özünüidarəetmə orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə zəruri məlumatlar (sənədlər) barədə sorğu vermək və onlardan belə məlumatları (sənədləri) almaq;

3.2.13. fəaliyyət istiqamətləri üzrə rəy və təkliflər vermək, təhlillər və ümumiləşdirmələr aparmaq, analitik materiallar hazırlamaq;

3.2.14. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarından irəli gələn, habelə peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş digər hüquqları həyata keçirtmək.

3.3. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsində təhsil dövlət hesabına və (və ya) ödənişli, bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsində təhsil bələdiyyə hesabına və (və ya) ödənişli əsaslarla həyata keçirilir. “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş şəxslərin dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisələrində ödənişli əsaslarla təhsil aldıkları müddətdə təhsil haqqı müvafiq qaydada dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir.

3.4. Peşə təhsili proqramlarına və onların həyata keçirilməsinə qoyulan ümumi tələbləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti peşə təhsili pilləsi üzrə təsdiq edilən dövlət təhsil standartı ilə müəyyənləşdirir.

3.5. Peşə təhsili müəssisəsində tədris peşə təhsili pilləsi üzrə təhsilin məzmununu və mənimənilməsi qaydalarını müəyyən edən və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən təhsil proqramları əsasında həyata keçirilir.

3.6. Peşə təhsili müəssisəsində təlim-tərbiyə prosesinin təşkili ilə bağlı digər məsələlər Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına, həmçinin həmin qanunlardan irəli gələrək Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin müəyyən etdiyi qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

4. Peşə təhsili müəssisəsinin idarə olunması

4.1. Peşə təhsili müəssisəsi aşkarlıq, şəffaflıq və demokratiklik prinsipləri əsas tutulmaqla, Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında”, “Publik hüquqi şəxslər haqqında” və “Peşə təhsili haqqında” qanunlarına və öz nizamnaməsinə uyğun olaraq idarə edilir.

4.2. Peşə təhsili müəssisəsinin təsisçisinin səlahiyyətləri aşağıdakılardır:

4.2.1. peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsinin və strukturunun təsdiqi;

4.2.2. peşə təhsili müəssisəsinin nizamnamə fondunun miqdarının müəyyən edilməsi;

4.2.3. inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, illik maliyyə hesabatlarının təsdiqi;

4.2.4. icra orqanlarının yaradılması, onların səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi;

4.2.5. təsərrüfat cəmiyyətlərinin yaradılmasına və ya onlarda iştirak etməyə, idarə, filial və nümayəndəliklərin yaradılmasına razılıq verilməsi;

4.2.6. xalis aktivlərinin dəyərinin 25 faizindən artıq məbləğdə olan əqdin (xüsusi əhəmiyyətli əqdin), habelə publik hüquqi şəxsə aidiyyəti olan şəxslərlə əqdin (əqdin dəyəri aktivlərin 5 faizini və daha çox hissəsini təşkil etdikdə) bağlanılmasına razılıq verilməsi;

4.2.7. peşə təhsili müəssisəsinin yenidən təşkil və ləğv edilməsi.

4.3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət tərəfindən icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsinə həmin icra hakimiyyəti orqanı təsdiq edir.

4.4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin təklifi əsasında onların tabeliyində yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsinə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi təsdiq edir.

4.5. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsində dəyişikliklər həmin təhsil müəssisəsinin Pedaqoji Şurasında müzakirə edilir və bu Nizamnamənin 4.3-cü və 4.4-cü bəndləri ilə müəyyən edilmiş qaydada təsdiq olunması üçün aidiyyəti üzrə təqdim edilir.

4.6. Bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsinə və onda dəyişiklikləri Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin rəyi nəzərə alınmaqla bələdiyyə təsdiq edir.

4.7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət tərəfindən dövlət mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin tabeliyində yaradılan peşə təhsili müəssisəsinə münasibətdə təsisçinin səlahiyyətlərini (nizamnamənin təsdiqi, həmçinin bu Nizamnamənin 4.2.2-ci, 4.2.4-cü (icra orqanlarının yaradılması, onların səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi) və 4.2.7-ci yarımbəndlərində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlər istisna olmaqla) tabe olduğu dövlət qurumu həyata keçirir.

4.8. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin ali idarəetmə orqanı ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən Pedaqoji Şuraadır. Pedaqoji Şuranın yaradılması, səlahiyyətləri və fəaliyyətinin təşkili qaydası Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi müvafiq əsasnamə və peşə

təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyən olunur.

4.9. Bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsində ali idarəetmə orqanı həmin təhsil müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyən olunur.

4.10. Peşə təhsili müəssisəsinin idarə olunmasında demokratikliyi və şəffaflığı təmin etmək məqsədi ilə təhsil müəssisəsində digər idarə və özünüidarə orqanları (himayəçilər, qəyyumlar, valideynlər və s. şuralar) yaradıla bilər. Həmin orqanların yaradılması qaydaları və səlahiyyətləri peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyənləşdirilir.

4.11. Peşə təhsili müəssisəsinin cari fəaliyyətinə direktor rəhbərlik edir.

4.12. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin direktorunu peşə təhsili müəssisəsinin tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) vəzifəyə təyin edir və ya vəzifədən azad edir. Bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin direktorunu bələdiyyə vəzifəyə təyin edir və ya vəzifədən azad edir.

4.13. Direktor peşə təhsili müəssisəsinin mənafeləri üçün vəzifələrini yerinə yetirərkən, vicdanla, peşəkar qaydada və məntiqlə hərəkət etməyə, peşə təhsili müəssisəsinin maraqlarına sadıq olmağa, onun maraqlarını öz maraqlarından üstün tutmağa, ehtiyatlı olmağa, qərarların qəbulu zamanı ədalətli və qərəzsiz olmağa, habelə adına xələl gətirə biləcək hərəkətlərə və çıxışlara yol verməməyə borcludur. Direktor bu vəzifələrin peşə təhsili müəssisəsinin maraqlarına uyğun olaraq yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. O, öz vəzifələrini pozduğu halda, pozuntu nəticəsində peşə təhsili müəssisəsinə dəymiş zərərin əvəzini ödəməlidir.

4.14. Direktorun fəaliyyətinin təşkili qaydası Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi əsasnamə və peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

4.15. Direktor:

4.15.1. peşə təhsili müəssisəsinin cari fəaliyyətinə rəhbərlik edir və bu fəaliyyət üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır;

4.15.2. peşə təhsili müəssisəsinin dövlət orqanları və təşkilatları ilə, digər yerli və beynəlxalq qurumlarla münasibətlərdə təmsil edir;

4.15.3. peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinin təşkili ilə əlaqədar icrası məcburi olan daxili sərəncam və əmrlər verir;

4.15.4. təsisçinin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün tabe olduğu dövlət orqanına (qurumuna) və ya bələdiyyəyə təkliflər verir və sənədlər (o cümlədən, peşə təhsili müəssisəsinin maliyyə hesabatını və fəaliyyətinə dair illik hesabatı) təqdim edir;

4.15.5. müəyyən edilmiş struktur, əməkhaqqı fondu və işçilərin say həddi daxilində ştat cədvəlini, bələdiyyə tərəfindən yaradılmış peşə təhsili müəssisəsində işə xərclər smetasını peşə təhsili müəssisəsinin tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə ilə razılaşdırmaqla, həmçinin daxili intizam qaydalarını və işçilərin vəzifə təlimatlarını təsdiq edir;

4.15.6. peşə təhsili müəssisəsinin işçilərinin (direktor müavinləri istisna olmaqla) vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsinə (bu Nizamnamənin 6.7-ci bəndi nəzərə alınmaqla), peşə təhsili müəssisəsinin işçiləri barəsində həvəsləndirmə və intizam tənbehi tədbirləri görülməsinə dair qərarlar qəbul edir;

4.15.7. peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyət istiqamətlərinə dair qəbul olunmuş aktların icrasını təşkil edir, yoxlayır və buna nəzarəti həyata keçirir;

4.15.8. Pedaqoji Şuranın qərarlarını təsdiq edir, onun və digər idarəetmə orqanlarının qərarlarını həyata keçirir;

4.15.9. peşə təhsili müəssisəsinin vəzifəli şəxslərinin qanunvericiliyə zidd olan qərarlarını ləğv edir;

4.15.10. Pedaqoji Şura qarşısında tədris məsələlərinə dair tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) qarşısında peşə təhsili müəssisəsinin cari fəaliyyətinə dair hesabatlar verir;

4.15.11. peşə təhsili müəssisəsinin işçilərinə vəzifə maaşlarının, vəzifə maaşlarına əlavələrin, mükafatların və digər ödənişlərin verilməsini əməkhaqqı fondu çərçivəsində təşkil edir;

4.15.12. peşə təhsili müəssisəsinin əmlakından bu Nizamnamədə nəzərdə tutulmuş məqsədlərə uyğun istifadə olunmasına nəzarət edir, bu Nizamnamənin 3.1.23-cü yarımbəndində nəzərdə tutulan vəsaitdən təyinatı üzrə səmərəli istifadə olunmasını təmin edir;

4.15.13. bu Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində peşə təhsili müəssisəsinin adından əməliyyatlar aparır, müqavilələr (o cümlədən, təsisçinin razılığı ilə peşə təhsili müəssisəsinin xalis aktivlərinin dəyərinin 25 faizindən artıq məbləğdə olan əqd (xüsusi əhəmiyyətli əqd) və aidiyyəti şəxslə dəyəri peşə təhsili müəssisəsinin aktivlərinin 5 faizini və daha çox, həmçinin 5 faizədək hissəsini təşkil edən əqd) bağlayır və onların yerinə yetirilməsini təmin edir;

4.15.14. fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı komissiyalar və işçi qrupları yaradır;

4.15.15. fəaliyyət istiqamətləri üzrə dövlət sirrinin və məxfilik rejiminin, habelə qanunla qorunan digər məlumatların mühafizəsi üçün zəruri tədbirlər görür;

4.15.16. kargüzarlıq və arxiv işinin aparılmasını təmin edir;

4.15.17. müraciətlərə baxılmanı və vətəndaşların qəbulunu təmin edir;

4.15.18. kənar auditorun yoxlamalarının, habelə digər yoxlamaların nəticələrinə dair tədbirlər görür;

4.15.19. peşə təhsili müəssisəsinin cari fəaliyyəti ilə bağlı, habelə digər idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyən digər məsələləri həll edir.

4.16. Direktor müavinlərini peşə təhsili müəssisəsinin təqdimatı əsasında, tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə təyin edir. Direktor olmadıqda, peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinə rəhbərliyi tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə tərəfindən müəyyən edilən direktor müavini həyata keçirir.

4.17. Peşə təhsili müəssisəsinin nəzdində onun profilinə uyğun istehsalat və xidmət sahələri yaradıla bilər.

4.18. Peşə təhsili müəssisəsində mühəndis-pedaqoji və tədrisə köməkçi heyət üzrə vəzifələr nəzərdə tutulur. Bu vəzifələrin tutulması təyin olunma yolu ilə həyata keçirilir və hər bir halda (direktor və direktor müavinləri istisna olmaqla) peşə təhsili müəssisəsinin direktorunun əmri ilə rəsmiləşdirilir.

4.19. Təhsilalanların, təhsilverənlərin və tədrisə köməkçi heyətinin hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" və "Peşə təhsili haqqında" qanunları, peşə təhsili müəssisəsinin nizamnaməsi və daxili intizam qaydaları ilə, eləcə də peşə təhsili müəssisəsi ilə əmək münasibətləri olan şəxslərə münasibətdə, eyni zamanda əmək müqavilələri ilə tənzimlənir.

5. Peşə təhsili müəssisəsinin nizamnamə fondu, əmlakı və maliyyə fəaliyyətinin əsasları

5.1. Peşə təhsili müəssisəsinin nizamnamə fondu _____(_____) manatdır.

5.2. Peşə təhsili müəssisəsinin əmlakı nizamnamə fondundan, ona təsisçinin verdiyi digər əmlakdan, habelə dövlət büdcəsindən və ya yerli büdcələrdən ayrılan vəsaitdən, fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq görülən işlərdən, göstərilən xidmətlərdən əldə edilən daxilolmalardan, ianələrdən, qrantlardan və öz nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş digər mənbələrdən daxil olan vəsaitdən formalaşdırılır.

5.3. Peşə təhsili müəssisəsinin balansında olan dövlət əmlakına münasibətdə səlahiyyətləri "Dövlət əmlakının qorunub saxlanması və səmərəli istifadə edilməsinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 6 iyun tarixli, 586 nömrəli Fərmanı ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

5.4. Peşə təhsili müəssisəsi ona verilmiş əmlakdan yalnız nizamnaməsi ilə müəyyən olunmuş məqsədlərə uyğun istifadə edir. Müəssisənin əmlakından təhsildənkənar məqsədlər üçün istifadə

qadağandır.

5.5. Bu Nizamnamənin 5.3-cü bəndi nəzərə alınmaqla, peşə təhsili müəssisəsi əmlakı üzərində sahiblik və istifadə hüquqlarını məqsədlərinə uyğun olaraq sərbəst, sərəncam vermək hüququnu isə tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə ilə razılaşdırmaqla həyata keçirir.

5.6. Peşə təhsili müəssisəsi mülkiyyətində və istifadəsində olan əmlakın saxlanması, qorunması və ondan səmərəli istifadə edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Peşə təhsili müəssisəsinin əmlakının idarə olunması ilə bağlı fəaliyyətinə nəzarəti tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə, yaxud onların səlahiyyət verdiyi şəxs həyata keçirir.

5.7. Peşə təhsili müəssisəsinin maddi-texniki bazası və təhsil infrastrukturu Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 3 avqust tarixli, 171 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Təhsil müəssisələrinin tikintisində, maddi-texniki təchizatına dair vahid normalar, ümumi sanitariya-gigiyena tələbləri, şagird yerləri ilə təminat normativləri"yə uyğun olmalıdır.

5.8. Peşə təhsili müəssisəsi Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" və "Peşə təhsili haqqında" qanunlarında nəzərdə tutulmuş mənbələrdən maliyyələşdirilir. Bu mənbələrdən, həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan vəsait və digər əmlak dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinə büdcədən ayrılan vəsaitin məbləğinə təsir göstərmir.

5.9. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi normativlərə uyğun maliyyələşdirilir.

5.10. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsi bilavasitə mənfəət əldə etmək məqsədi güdmür.

5.11. Peşə təhsili müəssisəsi "Təhsil müəssisəsinin əlavə gəlir əldə etmək məqsədi ilə məşğul olmasına yol verilən sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin müəyyən edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 19 yanvar tarixli, 10 nömrəli Qərarında göstərilmiş sahibkarlıq fəaliyyəti növləri ilə məşğul ola bilər. Bunun üçün peşə təhsili müəssisəsi tabe olduğu dövlət orqanının (qurumunun) və ya bələdiyyənin razılığı ilə təsərrüfat cəmiyyətləri yaradır və ya onlarda iştirak edir.

5.12. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin büdcədən kənar mənbələrdən daxil olan vəsait hesabına əldə etdiyi əmlak qanunvericiliyə uyğun olaraq onun mülkiyyətinə daxil edilir.

5.13. Peşə təhsili müəssisəsinin büdcədən kənar mənbələrdən əldə etdiyi vəsaiti yalnız təhsilin inkişafına, müəssisənin maddi-texniki bazasının inkişafına, təhsilçilərin və təhsilverənlərin sosial müdafiəsinə yönəldilir. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin büdcədən kənar mənbələrdən daxil olan vəsaitinin ən azı 40 faizi təhsilçilərin sosial müdafiəsinə (əməkhaqqına əlavələrə və digər stimullaşdırıcı ödənişlərə) yönəldilir.

5.14. İcra hakimiyyəti orqanının tabeliyində olan peşə təhsili müəssisəsi büdcədən kənar mənbələrdən əldə etdiyi vəsaiti Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi dövlət orqanlarının strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumlar tərəfindən işlər görülməsindən və xidmətlər göstərilməsindən əldə edilən vəsaitdən istifadə qaydasına uyğun olaraq xərcləyir. Dövlətin yaratdığı digər peşə təhsili müəssisəsi büdcədən kənar mənbələrdən əldə olunan vəsaitin xərclənməsi istiqamətlərini sərbəst (bu Nizamnamənin 5.13-cü bəndi nəzərə alınmaqla) müəyyən edir, təhsilçilərə və təhsilçilərə maddi yardım göstərir.

5.15. Dövlət tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsində dövlət hesabına göstərilən xidmətlərin dəyəri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi maliyyə normativləri ilə müəyyən edilir. Peşə təhsili müəssisəsinin ödənişli təhsil xidmətlərinin və bu Nizamnamənin 5.11-ci bəndində nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlə bağlı müvafiq məhsullarının (mallarının, işlərinin, xidmətlərinin) qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənməyən qiymətlərə aiddir.

6. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinə nəzarətin forması və əhatə dairəsi

6.1. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinə nəzarəti tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə, həmçinin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş qaydada müəssisənin idarəetmə orqanları həyata keçirirlər.

6.2. Peşə təhsili müəssisəsinin tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) və ya bələdiyyə həmin təhsil müəssisəsində plan üzrə və ya plandankənar yoxlamalar həyata keçirə bilər.

6.3. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinə dair illik hesabat tabe olduğu dövlət orqanına (qurumuna) və ya bələdiyyəyə təqdim edilir.

6.4. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinə nəzarətin digər formaları Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında”, “Publik hüquqi şəxslər haqqında”, “Peşə təhsili haqqında” və “Lisenzialar və icazələr haqqında” qanunları ilə müəyyən edilir.

6.5. Peşə təhsili müəssisəsi idarə, filial, nümayəndəlik və təsərrüfat cəmiyyətlərinin, habelə tabeliyindəki digər qurumların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılmasını təmin edir.

6.6. Peşə təhsili müəssisəsinin fəaliyyətinin müstəqil surətdə yoxlanılması üçün peşə təhsili müəssisəsinin tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) kənar auditor təyin edir və onun audit hesabatını qəbul edir.

6.7. Peşə təhsili müəssisəsində daxili audit bölməsi yaradıldığı halda, peşə təhsili müəssisəsinin tabe olduğu dövlət orqanı (qurumu) həmin bölmənin fəaliyyətinə nəzarət edir və fəaliyyətinə dair hesabatlar alır, habelə onun üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi barədə qərar qəbul edir.

7. Peşə təhsili müəssisəsində uçot və hesabat

7.1. Peşə təhsili müəssisəsi “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə publik hüquqi şəxslər üçün müəyyən edilmiş qaydada mühasibat uçotu aparır, maliyyə hesabatlarını tərtib, təqdim və dərc edir.

7.2. Peşə təhsili müəssisəsi “Rəsmi statistika haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq statistik hesabatları tərtib və təqdim edir.

8. Peşə təhsili müəssisəsinin yenidən təşkili və ləğv edilməsi

8.1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin yenidən təşkilini və ləğv edilməsini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırmaqla, həmin icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

8.2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başqa qayda müəyyən etdiyi hallar istisna olmaqla, dövlət mülkiyyətində olan və ya paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin tabeliyindəki peşə təhsili müəssisəsinin yenidən təşkilini və ləğv edilməsini, həmin hüquqi şəxslərin təklifləri əsasında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırmaqla, Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi həyata keçirir.

8.3. Bələdiyyə tərəfindən yaradılmış peşə təhsili müəssisəsinin yenidən təşkilini və ləğv edilməsini həmin bələdiyyə həyata keçirir.

PEŞƏ TƏHSİLİ STRATEJİ HƏDƏFLƏRDƏN BİRİ KİMİ

İdris İsayev,

Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin müavini

Son illərdə iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin olunması istiqamətində aparılan məqsədyönlü islahatlar əmək bazarında rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadr potensialına tələbatı artırmış və bu tələbatın ödənilməsi üçün çevik və nəticəyönlü peşə təhsili sisteminin qurulmasını zəruri etmişdir. Milli təhsil sisteminin tərkib hissəsi kimi peşə təhsili iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

Ölkəmizdə peşə təhsilinin inkişafı ümummillə lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Xüsusilə Ulu Öndərin respublikamıza rəhbərlik etdiyi ilk dövrlərdə texniki-peşə təhsili sistemi sürətlə inkişaf etməyə başlamışdı. Həmin dövrdə çoxsaylı fabrik və zavodların fəaliyyəti müxtəlif peşə ixtisaslarına malik kadrlara ehtiyac yaradırdı. Məhz buna görə də Heydər Əliyev peşə təhsilinin inkişafını çox əhəmiyyətli hesab edərək, hələ o dövrdə hər hansı bir iri müəssisənin istifadəyə verilməsindən əvvəl həmin müəssisə üçün ixtisaslı işçi qüvvəsi hazırlaya bilən texniki-peşə məktəbinin yaradılmasına önəm verirdi. Təsədüfi deyil ki, o zaman Azərbaycanda kondisioner, şin, büllur və çini qablar, xalça və digər məhsullar istehsal edən böyük müəssisələrin yaranması ilə paralel olaraq, onlar üçün peşə-ixtisas kadrları hazırlayan texniki-peşə məktəbləri kompleksləri də tikilib istifadəyə verilmişdir.

1990-cı ilin ortalarından bu sahəyə diqqət artırılmış, bir sıra məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. 1999-cu ildə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində

İslahat Proqramı” texniki-peşə təhsili sahəsində də əsaslı dönüşün yaradılması üçün yeni imkanlar açmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1996-cı il 23 avqust tarixli, 116 nömrəli “Azərbaycan Respublikasında ilk peşə-ixtisas təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Qərarına uyğun olaraq, maddi-texniki bazası zəif olan və müasir tələblərə cavab verməyən peşə məktəbləri birləşdirilmiş və ya ləğv edilmiş, texniki-peşə təhsili müəssisələrinə peşə məktəbi və peşə liseyi statusu verilmişdir.

Peşə təhsili və təlimi sistemində bir sıra problemlər mövcud olsa da, aparılan məqsədyönlü islahatlar və iqtisadiyyatda müşahidə edilən müsbət meyillər bu sistem qarşısında yeni tələblər qoymuşdur. Bu baxımdan yeni inkişaf mərhələsində olan iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri üzrə məqsədlərin reallaşdırılması sahəsində peşə təhsilinin rolunun və statusunun artırılması ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi sosial siyasətdə mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 3 iyul 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında texniki-peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın (2007-2012-ci illər) məqsədi ölkəmizdə dinamik inkişaf edən iqtisadiyyatın peşə-ixtisas kadrlarına tələbatının daha dolğun ödənilməsi, əhaliyə göstərilən texniki-peşə təhsili xidmətlərinin günün tələbləri səviyyəsində qurulmasının təmin edilməsindən ibarət idi.

Azərbaycan Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı

üzrə Dövlət Strategiyası” da peşə təhsilinin inkişafı, məzmun və keyfiyyətcə yenilənməsi baxımdan bir sıra mühüm nailiyyətlərlə müşayiət olunmuşdur. İnsan kapitalının davamlı və dayanıqlı inkişafına nail olmaq üçün ölkəmizdə peşə təhsil sisteminin beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi burada öz əksini tapmışdır. Strategiyaya uyğun olaraq, peşə təhsili sahəsində ardıcıl və məqsədyönlü islahatlar həyata keçirilmiş, peşə təhsili ölkə iqtisadiyyatının tələbatına uyğunlaşdırılmış, peşə təhsili infrastrukturunu əsaslı şəkildə müasirləşdirilmiş, peşə təhsilinə cəlb olunan vətəndaşların sayı artırılmışdır. Təhsil sisteminin səmərəliliyində, onun nailiyyətlərinin formalaşdırılmasında müəllim amilinin, nüfuzunun həlledici əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla bu sahədə əmək bazarının dəyişən tələblərinə cavab verən yeni peşələr üzrə kadr hazırlığının gücləndirilməsinə diqqət artırılmışdır.

Peşə təhsili sahəsində həyata keçirilən sistemli və ardıcıl tədbirlər nəticəsində əldə edilmiş uğurların davamlılığının təmin olunması, peşə təhsilinin ictimai statusunun yüksəldilməsi, bu sahədə peşə hazırlığının səmərəliliyini artırmaq və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmış və fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanına uyğun olaraq, peşə təhsili və təliminin inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmiş, “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. Bu sənəd ölkəmizdə peşə təhsili və təliminin inkişafında müstəsna rol oynayan strateji sənəddir. Bu strategiya Azərbaycanda peşə təhsilinin mövcud durumunu, inkişaf potensialını, bu sahənin inkişafında hökumətin rolunu, maraqlı tərəflər arasında potensial əməkdaşlıq formalarını, bu əməkdaşlığın uğurla həyata keçirilməsi metodlarını və bir sıra digər mühüm inkişaf istiqamətlərini əks etdirən çox vacib sənəddir.

Yol Xəritəsi peşə təhsili və təlimi sahəsində

dünyada mövcud tendensiyalar nəzərə alınmaqla, ölkədə əmək bazarının tələblərinə uyğun təhsil proqramları əsasında ixtisaslı kadrlar hazırlayan peşə təhsili sisteminin inkişaf etdirilməsi məqsədilə mobillik və inteqrasiya prinsipləri əsasında hazırlanmışdır. Sənəddə peşə təhsili və təlimi sektoru üzrə 2020-ci ilədək strateji baxış, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxış müəyyən edilmişdir. Yol Xəritəsində adıçəkilən baxışlarda nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olmaq üçün 5 strateji hədəf müəyyən edilmişdir. Bu strateji hədəflərə peşə təhsilinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün işgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sistemində inteqrasiyası, nəticələrə əsaslanan güclü maliyyələşdirmə sisteminin, məqsədli peşə inkişafı proqramlarının, sektorlar üzrə spesifik proqramların yaradılması, peşə təhsili və təlimi üzrə hədəflərin əldə olunmasına təkan verəcək vasitələrin tətbiqi aiddir. Hər bir hədəf üçün prioritetlər, onların əsaslandırılması, həmçinin hədəflərə nail olunmasını təmin edəcək tədbirlər planı təsdiq edilmişdir.

Hazırda Strateji Yol Xəritəsində müəyyənləşdirilən hədəflərə çatmaq üçün beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla sistemli və ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Strateji Yol Xəritəsinin Tədbirlər Planına uyğun olaraq, 2016-2018-ci illər üzrə müəyyənləşdirilən tələblər uğurla icra olunmuşdur.

“Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Ölkədə yeni peşə təhsili sisteminin yaradılması, peşə təhsilinin məzmun və keyfiyyətcə dəyişilməsi istiqamətində zəruri islahatlar müasir dövrün tələblərinə cavab verən çevik qanunvericilik bazasının yaradılmasını tələb edir. Bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nə əsasən, 2020-ci ilədək peşə təhsili sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, bu sahədə yeni qanunun qəbul edilməsi əsas hədəflərdən birinə çevrilmişdir. Bununla əlaqədar son iki ildə peşə təhsili sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri işlər görülmüş, bu sahədə ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericilik sənədləri və təcrübəsi öyrənilmişdir. Beynəlxalq təcrübə, yerli reallıqlar da nəzərə alınmaqla, “Peşə təhsili

haqqında” qanun layihəsi işlənib hazırlanmışdır.

24 aprel 2018-ci il tarixində “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş və 18 iyun 2018-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən imzalanaraq qüvvəyə minmişdir.

“Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi peşə təhsili sahəsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi üçün yeni möhkəm zəmin yaratmışdır. Qanunun məqsədi vətəndaşların peşə təhsili sahəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə nəzərdə tutulmuş təhsil hüququnu təmin etməkdən, peşə təhsili prosesi iştirakçılarının hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən etməkdən, onlar arasında münasibəti tənzimləməkdən və peşə təhsilinin təşkilati-hüquqi bazasını yaratmaqdan ibarətdir. Yeni qanunun tətbiqi ölkəmizdə peşə təhsilinin inkişafına, peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasına öz töhfəsini artıq verməyə başlamışdır.

Sənəddə peşə təhsili almaq üçün bərabər imkanların yaradılması, peşə təhsilinin milli və dünya təhsil sisteminin, elmin, iqtisadiyyatın nailiyyətləri, ailə və ictimai tərbiyənin məqsədyönlü inteqrasiyası əsasında təşkili, bu sahədə fasiləsiz öyrənmənin, varisliyin və mobilliyin təmin olunması, peşə təhsilinin müasir standartlara, habelə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğunluğu kimi dövlət siyasətinin əsas prinsipləri müəyyən olunur. Burada işəgötürənlərin peşə təhsili və təliminə cəlb olunması məqsədi ilə stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi, məlumat bazasının, nəticələrə əsaslanan maliyyələşdirmə sisteminin və əmək bazarında rəqabətədavamlı əmək haqqı sisteminin yaradılması, sağlamlıq imkanı məhdud olan şəxslərin inklüziv təhsilinin təşkili, peşə təhsili üzrə qeyri-formal və informal təhsil formaları vasitəsilə əldə edilmiş bilik, bacarıq, səriştə və təcrübənin qiymətləndirilməsi və tanınması kimi dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri də öz əksini tapıb.

Peşə təhsilinə marağı artırmaq, bu sahənin inkişafını sürətləndirmək məqsədi ilə Qanunda müəyyən güzəştlər nəzərdə tutulub. Belə ki, yeni qanuna əsasən, sosial müdafiyyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslər dövlət peşə təhsili müəssisələrində

ödənişli əsaslarla təhsil aldıkları müddətdə təhsil haqqından azad olunacaqlar. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, I, II və III qrup əlillər, münaqişə zamanı əlil olanlar və şəhid ailələrinin üzvləri, 20 yaşına çatmamış və I qrup əlil valideyni olan, aylıq gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan şəxslərin təhsil haqqı dövlət büdcəsi hesabına ödəniləcək. Bununla yanaşı, yaşlılar, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan gənclər və digər həssas əhali qruplarının peşə təhsilinə cəlb olunmaları üçün peşə təhsili müəssisələrində müvafiq təhsil mühiti və şəraitinin yaradılması, onların ixtisaslarına uyğun işlə təmin olunmasına köməklik göstərilməsi nəzərdə tutulur.

“Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 18 iyun tarixli Fərmanında qarşıya qoyulan tapşırıqlardan biri də Peşə Təhsilinin İnkişafı Fondunun yaradılmasıdır. Fondun yaradılması ilə bağlı müvafiq sənədlər hazırlanaraq rəy və təkliflərin bildirilməsi üçün aidiyyəti qurumlara təqdim olunmuşdur. “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin 2-ci strateji hədəfinə uyğun olaraq, Peşə Təhsilinin İnkişafı Fondu dövlət peşə təhsili müəssisələrinin büdcədən-kənar gəlir və xərclərinin şəffaf, səmərəli və mərkəzləşdirilmiş qaydada idarə olunmasını təmin edəcək və peşə təhsilinin inkişafında maliyyələşmə mexanizmi rolunu oynayacaqdır.

Bundan başqa, peşə təhsili sahəsində bir sıra normativ-hüquqi aktlar hazırlanmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il 24 aprel tarixli, 1071-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə” 2018-ci il 18 iyun tarixli, 140 nömrəli Fərmanından irəli gələn tapşırıqların icrası çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə “Peşə təhsilinin dövlət standartları”nın, “Cəzaçəkmə müəssisələri nəzdində fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələri və xüsusi peşə təhsili müəssisələrində tətbiq edilən dövlət peşə təhsili standartları”nın təsdiq edilməsi haqqında, “Peşə təhsili müəssisələrinin ayrı-ayrı peşə istiqamətləri üzrə tədris qruplarında orta sıxlığın müəyyən edilməsi haqqında” və “Peşə təhsili

müəssisələrinə qəbul Qaydası” kimi mühüm sənədlər təsdiq edilmişdir. Həmçinin “Cəzaçəkmə müəssisələri nəzdində fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələrinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin, “Xüsusi peşə təhsili müəssisələrinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin, “Peşə təhsili pilləsinin bir səviyyəsindən növbəti səviyyəsinə keçid Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihələri hazırlanmış və aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir.

“Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nə dair. Peşə təhsili pilləsinin təkmilləşdirilməsi sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən növbəti islahatın nəticəsi olaraq 26 fevral 2019-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən “Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi və “İlk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il 29 dekabr tarixli, 359 nömrəli Qərarında dəyişiklik edilməsi barədə” 65 nömrəli Qərar qəbul edilmişdir.

“Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan peşə təhsili müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi”ndə “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəaları nəzərə alınmış, peşə təhsili pilləsində həyata keçirilən son yeniliklər öz əksini tapmışdır. Nizamnamədə peşə təhsili müəssisələrinin növündən asılı olaraq peşə məktəbləri, peşə liseyləri və peşə təhsil mərkəzləri üçün fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Belə ki, Nümunəvi Nizamnamə ilə müvafiq peşə təhsili müəssisələrinə publik hüquqi şəxs statusu verilmişdir. Bundan əlavə, iaşə xidmətini, tibbi və psixoloji xidməti təşkil etmək, işgötürənin təklifi əsasında müəssisə və təşkilatlarda istehsalat təlimi və təcürübəsi keçənlərlə peşə təhsili müəssisəsinin iştirakı ilə üçtərəfli qaydada iş yerində təcürübə müqaviləsinin bağlanılmasını təmin etmək, təhsilalanlara karyera və məsləhət xidmətinin göstərilməsində yardım etmək və bu sahədə işgötürən müəssisə və təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və s. kimi hüquq və vəzifələrini nəzərdə tutan mü-

tərəqqi müddəalar Nümunəvi Nizamnaməyə daxil edilmişdir.

Nümunəvi Nizamnamədə təsbit olunmuş vacib məsələlərdən biri peşə təhsili müəssisəsinin büdcədən kənar mənbələrdən əldə etdiyi vəsaiti yalnız təhsilin inkişafına, müəssisənin maddi-texniki bazasının inkişafına, təhsilalanların və təhsilverənlərin sosial müdafiəsinə və həmin vəsaitin ən azı 40 faizinin təhsilverənlərin sosial müdafiəsinə (əməkhaqqına əlavələr və digər stimullaşdırıcı ödənişlər) yönləndirə biləcəyinin müəyyən olunması hesab edilməlidir. Bütün bunlar isə öz növbəsində qeyd edilən təhsil müəssisələrinin daha effektiv, rəqabətədavamlı və səmərəli fəaliyyətini təmin etmək istiqamətində atılmış addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Peşə təhsili müəssisələrinin rasionallaşdırılması. Peşə təhsili müəssisələrinin birləşdirilməsi və müəyyən peşə istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmış peşə təhsili mərkəzlərinin yaradılması yolu ilə həyata keçirilən peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması və optimallaşdırılması, müasir standartlara cavab verən pilot peşə təhsili müəssisələrinin qurulması Yol Xəritəsində qarşıya qoyulan mühüm vəzifələrdəndir. Peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması peşə təhsili müəssisələrinin birləşdirilməsi və müəyyən peşə istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmış peşə təhsili mərkəzlərinin yaradılması yolu ilə həyata keçirilir. 2016-2017-ci illərdə Bakı və Gəncə şəhərlərində, eləcə də Qəbələ rayonunda həyata keçirilən rasionallaşdırma prosesi nəticəsində Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə ümumilikdə 34 peşə təhsili müəssisəsi bazasında – Bakı şəhərində 26 təhsil müəssisəsinin bazasında 11, Gəncə şəhərində 6 təhsil müəssisəsinin bazasında 2, Qəbələ rayonunda isə 2 təhsil müəssisəsinin bazasında 1 olmaqla, müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşmış 14 Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılmışdır. Rasionallaşdırma tədbirlərinin davamı olaraq, 2018-ci ildə regionlarda fəaliyyət göstərən 20 peşə təhsili müəssisəsinin bazasında 10 Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılmışdır.

Bununla yanaşı, “Azərbaycan peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə ilkin mərhələdə 2020-ci ilədək müxtəlif istiqamətli 10 pilot peşə təhsil müəssisəsinin qurulması hədəf indikator olaraq müəyyən edilmişdir.

Bu məqsədlə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri, işəgötürənlərin tələbləri və dövlət peşə təhsili müəssisələrinin mövcud vəziyyəti araşdırılmış və əmək bazarında tələbatın yüksək olduğu prioritet sahələr üzrə ixtisaslı yeni kadrlar hazırlaya biləcək 10 pilot peşə təhsili müəssisələri seçilmişdir. Strateji Yol Xəritəsinə əsasən, pilot peşə təhsili müəssisələrinin müasir standartlara cavab verməsi və tələbata uyğun fəaliyyət göstərə bilməsi üçün onların əsaslı təmiri və ya yeni peşə təhsili müəssisələrinin tikintisi nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə görülən işlər çərçivəsində müasir standartlara cavab verən Qəbələ Peşə Təhsil Mərkəzi artıq istifadəyə verilmişdir. Eyni zamanda, 4 pilot peşə təhsili müəssisəsinin (Texnika və Texnologiyalar, Dəniz Nəqliyyatı, Gəmiqayırma və Liman İşləri üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzləri, Bərdə və Cəlilabad peşə liseyləri) təmiri, tikintisi və tam yenidən qurulması üçün maliyyə vəsaiti ayrılmışdır.

Koreya təhsil standartları əsasında yeni Peşə Təhsil Mərkəzinin yaradılması. Tədrisin daha effektiv təşkili məqsədi ilə əmək bazarının dəyişən tələblərini və işəgötürənlərin maraq və öhdəliklərini nəzərə alaraq, yüksəkixtisaslı kadrların yetişdirilməsi, yeni tələb olunan ixtisaslar üzrə təhsil proqramlarının hazırlanması istiqamətində də mühüm işlər görülür. Bu məqsədlə, Azərbaycan və Koreya hökumətləri arasındakı razılaşmaya uyğun olaraq, Koreya İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Fondunun maliyyə dəstəyilə Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzinin bazasında Koreya təhsil standartları əsasında yeni Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılır. Nümunəvi təhsil müəssisəsi bütün növ zəruri avadanlıqlar, təlim və tədris vəsaitləri ilə təchiz olunacaq. Burada mexanika, elektronika, elektrik mühəndisliyi, sənayedə quraşdırma işləri, tikinti, informasiya texnologiyaları, avtomobil və avtomatlaşdırma istiqamətləri üzrə ümumilikdə 8 ixtisas tədris olunacaq. 2018-ci il yanvarın 26-da tikintisinə başlanılan Mərkəzdə tikinti və təchizat işlərinin 2019-cu ilin sentyabr ayında başa çatacağı nəzərdə tutulmuşdur.

Yeni Peşə Təhsil Mərkəzində tədris prosesinə cəlb olunan ixtisaslı kadrların 1 ay müddətində Bakıda, 3 ay isə Koreyada təlimlərdə iştirakı

təmin edilmişdir. Təlim keçmiş ixtisaslı kadrlar Bakıda tədris prosesinə cəlb olunan digər mütəxəssislər üçün təlimlər təşkil edəcəklər. Peşə Təhsil Mərkəzində təhsilin məzmunu ölkə reallıqları nəzərə alınmaqla, koreyalı mütəxəssislər tərəfindən hazırlanmışdır. Artıq tədris olunacaq 8 ixtisas üzrə təhsil proqramları (kurikulumları) hazırlanmış və həmin kurikulumlar əsasında modullar hazırlanmaqdadır.

Mingəçevirdə “ASAN Peşə” Təhsil Mərkəzi. İxtisaslı kadrların hazırlanması və onların əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını təmin etmək istiqamətində görülən işlərin davamı olaraq, 2018-ci il fevralın 27-də Mingəçevir “ASAN Həyat” kompleksində Təhsil Nazirliyinin və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin birgə əməkdaşlığı çərçivəsində “ASAN Peşə” Təhsil Mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəz bütün növ zəruri avadanlıq, təlim və tədris vəsaitləri ilə təchiz olunmuşdur. Cari tədris ilindən etibarən fəaliyyətə başlayan Mərkəzdə 5 istiqamət üzrə – elektrik, İT mütəxəssisi, mexanik, santexnik və tikişçi peşələri üzrə kadr hazırlığına başlanılmışdır.

Mühəndis-pedaqoji heyətin diaqnostik qiymətləndirilməsi. Peşə təhsili sisteminin spesifik cəhətlərindən biri bu təhsil müəssisələrində çalışan mühəndis-pedaqoji heyətin həm pedaqoji biliyinin, həm də ixtisas üzrə praktiki səriş-tələrinin olmasının vacibliyidir. Bu məqsədlə peşə təhsili müəssisələrində kadr hazırlığı prosesinin müasirləşdirilməsi üçün mühəndis-pedaqoji heyətin bilik və bacarıqlarının artırılması, nəticələrdən asılı olaraq onların ixtisasartırma və yenidən hazırlanma təlimləri vasitəsilə əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə peşə təhsili müəssisələrində çalışan mühəndis-pedaqoji heyətin diaqnostik qiymətləndirilməsi keçirilir. Cari il ərzində də ölkədə fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələri üzrə ümumtəhsil fənn müəllimlərinin və mühəndis-pedaqoji heyətin diaqnostik qiymətləndirilməsi davam etdirilmiş və həmin müəllimlər inkişafyönümlü təlimlərə cəlb olunmuşdur. 2017-2018-ci illər ərzində bütün peşə təhsili müəssisələri üzrə mühəndis-pedaqoji heyətinin bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi

aparılmışdır.

2018-ci ildə səriştəəsash təhsil proqramları (kurikulum) və modul/dərslik vəsaitlərinin hazırlanması və onların tətbiqi ilə əlaqədar olaraq təlimlər həyata keçirilmiş, təlimlərdə ümumilikdə 554 nəfər müəllimin iştirakı təmin edilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 yanvar 2018-ci il tarixli, 3579 nömrəli “Dövlət ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış müəllimlərin dərslər yükünün və əməkhaqlarının, idarəetmə və təlim fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin isə əməkhaqlarının artırılması haqqında” Sərəncamına əsasən, 2018-ci il yanvarın 1-dən dövlət peşə təhsili müəssisələrində çalışan, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmış müəllimlərin həftəlik dərslər yükü norması 1,5 dəfə, aylıq vəzifə maaşları orta hesabla 2 dəfə artırılmışdır.

“ASAN Peşə” layihəsi. Peşə təhsilinin inkişafı istiqamətində görülən işlər, müasir peşə təhsil mərkəzlərinin yaradılması, peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, təhsilin məzmununun yenilənməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi nəticəsində peşə təhsili müəssisələrinə qəbul səviyyəsi yüksəlmişdir. Dövlət peşə təhsili müəssisələrinə qəbulun “ASAN Peşə” layihəsi çərçivəsində aparılması da vətəndaşların bu sahəyə marağının daha da artmasına səbəb olmuşdur.

Artıq 3 ildir ki, peşə təhsili müəssisələrinə tələbə qəbulu Təhsil Nazirliyi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi (ASAN) arasındakı əməkdaşlıq çərçivəsində “ASAN Peşə” layihəsi üzrə həyata keçirilir. 2016/2017-ci tədris ilindən başlayaraq bu layihənin əhatə dairəsi hər il genişləndirilir. İlk olaraq pilot kimi yalnız Bakı və Gəncə şəhərləri üzrə qəbul “ASAN Xidmət” mərkəzlərində aparılırdısa, cari tədris ilində regionlarla yanaşı, Sumqayıt şəhəri və Abşeron rayonu üzrə də qəbul “ASAN Xidmət”də həyata keçirilmişdir. Bakı, Sumqayıt, Gəncə şəhərləri və Abşeron rayonu üzrə peşə təhsili müəssisələrinə həm dövlət, həm də ödənişli əsaslarla qəbul yalnız “ASAN Xidmət” tərəfindən həyata

keçirilmişdir. Mingəçevir şəhəri, Bərdə, Masallı, Sabirabad, Quba və Qəbələ rayonları üzrə peşə təhsili müəssisələrinə isə yalnız dövlət hesabına qəbul müvafiq “ASAN Xidmət” mərkəzlərində aparılmışdır. “ASAN Xidmət” mərkəzlərinin xidmət göstərmədiyi regionlarda, ucqar rayonlarda fəaliyyət göstərən peşə təhsili müəssisələrinə qəbul olunmaq istəyənlərin elə həmin peşə məktəblərinin özündə elektron qaydada qeydiyyatdan keçmələrinə şərait yaradılmışdır. 2018/2019-cu tədris ili üzrə “ASAN Peşə” layihəsi çərçivəsində 34-ü yeni ixtisas olmaqla, 168 ixtisas üzrə peşə təhsili müəssisələrinə qəbul aparılmışdır.

İşəgötürənlərlə əməkdaşlıq. Peşə təhsili sisteminin müasir səviyyəyə çatdırılması üçün işəgötürənlərlə əməkdaşlıq əsas şərtlərdən biridir. Bunu nəzərə alaraq, Yol Xəritəsində işəgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sistemində inteqrasiya strateji hədəflərdən birincisi kimi müəyyən edilmişdir. Bu baxımdan işəgötürənlərin əsas tərəf kimi peşə təhsili sistemində cəlb edilməsi, kadr hazırlığının işəgötürənlərin tələblərinə uyğun aparılması və təhsildə dövlət-özəl tərəfdaşlığı sisteminin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür, müxtəlif təşkilatlar, işəgötürənlər və özəl sektorun nümayəndələri ilə görüşlər keçirilir. Ötən dövr ərzində keçirilmiş görüşlərin müsbət nəticəsi olaraq, işəgötürənlərlə əməkdaşlığa dair çox müqavilələr və anlaşma memorandumları imzalanmışdır. İşəgötürənlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində onların nümayəndələrinin nümunəvi təhsil proqramlarının (kurikulumlar) hazırlanmasında iştirakı təmin olunur, peşə təhsili və təlimi proqramının praktiki hissəsinin mənimsənilməsi məqsədilə təhsilalanlar peşə təhsili müəssisələrinin təlimistehsalat, təsərrüfat sahələrində, işəgötürən, o cümlədən özəl müəssisə və təşkilatlarda digər şəxslər də istehsalat təlimi və təcrübəsi keçirlər, işəgötürənlər və onları təmsil edən təşkilatlar, o cümlədən özəl qurumlar peşə təhsilinin təşkilində, təhsil proqramlarının (kurikulumların) formalaşdırılması və tədrisində, qəbul, eləcə də buraxılış imtahanlarının keçirilməsində iştirak edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, işəgötürənlərin tələblərinə uyğun qurulmuş təhsil proqramları (kurikulumlar) vasitəsilə məzunların əmək bazarına inteqrasiyasını və məhsuldarlıq

səviyyəsini yüksəldəcəkdir. Eyni zamanda, bu sahədə normativ-hüquqi bazanı formalaşdırmaq məqsədi ilə “İşəgötürənlərlə əməkdaşlıq mexanizminin qurulması, işəgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sisteminə inteqrasiyasının təmin edilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər haqqında Qaydalar” layihəsi hazırlanaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur.

Dövlət-biznes partnyorluğuna əsaslanan idarəetmə modelinin yaradılması istiqamətində 2016-cı ildən etibarən Təhsil Nazirliyi və “British Council” Azərbaycan ilə turizm-xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən işəgötürənlərlə birgə əməkdaşlıq çərçivəsində “Turizm-xidmət sahəsi üzrə kadrların təkmilləşdirilməsi və iş yerində təcrübə proqramı” layihəsi həyata keçirilir. 2015-2016-cı tədris ilindən başlayaraq icra olunan bu layihə çərçivəsində peşə təhsili müəssisələrinin məzunlarının 60 faizdən çoxu işlə təmin olunmuşdur.

Əmək bazarının tələblərinə cavab verən ixtisaslı kadrların hazırlanmasında və işlək peşə təhsili modelinin qurulmasında işəgötürənlərlə birgə əməkdaşlıq bu sahənin inkişafı üçün mühüm önəm kəsb edir. Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının təşkilatçılığı, Almaniya Federativ Respublikasının İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Nazirliyinin köməyi ilə “Cənubi Qafqazda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və sahibkarların peşə təhsilinə verə biləcəyi dəstək” layihəsi icra edilir. Layihə çərçivəsində müxtəlif seminarlar təşkil olunmuş, peşə təhsilində dövlət-biznes əməkdaşlığı imkanlarının müəyyən edilməsi və inkişafı istiqamətində məsləhətləşmələr aparılmışdır.

Beynəlxalq qurumlarla birgə iş. Peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsində beynəlxalq qurum və təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. Bunun nəticəsidir ki, Avropa Təhsil Fondu, Avropa İttifaqı, BMT, Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ) kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq həyata keçirilir. Beynəlxalq təşkilatlarla aparılan səmərəli əməkdaşlığın nəticələrindən biri kimi Avropa İttifaqının Avropa Qonşuluq Aləti Proqramı çərçivəsində Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi ilə birgə 30 yanvar 2017-ci il

tarixindən etibarən “Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin (PTT) inkişafına Avropa İttifaqının dəstəyi” adlı Texniki Yardım layihəsinin icrasına başlanılıb.

Eyni zamanda, Avropa İttifaqının 4 qrant – “Gəncədə Sənaye üzrə Regional Peşə Kompetensiya Mərkəzinin yaradılmasına dəstək”, “Lənkəran İqtisadi Rayonunda Model Peşə Təhsili Mərkəzinin yaradılmasına dəstək”, “Qəbələ, İsmayilli və Qax rayonlarının kənd təsərrüfatı və turizm sahələrində Dual peşə təhsili və təlimi pilotlarının yaradılması”, “Bərdə Peşə Liseyinin Modernləşdirilməsi” layihələrinin icrasına başlanılıb.

“Gəncədə Sənaye üzrə Regional Peşə Kompetensiya Mərkəzinin yaradılmasına dəstək” layihəsi Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı tərəfindən həyata keçirilir. Layihənin məqsədi Gəncədə Sənaye üzrə Regional Peşə Kompetensiya Mərkəzinin yaradılmasının normativ-hüquqi sənədlərinin inkişaf etdirilməsi, Kompetensiya Mərkəzində təchizat, alət və maşınların quraşdırılması, əmək bazarını araşdıraraq 3 yeni təhsil proqramı (kurikulumlar) və tədris vəsaitlərinin hazırlanması, informal və qeyri-formal yollarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması mexanizminin pilot olaraq icra edilməsidir. Layihə çərçivəsində cari ildə 3 kurikulum (“Mənzil təsərrüfatı xidməti üzrə mütəxəssis”, “Məişət soyuducusu və istilik sistemlərinə xidmət üzrə mütəxəssis” və “Dağ-mədən işləri üzrə mütəxəssis”) və 16 modul dərslük hazırlanıb. Sənaye istiqaməti üzrə əlavə 3 ixtisasa dair kurikulum və dərslüklərin hazırlanması da nəzərdə tutulur.

Avropa İttifaqının “Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təlimi Mərkəzlərinin müasirləşdirilməsi” qrant layihəsi çərçivəsində maliyyələşdirilən və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı tərəfindən icra olunan “Lənkəran İqtisadi Rayonunda Model Peşə Təhsili Mərkəzinin yaradılmasına dəstək” layihəsi çərçivəsində 3 ixtisas (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə fermer; üzümçülük və şərab ustası; bitkiçilik mütəxəssisi) üzrə kurikulum yenilənmişdir. Hazırlanan kurikulumlara uyğun olaraq, 30 yeni modul/dərslük vəsaiti yazılmışdır.

Peşə təhsili sahəsində beynəlxalq əmək-

daşlığın davamı kimi, Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin təşkilatçılığı (GİZ), Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə “Qəbələ, İsmayılı və Qax rayonlarının kənd təsərrüfatı və turizm sahələrində Dual peşə təhsili və təlimi pilotlarının yaradılması” (EDVET) qrant layihəsi hazırda həyata keçirilir. Layihənin əsas məqsədi qeyd olunan rayonlarda yerləşən peşə təhsil mərkəzlərinin inkişafına dəstək olmaq və dual peşə təhsil modellərinin pilotlarının yaradılmasından ibarətdir.

Layihə çərçivəsində “Turizm təşkilatçısı”, “Mehmanxana inzibatçısı” və “Turizm sahəsində işə üzrə mütəxəssis” ixtisasları üzrə kurikulumlar hazırlanmış və 16 modul dərslilər hazırlanmaqdadır. Bununla yanaşı, “Kənd təsərrüfatı üzrə logistik” ixtisası üzrə kurikulumun hazırlanmasına başlanılmışdır.

Peşə təhsili müəssisələrinin müasirləşdirilməsi tədbirləri çərçivəsində 2017-ci ilin oktyabr ayından etibarən Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə Yerli İdarəetməyə Yardım İctimai Birliyi tərəfindən “Bərdə Peşə Liseyinin Modernləşdirilməsi” layihəsi həyata keçirilir. Bu layihə Avropa İttifaqının “Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin Modernləşdirilməsi” proqramı çərçivəsində dövlət və özəl sektorda fəaliyyət göstərən işəgötürənlərlə, eləcə də, peşə təlimi və təhsili sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq qurumlar və yerli icmalarla sıx əməkdaşlıq şəraitində icra olunur. Layihənin əsas məqsədi Avropa standartları və təcrübəsinə uyğun olaraq, Bərdə Peşə Liseyində peşə təhsili və təliminin, mövcud infrastrukturun modernləşdirilməsidir. Bu layihə rayonun ümumi iqtisadi və sosial inkişafına töhfə verəcək və yüksək keyfiyyətli peşə təhsilinə maraq göstərən gənclər üçün bərabər imkanlar yaradacaqdır.

Azərbaycan Hökuməti ilə Çin Xalq Respublikası Hökuməti arasında imzalanmış texniki-iqtisadi əməkdaşlıq sazişi çərçivəsində “SHENZHEN CASIC GUANGYU LTD” şirkətinin istehsalı olan 70 adda 168 ədəd müxtəlif təyinatlı simulyatorlar, təlim sistemləri üzrə avadanlıqlar, iş masaları, mexanizmlər, alətlər və s. ləvazimatlar ölkəmizə gətirilmiş və peşə təhsili müəssisələrində quraşdırılmışdır.

Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində Sənaye və İnnovasiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil

Mərkəzində (9 saylı Bakı Peşə Liseyinin bazasında) Ukraynanın İT STEP Academy şirkəti ilə birgə layihə həyata keçirilir. Layihə çərçivəsində 3 ixtisas – “Şəbəkə texnologiyaları və sistem inzibatçılığı”, “Kompüter qrafikası və dizayn”, “Proqram təminatının yaradılması” üzrə kadr hazırlığı davam etdirilir. Bu layihə “Maksimum təcrübə, minimum nəzəriyyə” prinsipi əsasında təşkil olunub, ən aktual, yüksək məvəcibli peşələrə yiyələnmək istəyənlər üçün geniş imkanlar açır. 9 saylı Bakı Peşə Liseyinin əsaslı təmir olunmuş tədris korpusunun bazasında fəaliyyət göstərən akademiya 8 yaşından 55 yaşınadək şəxslər təhsil ala bilərlər.

Almaniyanın “Grohe”, Rusiyanın “KNAUF” və Türkiyənin “İnova” şirkətləri ilə peşə təhsili sahəsində əməkdaşlıq davam etdirilir, həmin şirkətlərin Texnika və Texnologiyalar üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzində beynəlxalq resurs mərkəzləri fəaliyyət göstərir və bir sıra istiqamətlər üzrə kadr hazırlığı həyata keçirilir.

Kadr hazırlığı işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində Almaniyanın Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ) “Cənubi Qafqazda özəl sektorun İnkişafı Proqramı” çərçivəsində “Peşə təhsilinin və məşğulluğunun təşviqi komponenti” üzrə peşə təhsili və təlimi sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün Bakı şəhəri, Göyçay, İsmayılı, Qəbələ, Quba və Xaçmaz rayonlarında idarəetmə və pedaqogika üzrə təlimlər keçirmişdir. Proqram çərçivəsində “Təhsil menecerlərinin təlimləndirilməsi” komponenti üzrə 2016-cı ilin aprelindən müsabiqə əsasında 5 nəfər seçilərək, peşə təhsilinin menecmenti ixtisası üzrə magistratura səviyyəsində təhsil almaq üçün Almaniyanın Maqdeburq Universitetinə göndərilmişdir.

Yeni təhsil proqramları və modul dərslililər. Peşə təhsili müəssisələrində təlim-tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi, ixtisaslı kadrların hazırlanması, əmək bazarının tələbatının daha dolğun təmin edilməsi məqsədilə cari tədris ilində iqtisadiyyatın prioritet inkişaf istiqamətləri üzrə “İlk peşə-ixtisas təhsili üzrə ixtisasların Təsnifatı”na 10 yeni ixtisas daxil edilmiş, işəgötürənlər cəlb edilməklə peşə standartları əsasında təhsil proqramları (kurikulumlar) və modul dərslililər hazırlanmışdır.

BP şirkətinin və tərəfdaşlarının maliyyə

dəstəyi ilə “British Council” tərəfindən 2016-cı ildən icra olunan “Kənd təsərrüfatı üzrə peşə təhsili: yeni ixtisasların yaradılması” layihəsi çərçivəsində 19 modul dərslük hazırlanmış və ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur.

2017-ci ildən icra olunan “Azərbaycanda Peşə Təhsili və Təliminin İnkişafına Avropa İttifaqının dəstəyi” Texniki Yardım layihəsi çərçivəsində 3 istiqamət üzrə ümumilikdə 10 təhsil proqramının (kurikulum) hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. İlk mərhələdə “Avtomobil rəngsazi”; “Avtomobil təmiri çilingəri”; “Avtomobil üzrə elektrik”; “Dərzi”; “Elektrik xətlərinin quraşdırılması və təmiri üzrə mütəxəssis”; “Tikiş avadanlıqlarının operatoru, tikişçi” ixtisasları üzrə 6 kurikulum və 44 modul dərslük hazırlanaraq cari tədris ilindən peşə təhsili müəssisələrində pilot olaraq tətbiq edilməyə başlanılmışdır. Həmin kurikulumlar müvafiq olaraq işəgötürənlər tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı üzrə dərslük/modullar hazırlanmış və Qəbələ Peşə Məktəbində pilot olaraq tətbiqinə başlanılmışdır. Hazırda bu dərslük/modullar digər peşə təhsili müəssisələrində də uğurla tətbiq edilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının “Böyük Qafqaz Landşaftında Torpaq və Meşələrin davamlı idarə olunması” layihəsi çərçivəsində “Ariçılıq” ixtisası üzrə kurikulum və 7 dərslük vəsaitləri/modulları hazırlanmışdır.

Təhsil proqramlarının və modulların hazırlanması üzrə mütərəqqi beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi məqsədilə Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin əməkdaşları Koreya, Belçika, İtaliya, Birləşmiş Krallıq, Almaniya, İsveçrə, Moldova, Rusiya, Latviya, Türkiyə, Belarus, Estoniya, Gürcüstan, Polşa, ABŞ kimi 20-dən çox ölkədə təlim səfərində olmuş, müxtəlif layihələr çərçivəsində 10-dan artıq beynəlxalq və yerli ekspertin iştirakı ilə səriştəəsaslı təhsil proqramlarının (kurikulumların) hazırlanması metodologiyası, peşə standartları, kvalifikasiya standartları, pedaqogika və didaktika, təlim materiallarının hazırlanması üzrə təlim və seminarlarda iştirak etmişlər.

Peşə təhsili müəssisələrində yaşlıların təhsili. İşıxtaranların və digər şəxslərin yeni bacarıqlar əldə etməsi üçün peşə təhsili müəssisələrinin bazasında yaşlıların təhsili, yenidən

hazırlıq və ixtisasartırma kurslarının təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, ölkədə işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına, əmək bazarında işçi qüvvəsinin peşəkarlığının və səriştəsinin yüksəldilməsinə, eləcə də əhalinin özünüinkişaf imkanlarının artırılmasına imkan verəcəkdir. Bu məqsədlə Strateji Yol Xəritəsinin prioritet istiqamətlərindən biri olan yaşlılar üçün peşə təliminin və ixtisasartırmanın təmin edilməsinin icrası məqsədi ilə “Peşə təhsili müəssisələrində yaşlıların təhsili və ixtisasartırma kurslarının təşkili qaydaları” işlənib hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir. Aidiyyəti qurumların rəy və təklifləri nəzərə alınaraq sənədin yekun versiyası hazırlanır.

Bundan başqa, peşə təhsili müəssisələrində yaşlıların təhsili və ixtisasartırma kurslarının təşkili üzrə mexanizmin hazırlanması məqsədilə beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş (Estoniya, Finlandiya, İsveç, Danimarka, Belarusiya, Rusiya, Qazaxıstan, Tacikistan və s.), Koreya, İtaliya, Almaniya, Amerika və digər ölkələrə təlim səfərləri təşkil edilmiş, aidiyyəti təşkilatlar ilə müzakirələr aparılmışdır. Yaşlıların təhsili və ixtisasartırma kurslarının təşkili üçün prioritet sahələrin seçilməsi məqsədilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə, İqtisadiyyat Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasına müraciət edilmişdir. Hazırda yaşlıların təhsili və ixtisasartırma kurslarının təşkili üzrə mexanizmin hazırlanması üzərində işlər davam etdirilir.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nə əsasən, ölkənin kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin ixtisaslı, bacarıqlı və daim təkmilləşən kadr ehtiyatlarına olan ehtiyaclarının ödənilməsinə kömək məqsədilə, model müəssisənin yaradılması və sahibkar düşüncə tərzinin təşviqinin təşkili nəzərdə tutulmuşdur. Bu fəaliyyət istiqamətlərinin reallaşdırılması peşə təhsili sistemində də müvafiq tədbirlərin görülməsini zəruri edir. Bu məqsədlə işəgötürənlə tez-tez görüşlər təşkil edilir. Gənc yaşlarından şagirdlərdə sahibkarlıq bilik və bacarıqlarının aşılınması, biznesyönlü qeyri-standart düşüncə tərzinin və fərqli yanaşmanın formalaşmasına istiqamətlənən təhsil metodlarından istifadə və

yaşlıların bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq edilməsinə münbit şərait yaradır. Bu mənada, sahibkarlıq düşüncə tərzinin təşviqi məqsədlə peşə təhsili müəssisələrində sahibkarlığın əsaslarının tədrisinin təşkil edilməsi məqsədlə “Sahibkarlıq” modulu hazırlanmışdır.

İnformal və qeyri-formal üsullarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması. Peşə təhsilinin inkişafı ölkənin ixtisaslı kadrlara olan tələbatının ödənilməsi istiqamətində mühüm addımlardan biri kimi səciyyələnir. Bu istiqamətdə peşə təhsilinin sürətli inkişafına stimül yaradacaq əsas cəhətlər kimi peşə təhsili üzrə məlumat bazasının yaradılması, həmçinin informal və qeyri-formal üsullarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması və bundan sonra işə qəbul zamanı peşə ixtisasını təsdiq edən sənədin icbari olaraq tələb edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnformal və qeyri-formal üsullarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması mexanizminin hazırlanması üçün ömürboyu təhsil, qeyri-formal və informal təhsilin təşkilinin və bu yolla təhsil almış şəxslərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi üçün hüquqi bazanın yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə hazırlanmış müvafiq təkliflər paketi Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 16 fevral tarixli Sərəncamı ilə informal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş səriştələrin tanınması mexanizminin yaradılması və işə qəbul zamanı peşə ixtisasını təsdiq edən sənədin tələb edilməsinin hüquqi bazasının formalaşdırılması ilə bağlı aidiyyəti qurumlara tapşırıq verilmişdir. Bu tapşırığın icrası məqsədi ilə müvafiq qurumlar, eləcə də xarici və yerli ekspertlərin və digər maraqlı tərəflərin nümayəndələrindən ibarət işçi qrupu yaradılmışdır. İnformal və qeyri-formal üsulla əldə edilmiş səriştələrin tanınması ilə əlaqədar beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş (Latviya, Litva, Estoniya, Kanada, Cənubi Afrika, Ukraniya, Koreya, İtaliya, Almaniya, Amerika və s.), müxtəlif ölkələrə təlim səfərləri təşkil edilmiş, ölkələrin aidiyyəti təşkilatları ilə müzakirələr aparılmışdır. Peşə təhsili sahəsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyət çərçivəsində “Vətəndaşların peşə təhsili üzrə qeyri-formal və informal təhsil

formaları vasitəsilə əldə etdikləri bilik, bacarıq, səriştə və təcrübənin qiymətləndirilməsi və tanınması məqsədi ilə imtahanın keçirilməsi və onlara peşə ixtisasını təsdiq edən sənədin verilməsi Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsi hazırlanmış, aidiyyəti üzrə təqdim olunmuşdur.

İnsan kapitalının inkişafında yeni mərhələyə doğru. Yol Xəritəsində qarşıya qoyulmuş hədəflərin icrası istiqamətində Azərbaycanda peşə təhsili sisteminin müasirləşdirilməsi, keyfiyyətinin, cəlbediciliyinin, əmək bazarına uyğunluğunun artırılması, təhsilə çıxış imkanlarında hamı üçün bərabər şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə ömürboyu təhsil imkanlarının təşviqi, çoxsəviyyəli effektiv idarəetmə sisteminin yaradılması, yeni kurikulumların, tədris planı və fənn proqramlarının, mütərəqqi informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə ictimaiyyəti məlumatlandırma sistemlərinin yaradılması istiqamətlərində tədbirlər həyata keçirilir.

Bununla yanaşı, çoxmənbəli maliyyələşmə sxemlərinin tətbiqi, təhsil müəssisələri tərəfindən xidmət və istehsal fəaliyyəti hesabına büdcədən kənar gəlirlərin qazanılmasının təşviqi, müxtəlif beynəlxalq dəstək proqramları, peşə təhsilinə ayrılmış dövlət vəsaitinin səmərəli istifadəsi və digər mənbələr hesabına addım-addım hədəflənməklə peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsi, həmin müəssisələrdə məskunlaşmış qaçqın və məcburi köçkünlərin mənzil təminatı məsələsinin həlli üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi, əmək bazarının inkişaf tendensiyasına uyğun olaraq, qabaqcıl texnologiyalar tətbiq edilən xidmət və istehsalat emalatxanalarının yaradılması diqqət mərkəzindədir.

Beləliklə, yaxın gələcəkdə respublikamızda peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi, cəmiyyətin peşə təhsilinə marağının artırılması istiqamətində Strateji Yol Xəritəsi konseptual baza rolunu oynamaqla öz müsbət töhfələrini verəcəkdir. Bu sənəddə qarşıya qoyulan tədbirlərin uğurlu icrası nəticəsində mükəmməl peşə təhsil sistemi qurulacaq və Azərbaycanda insan kapitalının inkişafı yeni mərhələyə yüksələcəkdir.

*“Respublika” qəzeti
02 aprel 2019-cu il*

TƏHSİL ÖLKƏNİN MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ INNOVATİV İNKİŞAFININ FAKTORU KİMİ

Hümeir Əhmədov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Elmi-pedaqoji
kadr hazırlığı şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor, Rusiya Təhsil Akademiyasının xarici üzvü,
RTA-nın əməkdar elm və təhsil xadimi
E-mail: eduaz@mail.ru*

UOT: 37

Xülasə. *Məqalədə qeyd olunur ki, respublikamızda baş verən dərin sosial-siyasi və iqtisadi dəyişikliklər təhsilin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi probleminə yeni elmi, ideoloji, metodiki və konseptual yanaşmaların inkişafını obyektiv şəkildə tələb edir. Müəllif təhsilin hər hansı bir ölkənin milli təhlükəsizliyinin ən mühüm komponentlərindən biri olduğunu vurğulayır və göstərir ki, birbaşa onun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Milli təhlükəsizlik sisteminin mühüm elementlərindən biri dövlət təhsil siyasətidir. Məqalədə respublikada təhsil sahəsinin prioritet inkişafına yönəldilmiş təhsildə (xüsusilə də ali təhsil) yaxşı düşünülmüş dövlət siyasətinin həyata keçirilməsindən danışılır.*

Açar sözlər: *ölkə, dövlət siyasəti, təhsil, elm, milli təhlükəsizlik, innovativ inkişaf, hüquqi və iqtisadi təminat, inkişaf faktoru.*

Key words: *country, state policy, education, science, national security, innovative development, legal and economic support, development factor.*

Ключевые слова: *страна, государственная политика, образование, наука, национальная безопасность, инновативное развитие, правовое и экономическое обеспечение, фактор развития.*

Təhlükəsizlik elmi sosial-fəlsəfi mövqedən müvafiq ədəbiyyatda maddi bir dəyər deyil, bilik prosesində bir mücərrəd-ideal forma şəklində təzahür edərək real dünyanın, ətraf aləmin dərkində qnoseoloji kateqoriya kimi qələmə verilir. İnsan ehtiyaclarının və maraqlarının həyata keçirilməsinə təhlükə yarandığı halda, “təhlükəsizlik” amili meydana çıxır və formalaşır. İnsanın təhlükəni potensial zərər mənbəyi kimi dərk etmə qabiliyyəti təhlükəsizliyin təminatı səviyyəsinin

əsas meyarıdır. Buradan belə nəticəyə gələ bilərik ki, təhlükəsizlik bəşəriyyətin təbii və sosial təhlükələrdən qorunmasına həsr olunmuş fəlsəfənin bir sahəsidir. Təhlükəsizlik fəlsəfə və hüquq, iqtisadiyyat, texnologiya, siyasət, idarəetmə, tarix, sosiologiya, etika, estetika, psixologiyanın kəsişməsində yaranan, inkişaf edən inteqral sahədir. Təhlükəsizliyin əsas subyekti, bir növ “mərkəz” və “əsas iştirakçısı” insan olduğundan bu elm müxtəlif dərəcələrdə, ancaq şəxslə birbaşa əlaqəli olan fəlsəfi antropologiya,

etnoqrafiya, ekologiya, demoqrafiya, təbii və texniki elmlərdən fəal istifadə edir. Təhlükəsizliyin təminat obyektləri şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətdir.

Təhlükəsizlik qədim dövrlərdən etibarən hər cür təhlükə və təhdidlərdən, çətinlik və bədbəxtlikdən uzaq durmağın neytral aksioloji mövqeyi kimi tərif edilirdi. Təsadüfi deyildir ki, müasir dünyada təhlükəsizlik ümumilikdə bəşəriyyətin həyati mənafeələrinin mərkəzində durur, insanı daxili və xarici təhlükələrdən, təhdidlərdən qorunması kimi anlaşılır.

Müasir dövrdə təhlükəsizliyin növləri müxtəlifdir: dövlət, siyasi, iqtisadi, genetik, mənəvi, sosial-mədəni, şəxsi, sosial, korporativ, daxili, hərbi, texnoloji, informasiya, sivilizasiya, ərazi, sərhəd, regional, geosiyasi, strateji, taktiki, planetar, qlobal, tibbi, ekoloji, demoqrafik, nüvə, universal və s.

Bu gün respublikamızda baş verən dərin sosial-siyasi və iqtisadi dəyişikliklər təhsilin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi probleminə yönəldilmiş yeni elmi, metodoloji və konseptual yanaşmaların inkişafını obyektiv şəkildə tələb edir. Təhsilin doktrinasında, hökumət orqanlarının, o cümlədən, Təhsil Nazirliyinin təhsil ilə bağlı digər normativ-hüquqi sənədlərində, ali təhsil müəssisələrinin nizamnamələrində milli təhlükəsizliyin vacib komponenti olan təhsil sahəsinə (xüsusən də ali təhsilə) kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir [7]. Halbuki, bilik səviyyəsinin yüksəldilməsində ali təhsil sisteminin mühüm rolu vardır. Ona görə də ali təhsil şəbəkələrinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi prioritet vəzifələrdən sayılmalıdır. Unutmaq olmaz ki, dünyanın bir sıra ölkələrində ali təhsil almaq istəyənlərə qapılar açılır. İddia edilir ki, strateji nöqtəyi-nəzərdən dövlətin təhlükəsizliyi onun təhsil sisteminin vəziyyəti ilə müəyyən olunur. Əlbəttə ki, dövlətin təhlükəsizliyini yalnız təhsil siyasətinin vasitələri ilə təmin etmək olmaz, lakin onsuz da təhlükəsizliyə zəmanət vermək mümkünsüzdür.

Hazırda bütün dünyanı bürüyən və daim dəyişən iqtisadi, sosial-mədəni və siyasi dəyişikliklərin əhatəsində yaşayırıq. Müasir dünyada baş verən qloballaşma şəraitində təhsildə təhlükəsizlik probleminə yanaşmada müxtəlif fikirlər və münasibət mövcuddur. Əsas məsələ onları

sistemləşdirib, ortaq məxrəcə gətirməkdir. Ölkə təhsilinin təhlükəsizlik sistemində təhlükələr sahəsinin konkret məzmunu aydınlaşdırılmalıdır. İlk növbədə, müəyyən vaxt ərzində mürəkəbləşən xarici və daxili şərtlərin məcmusundan asılılıq təhlil edilməli, milli təhsilin rəqabətqabiliyyətliliyi ilə yanaşı, sosial-iqtisadi sahələrdə yeridilən qeyri-səmərəli siyasət öyrənilməlidir. Ölkədə təhlükəsizlik məsələləri sosial sahədə təhsilin rəqabət aparmaq qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir.

Hər şeydən əvvəl, təhsil təhlükəsizliyinin kriteriyaları, indikatorları və həddləri müəyyənləşdirilməli, onların keyfiyyət və kəmiyyət baxımından kompleks təbiiqinə nail olunmalıdır. Təhsil təhlükəsizliyinin ümumi artım meyli və səviyyəsi qiymətləndirilməli və onun mahiyyətini müəyyən etmək üsulları işlənilməlidir. Ölkənin təhsil təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin hazırlanması üçün iqtisadi-sosial təhlükənin ölçülməsinə və dəqiqləşdirilməsinə sistemli yanaşmaq lazım gəlir. Sistemli yanaşma belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsasında dövlətin sabit və məqsədyönlü fəaliyyəti dayanmalıdır. Buradan da aydın olur ki, ölkənin təhsil siyasətinin prioritetləri, məhz iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət tərəfindən təmin olunmasının konkret şərtləri aşağıdakı istiqamətlərdə öz əksini tapmalıdır:

– *milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli olmasının və bununla da rəqabət üstünlüklərinin dövlət tərəfindən himayə edilməsi tədbirləri;*

– *ölkə əhəlisinin yaşayış səviyyəsinin artması, onların güzəranının yaxşılaşması, təhsilin rəqabətədavamlı olması üçün dövlət tədbirləri.*

Təhsil – hər hansı bir dövlətin təhlükəsizliyinin mühüm komponentlərindən biri olaraq bilavasitə onun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Dövlətin təhsil siyasəti onun milli təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminin vacib elementlərindən biridir. Təhsil milli təhlükəsizliyin bütün səviyyələrinə (cəmiyyət, dövlət, şəxs) öz təsirini göstərir. Bəllidir ki, ixtisaslı kadr olmadan Azərbaycanın iqtisadi və hərbi təhlükəsizliyi qeyri-mümkündür. Eləcə də elmi araşdırmalar olmadan texnoloji təhlükəsizliyi təsəvvür etmək olmaz. Millətin intellektual potensialının qorunması və çoxaldılması ölkənin sürətli iqtisadi

və sosial inkişafı üçün “dövlətin imkanlar dəhlizini” genişləndirir. Ölkənin milli təhlükəsizliyi təhsil siyasətinin bir sıra əsas sahələrində fundamental dəyişiklik aparılmadan təmin edilə bilməz. Bu gün təhsilə yönəldilən xərclər – “sabaha investisiya” qoymaq deməkdir [6].

Aparılan təhlillər nəticəsində belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tələb olunan tədbirlər elə ardıcılıqla həyata keçirilməlidir ki, əvvəla, ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri sayılan təhsilin daxili və xarici bazarlarda mövcud olan rəqabətdə üstün mövqeyini qoruya bilsin. Bunu isə yalnız rəqabətin real ünsürlərinin daim inkişafı və təkmilləşdirilməsi hesabına saxlamaq olar. İkincisi, Azərbaycan əhalisinin yaşayış şəraitinin, həyat səviyyəsinin Avropa standartlarına yaxınlaşdırılması məqsədi ilə yaşayış tərzinin keyfiyyətinə xarici və daxili amillərin təsirini və əks təsirini nəzərə almaqla nail olmaq olar.

Qloballaşmanın müasir tələblərinə və göstəricilərinə müvafiq olaraq inkişaf etmiş ölkələr öz iqtisadiyyatlarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasını davam etdirirlər. Azərbaycanın həmin göstəricilər üzrə layiqli yerlərdən birində qərar tutması qardaş Türkiyə Respublikası ilə birlikdə Cənubi Qafqaz və Qara dəniz hövzəsi iqtisadi zonasının aparıcı dövləti olaraq önə çıxması ən vacib amil kimi bu irəliləyişə şərait yaradır. Sözü gedən problemə Türkiyənin də ciddi yanaşması aparılan uğurlu investisiya qoyuluşu siyasəti ilə xarici iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması beynəlxalq müqavilələrlə möhkəmləndirilmişdir (14, 29).

Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması təhsilimizin təhlükəsizliyinə mane olan amillərin aradan qaldırılmasına zəruri şərait yaradır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə problem yaranmaması üçün təhsil sahələrinin davamlı inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirilir. Bunun üçün xarici ölkələrin investisiyalarına deyil, daxili resurslara söykənən maliyyə ehtiyatlarına daha çox üstünlük verilir. Bununla yanaşı, bu gün MDB ölkələrində ali təhsilin sənayenin məqsəd və tələblərinə tabe edilməsi mövcuddur. Belə şəraitdə ali təhsilin missiyası dar, pragmatik düşüncə və egoist maddi maraqları ilə fərqlənən biznesmen və məmurlardan

ibarət əsas sifarişçiləri olan mövcud əmək bazarının primitiv tələbatlarına uyğunlaşdırılmasına cavab verir. Bu sifarişçilərin ali təhsilin müasirləşdirilməsi və modernləşdirilməsinə qadir olduqlarını hesab edərək, Birliyin hökumət başçıları gənclərin intellektual və mənəvi inkişafına, ölkələrin isə sivilizasiyasına ciddi təhlükə yaradır [5, c. 321].

Son on il ərzində Azərbaycanda təhsilin təhlükəsizliyi, köhnə təhsil sisteminin köklü şəkildə yeniləşdirilməsi prosesi davam etməkdədir. Bəllidir ki, Avropa təhsil ictimaiyyəti hazırda “Bolonya Bəyannaməsi” adlanan bir çevrilmə dövrü keçirir. Məqsəd fundamental prinsiplərə əsaslanan ümumi Avropa təhsil sisteminin formalaşdırılmasıdır. Sırr deyildir ki, avropalılar bu gün bütün Avropanı vahid dünya kimi tanıdılar. Ali təhsil cəmiyyətin formalaşmasına böyük təsir göstərən bir sahədir və ona görə də Avropa Birliyi təhsil sistemlərinin parçalanması və “müxtəlifliyi”nin qarşısını alır. Birlik əmək, mal və kapitalın azad hərəkətini nəzərdə tutur. Təbiidir ki, belə halda ali təhsildə ixtisas dərəcəsi üçün vahid bir meyarın müəyyən edilməsinə ehtiyac yaranır, çünki bunsuz yüksək ixtisaslı kadrların sərbəst hərəkət etməsi mümkün deyildir. Bolonya Bəyannaməsinin həyata keçirilməsi nəticəsində Avropa ali təhsili əsasən, daha çox əmək bazarına yönəldilmiş pragmatik hala çevrilir. İkiaddımlı sistem “istehsal” təhsil dövrünü azaltmağa, kütləvi təlimin əsas səviyyədə aparılmasına və sonrakı mərhələdə seçilməli (əsasən ödənişli) təhsilin həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Bu isə Avropa təhsilinin rəqabətqabiliyyətinin artırılmasını ehtimal edir [5, c. 125-185].

Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı sahələrinin rəqabət üstünlüklərinin gələcəkdə qorunub saxlanılmasına yönəldilən iqtisadi siyasətin prioritetləri kimi təhsilin təhlükəsizliyinin səviyyəsinin artırılmasına da təminat verilməlidir. Bu məqsədlə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında əsaslı struktur dəyişiklikləri daha da sürətləndirilməli, iqtisadiyyatda ayrı-ayrı müəssisələrlə yanaşı, bütünlükdə sənaye sahələrinin strukturca yenidən qurulması layihələri artırılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, layihələrin hazırlanması zamanı dəyişikliyin məqsədi yalnız iqtisadiyyatın texnika, texnologiya çərçivəsi ilə deyil, daha çox

insan amilinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, millətin sağlamlığının qorunmasına, təhsilin inkişafına təminat verən şərtlərlə əhatələnməlidir. Dövlət başçısının təhsili dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi qəbul etməsi təhsilə ayrılan xərclərin ilbəl artması ilə birbaşa bağlıdır. “Təhsil əsri” elan edilən XXI əsrdə yüksək intellektə malik insan kapitalının formalaşması və güclü iqtisadiyyatın qurulmasında təhsilin rolu heç vaxt bugünkü qədər aktual olmamışdır. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı belə deyir: “Biz maddi dəyərlərimizi, iqtisadi potensialımızı insan kapitalına çevirməliyik” (15, 10).

Bu məsələ Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası kontekstində də vacibdir. Öz inkişafında ölkə hansı yola üstünlük verəcək. Ən yaxşı Avropa nümunələrini əldə edərək, eyni zamanda, yerli ənənələri, mədəniyyəti, təhsilin yüksək səviyyəsini qorumaq və ya əksinə, əvvəlki nəsillərin elmi irsindən imtina edərək Avropa təhsil ənənəsini qəbul edəcəkdir.

Qeyd edək ki, Bolonya Bəyannaməsinin tələbləri Azərbaycanda ali təhsildə bəzi taktiki məsələləri həll etməyə kömək edə bilər, lakin strateji məsələlərin heç biri həll olunmayacaqdır. MDB ölkələrinin ali təhsili Avropa təhsilinə oxşaya bilər, lakin bununla o Birlik Avropanın arxasınca itaətkar bir şəkildə düşünmədən gedərək bəlkə də çox şey itirəcək. Bundan başqa, milli məktəbin elmi ənənələrini nəzərə alaraq, Bolonya prosesində Birliyin təhsil sistemindəki fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması üçün bir mənbə kimi istifadə etmək olar. Təhsilin təhlükəsizliyinin qorunması prosesi strateji əhəmiyyət daşıyan plana uyğun həyata keçirilməlidir. Hər hansı bir strategiyanın başlanğıc nöqtəsi isə məqsədin qoyulmasıdır. Fikrimizcə, təhsil strategiyasının məqsədi XXI əsrin meyarları və sivilizasiyanın tələblərinə uyğun olaraq, MDB ölkələrinin dünyanın ən yüksək təhsilli ölkələri sırasına daxil edilməsidir. Yerli şərait nəzərə alınmadan, hətta ən inkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemlərinin birbaşa müxtəlif siyasi quruluşa malik dövlətlərin təhsil sistemləri ilə əvəzlənməsi fəsadlar yarada bilər. Müasir dövrdə elm və elmi-texnoloji tərəqqi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını müəyyənləşdirən əsas faktorlardan biridir. Hətta iqtisadi inkişafı nəzərə alsaq belə,

onun kifayət qədər uzun müddətdə davam etməsi yalnız biliyə əsaslanan innovativ iqtisadiyyat çərçivəsində mümkünləşər. Məhz belə siyasət ölkənin gələcək rifahı və milli təhlükəsizliyinin təməlinə dayanmalıdır. Çünki təhsil sistemi maddi və mənəvi istehsalın inkişafını gücləndirər və cəmiyyətin əsas qüvvəsi sayılan istehsalçı işçilərin formalaşdırılmasını təşkil edər. Həmçinin təhsil sistemi dəyişən sosial struktur proseslərinə fəal təsir göstərən, əsrlər boyu sələflərin yadigar qoyduğu əxlaq dəyərlərinin gənc nəsli ötürülməsini təmin edən ən vacib vasitədir. Təhsil insanların siyasi baxışlarını formalaşdırır, sosial fəaliyyətin ilkin bacarıqlarını artırır, onlara siyasi və hüquqi mədəniyyətin əsaslarını verir. Milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərə, kreativ düşüncə tərzinə malik, aparıcı xarici dillərə yiyələnən, ixtisaslı milli mütəxəssis kadrların hazırlanması təhsil müəssisələrinin əsas vəzifəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Белов Н.Г. Системные основы обеспечения национальной безопасности России Белов Н.Г. // Безопасность. 1994, № 6, с. 87-101.
2. Казначеев С.В. К проблеме формирования образовательного пространства в системе современного экологического воспитания-образования / Казначеев С.В., Молчанова Л.В. // Методология и технология в образовании и воспитании (экологический и валеологический аспекты). Новосибирск, 1999, Т. V. Часть 5.
3. Наливайко Н.В. Безопасность образовательного пространства Наливайко Н.В., Паршиков В.И. // Безопасность образовательного пространства: формирование концепции и путей ее реализации (в рамках проекта Администрации Новосибирской области). Новосибирск, НМЦ ФО НГПУ, 2005. с. 14-17.
4. Павленко С.З. Управление социальной безопасностью/ Павленко С.З., Рыкунов В.А. М., 1998.
5. Плаксий С.И. Парадоксы высшего образования/ Плаксий С.И., М., Национальный Институт Бизнеса (НИВ), 2005, с. 424.
6. Университетское образование в России: проблемы и перспективы: тез. Всерос. конф. / М-во образования РФ; СПбГУ 5-6 июля 2001, СПб. 2001.
7. Эйнгорн И.Д. Актуальные проблемы

безопасности в Сибирском регионе: методология, методика, практика: материалы межвуз. науч.-метод. семинара / Эйнгорн И.Д.. Новосибирск: СибАГС, 2002, с.102-108.

8. Ахмедов Г.Г. Интеграция и глобализация как путь совершенствования обеспечения безопасности образовательной системы Азербайджана / Научно-методические и информационно-технологические основы системы инновационного образования: материалы круглого стола международной конференции «Развитие системы образования – основа обеспечения безопасности страны». Москва, МПСИ, НПО МОДЭК, 2011, с. 10-11.

9. Ахмедов Г.Г. Пути совершенствования обеспечения безопасности образовательной системы Азербайджанской Республики / Сборник научных статей VII международной конференции «Наука. Творчество» Самара, 2011, с. 206-213.

10. Ахмедов Г.Г. Безопасность образования в Азербайджанской Республике в условиях его интеграции в мировое образовательное пространство // Известия Российской Академии образования. 2012, № 2 (22), с.79-82.

11. Ахмедов Г.Г. Совершенствование системы образования как фактор обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики / Ümumi orta təhsilin müasir problemləri mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, Mütərcim, 2012, səh. 39-41.

12. Əhmədov H.H. Milli iqtisadiyyatın inkişafı təhsil təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi / “Təhsil sistemində gənc nəslin təlim-tərbiyəsi üzrə işin təşkili və onun yaxşılaşdırılması istiqamətləri” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Bakı, ARTN ARTPI, 2012, s. 23-24.

13. Ахмедов Г.Г. Основы безопасности образовательной системы как фактор национальной безопасности / «Наука. Творчество». IX международная научная конференция 2013. Самарская государственная областная академия (Наяновой). В 2-х томах. Т.1. Педагогика, психология. Москва-Самара, издательство Самарской государственной област-

ной академии (Наяновой). 2013, стр. 27-30.

14. Əhmədov H.H. Milli iqtisadiyyatın inkişafı təhsil təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi. Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi və müasir təhsil konsepsiyaları. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 2014, səh. 29-30.

15. Əhmədov H.H. Milli iqtisadiyyatın inkişafı təhsil təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi // ARTPI-nin Elmi əsərləri. Bakı, 2014, № 3, səh. 9-10.

16. Əhmədov H.H. Təhsil dövlətin milli təhlükəsizliyinin və innovativ inkişafının amili kimi. / “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, Bakı, 2019.

H.Ahmadov

Education as a factor of national security and innovative development of the country

Summary

This article notes that the deep socio-political and economic transformations taken place in the Republic of Azerbaijan today objectively necessitate the development of new scientific, ideological, methodological and conceptual approaches to the problem with ensuring the safety of education. The author emphasizes that education is one of the most important components of the national security of any country and directly depends on its growth dynamics.

Г.Ахмедов

Образование как фактор национальной безопасности и инновационного развития страны

Резюме

В статье отмечается, что происходящие сегодня у нас в республике глубокие социально-политические и экономические преобразования объективно обуславливают необходимость разработки новых научных, мировоззренческих, методологических и концептуальных подходов к проблеме обеспечения безопасности образования. Автором подчеркивается, что образование является одним из важнейших компонентов национальной безопасности любой страны, и напрямую зависит от уровня ее развития.

PEŞƏYÖNÜMÜ PROBLEMİNİN HƏLLİNDƏ VARİSLİK VƏ ONA MÜASİR YANAŞMALAR

Müseyib İlyasov,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin kafedra müdiri,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
E-mail: museyibilyas@gmail.com*

UOT: 37.01

Xülasə. Qədim dövrlərdən peşə seçimi problemi daha da aktuallaşır, məzmunu və məqsəd-yönlüliyə olan tələbat getdikcə artır. Cəmiyyətimizdə sosial-iqtisadi inkişafın indiki səviyyəsi bu problemin müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq daha da genişlənməsini tələb edir. Erkən yaşlarından uşaqların peşəyə və peşə vərdişlərinə yiyələndirilməsi, rəqabətqabiliyyətliliyə öyrədilməsi məsələlərinə tələbatın artması onları bir problem kimi təhsil müəssisələrinin qarşısında qoyur. Bu baxımdan, təhsilin bütün mərhələ və səviyyələrində peşəkar iş aparmaq və davamlılığı gözləmək lazımdır.

Açar sözlər: insan kapitalı, əmək, dəyər, peşəyönümü, informasiya, rəqabət.

Key words: human capital, labor, value, career guidance, information, competition.

Ключевые слова: человеческий капитал, труд, ценность, профориентация, информация, конкуренция.

Tarixən qədim və hər zaman aktual olan pedaqoji problemlər içərisində peşəyönümü məsələsi mühüm yer tutur. Qədim dövrlərdən öz peşəsini, sənətini övladına öyrətmək, yaxud övladının bir peşə, sənət sahibi olması üçün onu adlı-sanlı sənətkar-usta yanında qoymaq istəyindən yaranan bu problem zaman keçdikcə mahiyyət və məzmunca yenilənmiş, daha mürəkkəb xarakter almağa başlamışdır. Beləliklə, pedaqoji, psixoloji, sosial-iqtisadi baxımdan qabarıq məsələ olaraq bir çox elmlərin tədqiqat obyektinə və maraq dairəsinə çevrilmişdir.

Ötən yüzillikdə şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması kimi həmişə aktual olan bu prob-

lemin həlli üçün dünyanın müxtəlif ölkələrində xeyli tədqiqat işləri aparılmış və müəyyən nəticələr əldə edilmişdir. Respublikamızda da bu sahədə az işlər görülməmişdir. Belə ki, müəyyən istiqamətlərdə nəzəri tədqiqatlar aparılmış, kitablar, məqalələr, metodiki işlər, fəlsəfə və elmlər doktorluğu səviyyələrində dissertasiya işləri yazılmışdır. Bu istiqamətdə məktəblərdə də xeyli praktiki işlər həyata keçirilmişdir. Lakin bunlara baxmayaraq, müasir dövrdə sözügedən problemə təbii ki, cəmiyyətin inkişaf qanunlarına müvafiq yeni nəzərlə, müasir dövrün artan tələbləri ilə yeni prizmadan yanaşmaq lazım gəlir. Ona görə də hazırda cəmiyyətin sosial-iqtisadi tələbi, müasir əmək bazarına vacib olan sahələr, işə-

götürənlərin real yanaşma tələbləri, rəqabət-qabiliyyətli kadrlara ehtiyacın artması, cəmiyyətin yaxın gələcəkdə inkişaf perspektivləri və bunlara uyğun yeni peşə və ixtisas sahələrinin meydana gəlməsi, əmək bazarının intellektuallaşmaq istiqaməti, səriştə və bacarıq vərdişlərinə malik kadrlara tələbat kimi reallıqlar bu gün peşəyönümü probleminə təhsilin bütün pillə və səviyyələrində yeni yanaşmalar, onu yeni metod və texnologiyalarla inkişaf etdirmək tələbini irəli sürür. Bu baxımdan məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən başlayaraq, uşaq, yeniyetmə və gənclərlə peşəyönümü işlərinə müxtəlif pillə və səviyyələrdə yeni metod və texnologiyalarla yanaşmaq, onu həll etmək bu gün zəruri pedaqoji problem kimi təhsil müəssisələrinin əsas vəzifələrindən birinə çevrilir.

Peşəyönümü qlobal pedaqoji problemdir. Onu kompleks şəkildə, qarşılıqlı əlaqələr kontekstində həll etmədən gözlənilən səmərəli nəticəni əldə etmək mümkün deyildir. Ona görə də onu ailə, bütün pillələrdən olan təhsil müəssisələri, əlaqədar sosial qurumlar, maraqlı tərəf olan qeyri-hökumət təşkilatları və digər təhsil institutları sistemində fasiləsiz və davamlı şəkildə həll etmək zərurəti bu gün ən aktual pedaqoji vəzifələrdən biri kimi təhsil müəssisələrinin qarşısında durur. Ona görə də onun aşağıdakı sistem və ardıcılıqla aparılması məqsədəuyğundur:

- *məktəbəqədər təhsil müəssisələrində peşələrlə tanışlıq işlərinin aparılması;*
- *orta məktəbdə peşəyönümü işlərinin aparılması;*
- *peşə təhsili müəssisələrində peşəyönümü işlərinin təşkili və aparılması;*
- *orta ixtisas təhsili müəssisələrində peşəyönümü işlərinin təşkili və aparılması;*
- *ali məktəblərdə peşəyönümü işləri;*
- *ali təhsildən sonrakı dövrdə peşəyönümü işlərinin təşkili və aparılması.*

Bunların hər birinin qısa məzmun və istiqamətini nəzərdən keçirək.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqlarla peşəyönümü işləri sadə peşələrlə tanışlıq məzmununda olur. Bu pillə “ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini,

istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyəsini, təbiətə və insanlara həssas münasibətinin formalaşdırılmasını” (3, 26) təmin etdiyindən burada uşaqlar məşğələ və məşğələdən kənar gördükləri, eşitdikləri sadə peşələr haqqında səviyyələrinə uyğun peşələrlə tanış edilir və ilk əmək vərdişləri əldə edirlər. Orta təhsil pilləsində elmi xarakter və istiqamət alan bu pillədə işlərin sistemli aparılması gələcək məzunların öz istək, arzu, bacarıq və qabiliyyətlərinə müvafiq peşə, ixtisas növü seçmələrinə səbəb olur.

İbtidai siniflərdə aparılan peşəyönümü işləri şagirdlərin peşələrlə ümumi tanışlığı, peşələr haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması və genişləndirilməsi xarakteri daşıyır. Bu dövrdə aparılan işlərdə şagirdlərin peşələr aləmi ilə tanış edilməsi, onlarda əməyə və əmək adamlarına hörmət və məhəbbət hissənin aşılınması əsas yer tutur. Faktlar göstərir ki, kiçikyaşlı şagirdlərin peşələr aləmi haqqında məlumatları nə qədər əhatəli olarsa, nə qədər çox peşə tanışsalar, onların gələcəkdə peşə seçmələrində elmilik və şüurluluq bir o qədər təmin edilmiş olar. Bu baxımdan da ibtidai siniflərdə müəllimin əsas vəzifələrindən biri istər təlim zamanı, istərsə də dərsləndən vaxtlarda şagirdlərin peşələr haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin artmasına, peşələr aləmi ilə tanışlıqlarına və peşə təsəvvürlərinin formalaşmasına dərindən diqqət yetirməkdir. Təhsilin başlıca vəzifəsi olaraq gənc nəslə fəal həyata hazırlamaq üçün hər bir ibtidai sinif müəllimi bunu strateji vəzifə kimi reallaşdırmağı nəzərdən qaçırmamalıdır.

Orta təhsil pilləsində aparılan peşəyönümü işləri əsasən **iki** istiqaməti əhatə edir: **şagirdlərlə aparılan peşəyönümü işləri; onların valideynləri ilə aparılan peşəyönümü işləri.** Şagirdlərlə aparılan peşəyönümü işlərinin özü də bir neçə mərhələni əhatə edir:

- *ibtidai sinif şagirdləri ilə peşəyönümü işlərinin aparılması;*
- *ümumi orta təhsil səviyyəsində şagirdlərlə peşəyönümü işlərinin aparılması;*
- *tam orta təhsil səviyyəsində şagirdlərlə peşəyönümü işlərinin aparılması.*

Peşəyönümü işlərinin bu mərhələlər üzrə aparılmasında şagirdlərin yalnız yaş xüsusiyyətləri deyil, həm də aparılan işlərin hər

mərhələdə hansı xarakter və məzmununda olması əsas götürülür.

Kiçikyaşlı şagirdlərlə aparılan peşəyönümü işi bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə yuxarı siniflərdə aparılan işlərlə fərqləndiyindən bu amilə xüsusi fikir vermək tələb olunur. Bu ondan ibarətdir ki, siniflərdə aparılan peşəyönümü işləri konkret bir peşə və ya peşələr qrupunu nəzərdə tutmur. Bu dövrdə uşaqların peşə maraqları tez-tez dəyişdiyindən və konkret bir peşənin üzərində uzun müddət cəmləşmədiyindən onların müəyyən bir peşəyə istiqamətləndirilməsi absurd görünür və gözlənilən nəticəni verə bilmir. Ona görə də bu dövrdə aparılan peşəyönümü işlərinin mərkəzində şagirdlərin peşələrlə tanışlığı dayanmalı və əsas diqqət, məhz buna verilməlidir. Müxtəlif fənlərin tədrisində, sinifdən və məktəbdənkənar aparılan tərbiyəvi tədbirlərdə müəllim bunlara geniş yer verməli və təlim-tərbiyə prosesinin imkanlarından düzgün istifadə etməlidir. Problemə bu aspektdən yanaşdıqda ibtidai siniflərdə şagirdlərlə aparılan peşəyönümü işlərinin məzmununun aşağıdakılardan ibarət olduğunu qeyd etmək mümkündür:

– *əmək və əmək adamlarına hörmət, məhəbbət hissinin formalaşdırılması;*

– *əməyin insan fəaliyyətinin əsası olması, cəmiyyətin əmək üzərində qurulması haqqında uşaqlarda təsəvvürlərin formalaşdırılması;*

– *adamların əmək fəaliyyəti, respublikamızın iqtisadiyyatı, zəruri peşələr haqqında ilkin təsəvvürlərin yaradılması;*

– *müasir əmək və peşə adamlarının fəaliyyəti üçün elmlərin əsaslarına yiyələnməyin nə qədər vacib olması haqqında şagirdlərdə inamın formalaşdırılması;*

– *şagirdlərin ilkin bacarıq və qabiliyyətlərinin öyrənilməsi və onların inkişafına stimül verilməsi və s.*

İbtidai siniflərdə şagirdlərlə aparılan peşəyönümü işləri davamlı olmalı və onlar yuxarı siniflərə keçdikdən sonra daha sistemli və ardıcıl xarakter almalıdır.

Ümumi orta təhsilin əsas vəzifələrindən biri şagirdlərdə “öz gələcək fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirmək bacarığını təmin etmək” (3, 29) olduğu üçün bu dövrdə peşəyönümü istiqamətində şagirdlərlə daha çox işləmək lazım gəlir. Bu dövr şagirdlərin yeniyetməlik yaş dövrü

olduğundan onların psixo-fizioloji xüsusiyyətlərində bir sıra fərqli və yeni cəhətlər özünü göstərir. Bu fərqlilik peşəyönümü işlərinin iki mərhələdə aparılmasını – V-VII və VIII-IX sinif şagirdləri ilə peşəyönümü işlərinin diferensial şəkildə olmasını zəruri edir.

V-VII siniflərdə aparılan peşəyönümü işinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri şagirdlərin peşələr haqqında təsəvvürlərinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsidir. Bu dövrdə uşaqlarda fiziki əməyə müsbət meyillər daha çox nəzərə çarpır. Bununla yanaşı, onların peşə maraqları daha aktiv xarakter alır və müəyyən peşələrə meyilləri güclənir. Bunları nəzərə alaraq V-VII sinif şagirdləri ilə aparılan peşəyönümü işinin məzmununun aşağıdakılardan ibarət olduğunu qeyd edə bilərik:

– *təlim materialının şüurlu mənimsənilməsinə və öyrəndiklərinin mahiyyətinin dərinədən dərk edilməsinə nail olmaq;*

– *müxtəlif mövzuların tərbiyəvi imkanlarından istifadə edərək şagirdlərin peşələr ələmi haqqında təsəvvürlərinin dərinləşdirilməsinə nail olmaq;*

– *şagirdləri müxtəlif növ (idrak, əmək, oyun) fəaliyyətinə cəlb etməklə, onların peşə maraqlarını, meyillərini və qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək;*

– *şagirdləri iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə və burada mövcud olan peşə və ixtisaslarla tanış etmək;*

– *şagirdlərin müxtəlif əmək müəssisələrində və peşə təhsili müəssisələrində öyrədilən peşələrlə tanışlığını genişləndirmək və s.*

VIII-IX sinif şagirdlərinin peşəyönümünü məzmunlu və məqsədyönlü təşkil etmək xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu dövrdə şagirdlərdə vətənpərvərlik, vətəndaşlıq, qəhrəmanlıq kimi hislər güclü inkişaf etdiyindən onlarda peşələrə olan münasibətlər də özünün mahiyyət və xarakterinə görə əvvəlki illərdən fərqlənir. Şagirdlərdə peşə-seçmə meyilləri güclənir, onlar gələcək həyat yolunu seçməyə və dəqiqləşdirməyə çalışırlar. Onlarda gələcək peşələri haqqında imkanlarına nəzər yetirmək meyli artır. Bunları nəzərə alaraq VIII-IX sinif şagirdləri ilə aparılan peşəyönümü işlərinin məzmununu aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

– *şagirdlərin maraq və meyillərinin diaqnos-*

tikası, onların peşələr haqqında bilik, bacarıq və qabiliyyətlərinin səviyyəsinin aşkara çıxarılması;

– şagirdlərin özünütərbiyə işlərini gücləndirmələrinə pedaqoji dəstəyin verilməsi;

– şagirdlərin şəxsi potensial imkanlarına verdikləri qiymətlərin dəqiqləşdirilməsi və real vəziyyətin üzə çıxarılması;

– şagirdlərin maraq göstərdikləri peşə və ixtisasa yiyələnmələri üçün lazım olan peşə keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;

– şagirdlər yaşadıkları konkret iqtisadi rayonun cari və perspektiv peşə tələbatları, həmçinin respublikamız üçün daha çox zəruri olan peşələr və peşə qrupları, “tələb-təklif” prinsipinin mahiyyəti, yaxın gələcək üçün proqnozlaşdırılan və planlaşdırılan istehsal sahələri ilə tanış edilməsi;

– şagirdlərin müxtəlif fənlərin tədrisi zamanı iqtisadiyyatın əsasları və onun başlıca prinsipləri, əmək bazarının tələbatı ilə yaxından tanış edilməsi;

– peşə seçiminin həlli istiqamətində aparılan işlərin dəqiqləşdirilməsi və gələcək həyat yolu haqqında planın konkretləşdirilməsində şagirdlərə yaxından kömək göstərilməsi və dəstək verilməsi.

Bu mərhələdə aparılan peşəyönümü işləri daha çox şagirdlərin peşə planlarının dəqiqləşdirilməsinə səbəb olmalı, onlar ümumi orta təhsili başa vurarkən artıq öz seçimlərinin nəyə, hansı istiqamətdə olduğunu konkret olaraq hansı peşə və ixtisası seçəcəyini dəqiq bilməlidirlər.

Tam orta təhsil səviyyəsində X-XI siniflərdə peşəyönümü işləri bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərinə görə əvvəlki illərdə aparılan işlərdən müəyyən dərəcədə fərqlənir. “Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların istedad və qabiliyyətlərinin reallaşdırılması, müstəqil həyata və peşə seçiminə hazırlanması, fəal vətəndaş mövqeyinin, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, insan haqlarına və azadlıqlarına hörmət hissinin, tolerantlığın formalaşdırılması, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından və digər texniki vasitələrdən sərbəst istifadə etməsi, iqtisadi biliklərin əsaslarına yiyələnməsi təmin olunduğundan” (3, 29), bu mərhələdə aparılan peşəyönümü işləri daha mütəşəkkil, məqsədyönlü xarakter alır. Bu baxımdan onun özünə-

məxsus aşağıdakı bir sıra xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibdir:

– şagirdlərin seçdikləri peşələr sahəsində bilik, bacarıq və vərdislərinin genişləndirilməsi, dərinləşdirilməsi və peşəseçmə prosesinin şüurlu surətdə başa çatdırılması üçün lazımi şəraitin yaradılması;

– seçilmiş peşəyə şagirdlərin psixoloji hazırlıqlarının dərinləşdirilməsi və seçilmiş peşə üzrə tərbiyəvi işlərin aparılması;

– şagirdlərin peşə niyyətləri ilə qabiliyyətlərinin uyğunlaşdırılmasına və onlar arasında üzvi əlaqənin yaradılmasına nail olunması;

– orta məktəb, peşə-ixtisas məktəbi, ali və orta ixtisas təhsil məktəbləri, ailə və ictimai təşkilatlarla əlaqənin səmərəli qurulmasına nail olunması;

– peşəyönümü işinin tamamlanması və şagirdlərin seçdikləri peşə və ixtisas üzrə hazırlığının təkmilləşdirilməsi.

Ümumtəhsil və tam orta təhsil səviyyələrində aparılan peşəyönümü işlərinin səmərəliliyi özünü bilavasitə sonrakı təhsil pillələrində daha qabarıq şəkildə göstərdiyindən bu mərhələlərdə aparılan işlərin möhkəmləndirmə, adaptasiya xarakterli və integrativliyi gözləməklə reallaşdırılmasına nail olmaq lazımdır. Artıq bu mərhələdə seçim edilib, qərar verilmiş və bundan sonrakı işlər seçilmiş peşələr üzrə aparılır, yəni peşəyönümü işləri davam edir. Lakin bir çox hallarda belə fikir səslənir ki, qərar qəbul edilib, peşə seçildikdən sonra təhsil pillələrində peşəyönümü işlərinə ehtiyac yoxdur. Əslində peşəyönümü işlərinin çox vacib bir mərhələsi bundan sonra başlayır. Bu, peşə təhsili müəssisələrində oxuyan tələbələrin seçdikləri və öyrəndikləri peşə və ixtisaslara daha möhkəm bağlanmaları, adaptasiya olunmaları və həmin sahəni daha dərindən bilmələri istiqamətindəki işlərdən ibarətdir. Bu baxımdan peşə təhsili müəssisələrində tələbələrlə aparılan peşəyönümü işləri xüsusi mərhələ təşkil edir.

Peşə təhsili “təhsilalanlarda sahibkarlıq düşüncə tərzinin formalaşdırılması, nəzəri məlumatların, praktiki bacarıqların öyrədilməsi, məsulyyət və cavabdehlik hissi, öz qüvvəsinə inam və iradə aşılamaq, müstəqil öyrənmək meylinin təşəkkülü, nəzəri biliklərə və praktiki bacarıqlara yiyələnmə, müasir təfəkkürlü və rəqabətqa-

biliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaq” (2, 14) məqsədi daşdığından bu müəssisələrdə tələbələrə aparılan peşəyönümü işlərinə xüsusi qayğı və həssas münasibət tələb olunur. Bunu doğuran səbəblər isə müxtəlifdir.

Birinci, son illər respublikamızda dövlət səviyyəsində bu sahəyə xüsusi önəm verilməsi, Peşə təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması (2016, 20 aprel), Təhsil Nazirliyi yanında “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu (2018, 18 iyun), texniki peşə məktəblərinin statusunun genişləndirilməsi, burada öyrədilən peşələrin iqtisadiyyatımızın daha vacib sahələrini nəzərdə tutması, məktəblərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, peşə təhsili müəssisələrinə qəbul olunan tələbələrin keyfiyyət göstəricilərinin ildən-ilə artması, yeni-yeni peşə və ixtisas sahələrinin açılması kimi problemlərin önə çəkilməsi peşə məktəblərinə diqqətin artmasına səbəb olmuşdur.

İkinci, əhali, eyni zamanda, orta məktəb müəllimləri arasında peşə təhsilinə və məktəblərinə münasibətdə əvvəlki illərə və dövrə nisbətən yaxşılığa doğru yaranmış münasibətlər bu pillədə peşəyönümü işlərinin aparılmasına əlverişli şərait yaratmışdır. Bu, təhsil ocaqlarının yaxşı oxumayan şagirdləri “qorxutmaq” yeri və ya “çətin tərbiyə olunanların koloniyası” statusundan çıxaraq əmək bazarının tələbinə uyğun nəzəri, metodiki və praktiki hazırlıq verən əsl sənət, peşə öyrədilən müəssisələrə çevrilməsi istiqamətində görülən işlər öz bəhrəsini verməkdədir. Bu işdə Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin iki ildən artıq müddətdəki fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Üçüncü, əminliklə demək olar ki, müasir dövrdə peşə təhsili müəssisəsində təhsil alan, peşə öyrənən tələbələrin əksəriyyətinin orta məktəbdə oxuyarkən burada öyrədilən peşələr və bu təhsil ocaqları haqqında məlumatları az olmuş və ya heç olmamışdır. Bu da həmin tələbələrlə burada peşəyönümü işlərinin dərinədən aparılmasına, onlarda bu peşələrə maraq, meyl, tələbat formalaşdırılmasına və bu sahədə motivasiyanın inkişaf etdirilməsinə bilavasitə zərurət yaradır.

Dördüncü, bu gün peşə təhsili müəssisələrində oxuyan, ilk peşə hazırlığı keçən tələbələrin arasında yüksək qabiliyyətli, bacarıqlı, istedadlı gənclər heç də az deyildir. Onların bir

qismi səriştəsiz, uşaq psixologiyasını dərinədən bilməyən, onların maraq və meyillərini görə bilməyən müəllimlərin “sayəsində” “oxumayan”, “çətin”, “bacarıqsız” və digər adlarla pedaqoji dəstəkdən məhrum olan şagirdlərdir ki, bu gün həmin gənclər peşə təhsili müəssisələrində təhsil alır, özlərinin tərbiyəsi, bacarığı və qabiliyyəti ilə digərlərindən fərqlənirlər. Belə tələbələrlə peşəyönümü işlərinin düzgün təşkili və aparılması onların gələcəkdə yaxşı mütəxəssis, qabiliyyətli, bacarıqlı peşə sahibi olacaqlarına əminlik yaradan amillərdəndir.

Beşinci, təhsil pillələri içərisində yeganə təhsil qurumudur ki, burada tələbələrin peşə hazırlığı nəzəri cəhətdən çox praktiki xarakter daşıyır. Bu amil tələbələrin təhsillərini başa vurduqdan sonra praktiki bir işçi, peşə səriştəliliyinə malik peşə sahibi kimi hazır olmalarında mühüm rol oynayır. Ona görə də peşə hazırlığı müddətində tələbələrlə iki istiqamətdə – peşə tərbiyəsi və sosial adaptasiya istiqamətində peşəyönümü işlərinin aparılmasına ayrıca fikir verilməlidir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, peşə təhsili zamanı tələbələrlə peşəyönümü işlərinə xüsusi yer verilməli, onların seçdikləri peşə üzrə kamil bir işçi, müasir əmək bazarının artan tələblərinə cavab verə bilən peşə sahibləri kimi peşələrinə ürəkdən bağlanmalarına kömək etmək və dəstək lazımdır.

Orta ixtisas və ali təhsil ocaqlarında da peşəyönümü işlərinin aparılması olduqca vacib məsələlərdəndir. Burada başlıca məqsəd tələbələrin seçdikləri peşə və ixtisasa adaptasiya olunmaq, peşə tərbiyəsinə yiyələnmək və seçdikləri sahədə bacarıqlı mütəxəssis olmaq arzusunu gerçəkləşdirmək üçün daha ciddi çalışmaq, gələcək peşəsinin sirlərinə dərinədən yiyələnmələrinə nail olmaqdır. Digər mühüm bir amil də vardır. Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində orta məktəb məzunlarının fakültə və ixtisas seçimləri qruplar üzrə aparılır. Bir-iki ixtisasa marağı olan abituriyentlərə on beş ixtisas təklif edilir. Bu da əksər hallarda onları seçdikləri sahəyə deyil, tamamilə başqa bir sahəyə aid ixtisas seçimi qarşısında qoyur. Təsadüfi (yığdığı bala müvafiq) “seçilən” belə ixtisaslar tələbələrin sonradan ya ixtisas dəyişməsi, ya da təhsili könülsüz, maraqsız başa vurmalarına gətirib çıxarır ki, bunun

nəticəsində də əldə edilən diplom bəzən illərlə lazımsız əşya kimi bir küncdə qalır.

Peşə-ixtisas təhsilindən sonrakı dövrdə peşəyönümü işləri əvvəlki bütün pillə və səviyyələrdə aparılan işlərdən özünün həm xarakterinə, həm də məzmununa görə kəskin fərqlənir. Ona görə ki, əmək bazarı çox sürətlə dəyişir və yenilənir. Dünən populyar olan bəzi peşələr artıq bu gün özünün mahiyyət və məzmununa görə yeni məzmun və mahiyyət alır, yaxud da yenisi ilə əvəz olunur. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı, çeviklik və mobillik kimi amillər yeni-yeni peşə sahələrinin yaranmasına, əmək bazarının tələblərinin sürətlə dəyişməsinə gətirib çıxarır. Ona görə də bu istiqamətdə aparılan peşəyönümü işləri özünə xüsusi yanaşma tələb edir. Bunları aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

– *peşəsini, ixtisasını dəyişmək istəyən şəxslərlə (əlavə təhsil almaq istəyənlərlə) peşəyönümü işlərinin aparılması;*

– *öz peşəsinə və ixtisasına uyğun işaxtaranlarla peşəyönümü işlərinin aparılması;*

– *müvafiq peşə və ixtisası olmayan və münasib iş axtaran şəxslərlə peşəyönümü işlərinin aparılması.*

Göründüyü kimi, bunların istək və istiqamətləri arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Ona görə də müvafiq orqanlar tərəfindən, xüsusilə, əmək və əhalinin sosial müdafiə mərkəzləri tərəfindən belə şəxslərlə işlərin müntəzəm və məzmunlu təşkili olduqca zəruri amilə çevrilir. Bu, bir tərəfdən ölkədə məşğulluq probleminin həllinə, digər tərəfdən isə hər kəsin bacarıq və qabiliyyətinə uyğun işlə məşğul olmasına əsas verir.

Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirib belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, peşəyönümü təhsilin bütün pillə və səviyyələrində, statusuna müvafiq, pillə-pillə aparılmalı, aparılan işlərdə komplekslik və varislik prinsipi gözlənilməli, uşaqlıq dövründən başlanılan işlər təhsilin bütün pillələrində də davam etdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. İlyasov M. Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması. Bakı, Elm, 2009.

2. “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. “Peşə təhsili və insan kapitalı” jurnalı. 2018, № 1, səh.10-24.

3. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2010.

M.İlyasov

Inheritance in and modern approaches to the solution of career guidance problems

Summary

The problem of career guidance is becoming more urgent since ancient times and the need for content and purposefulness is increasing. The current level of socio-economic development in our society requires further development of this problem in accordance with the requirements of a modern market economy. The increasing demand for training children to profession and vocational skills, competitiveness, from early ages, puts it as a challenge before the educational institutions. In this regard, it is necessary to carry out professional work at all stages and levels of education and ensure sustainability of these measures.

М.Ильясов

Наследование и современные подходы к решению проблемы профориентации

Резюме

Проблема профориентации с древних времён становится все более актуальной и ее потребность содержательности и целеустремленности всё больше возрастает. Современный уровень социально-экономического развития в нашем обществе требует дальнейшего развития этой проблемы в соответствии с требованиями современной рыночной экономики. Повышение спроса на обучение конкурентоспособности, а также ориентация каждого ребенка с раннего возраста на его или ее профессиональные навыки, ставит их перед образовательными учреждениями. С этой точки зрения, необходимо проводить профессиональную работу на всех этапах и уровнях образования и ожидать преемственности и единства между этими уровнями.

MƏRDAN MURADXANOVUN PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAF TENDENSİYALARINA DAİR ARAŞDIRMALARI “AZƏRBAYCAN MƏKTƏBİ” KONTEKSTİNDƏ

Elnarə Məmmədova,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmlər doktoru
hazırlığı üzrə dissertantı, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü
E-mail: elnare_mammadova@yahoo.com

UOT: 37

Xülasə. *Məqalədə pedaqoji elmlər doktoru, professor M.Muradxanovun Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafındakı əvəzsiz xidmətlərindən bəhs edilir. Onun bu səpkidə silsilə məqalələri əsasən, “Azərbaycan məktəbi” jurnalında dərc olunmuş və o, 24 il fasiləsiz həmin jurnalın redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. Professorun tərbiyə nəzəriyyəsinə dair jurnalda çap olunmuş məqalələri bu gün də öz aktuallığını itirməmiş, demək olar ki, müasir tədqiqatçılar üçün ən etibarlı mənbəyə çevrilmişdir.*

Açar sözlər: *pedaqogika, sistem, tərbiyə, təhsil, problem, pedaqoji elmlər, aktual, formalaşma.*

Key words: *pedagogy, system, upbringing, education, problem, pedagogical sciences, actual, formation.*

Ключевые слова: *педагогика, система, воспитание, образование, проблемы, педагогические науки, актуальный, формирование.*

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsində özlərinin çoxşaxəli, genişmiqyaslı tədqiqatları və səmərəli fəaliyyətləri ilə seçilən alimlərimiz çoxdur. Belə alimlərdən biri də pedaqoji elmlər doktoru, professor Mərdan Muradxanovdur. O, respublikamızda pedaqogika elminin əsas yaradıcılarından sayılır. Zəngin pedaqoji irsi, ensiklopedik xarakter daşıyan əsərləri ilə Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı tarixində özünəməxsus yer tutan M.Muradxanovun

həyatında “Azərbaycan məktəbi” jurnalı xüsusi rola malikdir. Jurnalın nüfuzunun, səviyyəsinin, klassik pedaqoji irsinin qorunub saxlanılmasında və daha da inkişaf etdirilməsində alimin dənılmaz xidmətləri olmuşdur. O, çoxsaylı yazıları, ciddi elmi-pedaqoji əsərləri ilə jurnalın mətbuatda öndə gedən jurnallar sırasına çıxmasında, keçmiş SSRİ-də sayılıb-seçilən mətbuat orqanlarından biri kimi tanınmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Elmi tədqiqatlarının əhatə dairəsi geniş olan alim klassik dünya

pedaqogikasının, həmçinin müasirlərinin mütərəqqi fikir və ideyalarına laqeyd qalmamış, gərgin və səmərəli əməyi ilə pedaqoji fikrin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmiş, pedaqogika elminin inkişafına öz töhfələrini vermişdir.

Ötən əsrin 40-cı illərində “Nizaminin pedaqoji görüşləri” adlı namizədlik dissertasiyası ilə pedaqoji elmimizin zirvələrinə doğru addımlayarkən Şərq mütəfəkkirlərinin pedaqoji irsini özünün təfəkkür süzgəcindən keçirmiş, bu sahədə tədqiqat aparalarının çağırışlarına yeni istiqamət vermişdir. O, Qərb və Şərq pedaqoji fikrinin tədqiqinə ciddi əhəmiyyət vermiş, dərin elmi-pedaqoji araşdırmaları ilə gənclərin bu sahəyə meyillənməsinə maraqlı oyatmışdır. Görkəmli alim məhsuldar əməyini “Azərbaycan məktəbi” jurnalı ilə sıx bağlayırdı. Onun bir çox tanınmış alimlər kimi püxtələşməsində, təhsil sahəsində tanınmasında jurnalın böyük rolu olmuşdur. O, 40-cı illərdən başlayaraq, jurnalla ardıcıl əməkdaşlıq etmiş, jurnalda mübahisə doğuran məsələlərdə onun fikirləri həmişə həlledici sayılmışdır. 1931-ci ildən 1970-ci ilədək 468 çap vərəqi həcmində 38 kitabı, 134 jurnal və 255 qəzet məqaləsi, “Azərbaycan məktəbi” jurnalında ilk məqalələri (“Müəllimə kömək” rubrikası altında) dərc olunmuşdur. “Məktəb illərində ekskursiya” (1931, № 4), “Məktəb illərinin uçotu” (1932, № 1), “Yeni tədris kitabları haqqında” (1932, № 6-7), “Sınıfın komplektləşdirilməsi” (1935, № 6-7), “A.S.Makarenkonun pedaqoji sistemində uşaq kollektivi” (1940, № 11-12) də bu qəbildəndir. Bu məqalələr böyük alimin nəhəng pedaqoji areala giriş qapısı kimi qiymətləndirilir. 30-cu illərdən başlayaraq pedaqoji mətbuatda çıxış edən M.Muradxanov S.Rəhmanla birlikdə bir sıra dərslərin, “Qızıl bayraq altında” (1931) və Ə.Hüseynlə birlikdə isə “Gənc kolxozçu”nun (1932) müəllifi olmuşdur. Müasirləri onun dərin təfəkkürə, güclü hafizəyə və yüksək nitq mədəniyyətinə malikliyini, elmi yaradıcılıq diapazonunun daha geniş olmasını döndə-döndə qeyd etmişlər. Bundan başqa, o, 1958-1959-cu illərdə tərtib olunmuş “Pedaqogika” dərsliyinin və redaktorluğu ilə 1964-cü ildə nəşr edilmiş 27 çap vərəqi həcmində “Pedaqogika” dərsliyinin də əsas müəlliflərindən biridir. Onun “Dərs hazırlamaqda uşaqlara valideynlərin

köməyi” (1939), “Ailədə uşaqların əmək tərbiyəsi” (1952), “Orta məktəbdə intizam tərbiyəsi” (1955), “Uşaqların tərbiyəsində ailə mühüm ocaqdır” (1961), “Məktəblilərin əxlaq tərbiyəsinin prinsip və üsulları” (1962), “İbtidai sinif müəllimlərinə kömək” (1966), “Məktəblilərin ailədə tərbiyəsi” (1972), “Ali məktəbdə müəhazirə” (1976), “50 sual, 50 cavab” (1980) əsərləri, uşaqların tərbiyəsi, əmək və politexnik təlim, vətənpərvərlik tərbiyəsi, təlim nəzəriyyəsi ilə bağlı qələmə aldığı oçerkləri belə məsələlərin təhlilinə həsr olunmuşdur. (F.Rüstəmov. Pedaqogika, səh. 27-29).

Nizami Gəncəvinin ağıl və müdriklər haqqında fikirlərinə həsr olunmuş məqalədə gənc tədqiqatçının Nizaminin ağıla nə dərəcədə qiymət verdiyi fikirlərindən bəhs edilir. Müəllifin fikrincə, “Ağıl Nizamiyə görə insanın psixoloji qabiliyyətləri işərisində ən yüksək, rəhbərlik edən bir funksiya olduğu üçün bütün həyat ağılın rəhbərliyi ilə idarə edilməli, dövlət başında müdrik insan oturmalıdır”. Nizaminin müdrik fikirlərindən çox qiymətli pedaqoji nəticələr çıxaran M.Muradxanov şairin fikirlərini VI əsr sonra yaşamış J.J.Russonun “Elm” əsərindəki fikirləri ilə müqayisə edir, həmçinin Nizaminin qədim yunan elminə bələd olduğunu tutarlı dəlillərlə sübut edirdi. O illərdə hələ Nizami yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmayan Azərbaycan oxucuları üçün bu məqalələr çox əhəmiyyətli və aktual idi. “Pedaqoji tariximizdən” rubrikası altında dərc olunan “Nizaminin ağıl və müdriklər haqqında fikirləri” adlı məqaləsi pedaqoji irsimizin inkişafına dair yazılmış ən sanballı məqalələrdən sayılmışdır. Ümumiyyətlə, 40 kitab və kitabçanın, monoqrafiyanın, xeyli elmi-pedaqoji, publisistik yazıların müəllifi olan M.Muradxanovun “Azərbaycan məktəbi” jurnalı ilə yaradıcılıq əlaqəsi onun 1945-ci ildə ordu sıralarından tərxis olunduğu vaxtdan başlamışdır. “Nizami Gəncəvinin təhsil haqqında fikirləri” adlı məqaləsi “Azərbaycan məktəbi” jurnalının 1945-ci il 5-ci nömrəsində çap olunmuşdur. 1941-ci ildə “Nizaminin pedaqoji görüşləri” mövzusunda yazdığı dissertasiyasını 1943-cü il dekabrın 30-da əsgər palatalarında müdafiə edən M.Muradxanovun bu əsəri şərqsünas Y.E.Bertels, professor, E.A.Tolant və V.V.Komarovski, akademik A.O.Makovelski

tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, onu bacarıqlı tədqiqatçı kimi xarakterizə etmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, o zaman xalqımız Nizami haqqında geniş məlumatla malik deyildi və şairin portreti belə yox idi. Ona görə də müsabiqə elan olunur. Üç böyük Azərbaycan ziyalı (filosof Heydər Hüseynov, ədəbiyyatşünas Həmid Araslı və “Leyli və Məcnun” operasının Nizaminin sözlərinə bəstələnmiş iki ölməz romansının müəllifi Üzeyir Hacıbəyli) ilə birlikdə professor Y.Bertels də bu işə cəlb edilir və şairin əsərlərinin onlarda yaratdığı təəssürat əsasında rəssam Qəzənfər Xalıqov Nizaminin bu gün bütün dünyada məşhur olan portretini yaratdı (Elçin. “525”-ci qəzet, 2017, 23 sentyabr).

M.Muradxanov böyük şairin əzəmətini duyaraq, məqaləsinin sonunda o dövr üçün çox əhəmiyyətli olan bu fikirləri söyləyirdi: “Nizami insanın ağına olduqca böyük qiymət verir, ağılı insanların bütün sahələrdə fəaliyyətinin rəhbəri hesab edir. Bu münasibətlə ehtirasları ağıla tabe etməməyi tövsiyə edir. Yüksək ağıl sahibləri, müdriklər dövlətdə rəhbər mövqe tutmalı, hökmdar özü müdrik alim olmalı və dövləti müdriklik məharəti ilə idarə etməlidir. Metafizik sahələr ağılın fəaliyyət sahələrindən yuxarıda durur, ona görə ağıl ancaq dünya hadisələri çərçivəsində tədqiqat aparmalıdır” (“Azərbaycan məktəbi”, 1945, № 4). Müəllif göstərir ki, bu fikirlər Nizami öz dövründə çox yüksəyə qaldırmışdır. O, gözümlər qarşısında ağıla və yüksək ağıl sahibi olan müdriklərə çox yüksək qiymət verən böyük mütəfəkkir kimi canlanır. Həmin illərdə Nizaminin 800 illik yubileyinə hazırlıq gedirdi. S.Rüstəm, S.Vurğun, R.Rza, M.Rahim, A.Şaiq, M.Rəsulzadə Nizaminin əsərlərini tərcümə edir, onun pedaqoji fikirlərini poetik dillə xalqımıza çatdırırdılar. M.Muradxanovun Azərbaycan mütəfəkkirləri içərisində ən çox sevdiyi sima Nizami Gəncəvi idi. Təsadüfi deyildir ki, onun “Azərbaycan məktəbi”ndə çap etdirdiyi ilk məqalələri də Nizamiyə həsr olunmuşdur. M.Muradxanov “Azərbaycan məktəbi” jurnalının nüfuzunun, səviyyəsinin, klassik irsinin qorunub saxlanmasında və məqalələrin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında danılmaz zəhmət çəkmişdir. Jurnalın əldə etdiyi təcrübənin qazanılmasında, elmi-pedaqoji üslubun təkmilləşdirilməsində də onun əməyi az olmamışdır.

Ümumiyyətlə, XX əsrin 30-40 və 60-70-ci illərində Azərbaycan pedaqoji fikrinin geniş şəkildə inkişaf etməsi Ə.Seyidov, M.Mehdizadə ilə birlikdə M.Muradxanovun da adı ilə sıx bağlıdır. Onların xidməti sayəsində pedaqoji elmimizin ayrı-ayrı sahələri də əsaslı şəkildə, məhz bu illərdə formalaşmışdır. Bu barədə ilk elmi-pedaqoji fikirlərin meydana çıxması da əsasən həmin dövrlərə təsadüf edir.

Geniş və əhatəli elmi dünyagörüşə malik olan M.Muradxanovun tədqiqatları Nizami mövzuları ilə məhdudlaşmır. O, hər yeni məqaləsində tərbiyə nəzəriyyəsinə dair yeni müddəalar irəli sürmüş, onları gündən-günə, ildən-ildən dolğunlaşdırmışdır. Məhz o illərdə pedaqoji fikrimizin inkişafının tədqiqi və təhlili ilə məşğul olanlar tarixi inkişafa nəzər salır, pedaqoji fikrin yeni istiqamətləri barədə düşünüb-daşınır, mövcud elmi qənaətlərdən faydalanır, aktual mövzulu fikir və ideyalar irəli sürürdülər. Bütün bunlar da pedaqogika elminin geniş inkişafına şərait yaradır, öz ifadəsini yeni-yeni pedaqoji dərsləklərdə tapırdı. Bu dərsləklərin müəllifləri sırasında M.Muradxanovun da öz yeri vardır. Alimin məhsuldar işləməsi səmərəli elmi fəaliyyətinin nəticəsi idi. Onun “Azərbaycan məktəbi” jurnalında çap olunmuş məqalələri də fikrimizi təsdiq edir. Bu məqalələr göstərir ki, o, tərbiyə nəzəriyyəsinin müxtəlif çalarlarını izah edərkən onların arasında böyük Çin səddi çəkmək fikrində olmamış, bu prinsiplər arasında müəyyən yaxınlıqları və onların bir-birini tamamladığını nəzərdən qaçırmamışdır.

“Azərbaycan məktəbi” jurnalında dərc olunmuş məqalələri onu “məhsuldar, geniş, spektrli tədqiqatlar aparan alim” (F.Rüstəmov) kimi tanıtdırdı: “Nizami Gəncəvinin təhsil haqqında fikirləri” (1945, № 1), “İngiltərə və ABŞ-da maarif sistemi” (1946, № 2-3), “Ərəb qaydaları içərisində necə işləməli” (1946, № 5), “Azərbaycanda xalq maarifinin yüksəlməsi” (1947, № 2), “Nizami Gəncəvinin əxlaq haqqında fikirləri” (1947, №4), “Məktəbdə şagird kollektivinin təşkilinə dair” (1948, № 2), “Şagirdlərin əməyə sevgi tərbiyəsi” (1948, № 4), “Pedaqoji və pedaqoji tariximizdən azərbaycanca istilahlər” (1949, № 1), “Valideynlərlə söhbət” (1949, № 2), “Ailədə uşaqların şüurlu intizam tərbiyəsi” (1949, № 3), “İntizamlaşma üsulu” (1949, № 5), “Müəl-

limin dərəcə hazırlanması” (1950, № 1), “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsindən istifadə etməyə dair” (1951, № 7), “Uşaq bağçasında intizam tərbiyəsi” (1952, № 1), “Dərs öyrətməyin yollarının şagirdlərə öyrədilməsi” (1952, № 3), “Orta məktəbdə politexnik təhsilin keçirilməsinə dair” (1952, № 10), “Məktəbdə şüurlu intizam tərbiyəsi” (1955, № 4), “Müəllimin şərh və müsahibəsi” (1955, № 11), “Əxlaqi tərbiyədə alışdırma üsulu” (1956, № 6), “Müasir dövrdə müəllimin üç mühüm vəzifəsi” (1957, № 6), “Məktəblərdə politexnik təlimin tətbiqində nailiyyətlərimiz” (1957, № 10), “Stovropol ölkəsində şagird istehsalat qaydalarının iş təcrübəsindən” (1958, № 6), “Məktəbdə özünəxidmət işlərinin təşkilinə dair” (1959, № 7), “Şagirdlərin ictimai faydalı əməyi tərbiyə məqsədinə xidmət etməkdir” (1960, № 2), “Sinif rəhbərinin iş planı” (1960, № 10), “Elmi-pedaqoji kadrlarımız” (1964, № 5), “K.D.Uşinski və tərbiyə məsələləri” (1974, № 2), “Müasir dövrdə müəllimin üç mühüm vəzifəsi haqqında” (1977, № 6), “Tərbiyə prinsiplərinin təsnifatında fikir ayrılıqları” (1978, № 11), “Əxlaq qiymətlərinin yeni qaydada verilməsinə dair eksperimentlərin nəticələri” (1968, № 11), “Pedaqoji mərifət haqqında” (1969, № 12), “Əxlaq qiyməti haqqında bir təcrübə” (1966, № 1) və başqa məqalələri də bu qəbildəndir. Bunlardan əlavə, “Azərbaycan məktəbi”ndə onun rejimin tələblərinə uyğun sifarişlə yazılmış məqalələri də çap olunmuş və bu səpkidə olan məqalələrində də professor pedaqoji prinsiplərinə sadıq qalmışdır.

M.Muradxanovun təlim-tərbiyə məsələlərinə aid bütün məqalələrində dərin müasirlik, aktual problemlərin əhatə olunmasının nəhayətsiz genişliyi hiss edilir. O, bu yazılarında təlim-tərbiyə işinin canlanmasına, dərsin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə ardıcıl diqqət yetirmişdir. Bu cəhətdən onun “Müəllimin dərəcə hazırlanması” (1950, № 3), “Dərs öyrənməyin yollarını şagirdlərə öyrətməli” (1952, № 3), “Müəllimin şərh və müsahibəsi” (1955, № 11) və s. bu kimi məqalələri böyük maraq doğurur, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Professor təlim-tərbiyə işlərinin əsas təşkilati forması olan dərsin yüksək keyfiyyətlə keçirilməsini ən böyük uğur sayırdı. O, müəllimin dərslərə hazırlaşmasının üç mərhələdən ibarət olduğunu göstərir. Onun

fikirincə, müəllim bu işə proqram üzrə hazırlıqdan başlamalı, proqramın bəhslərini nəzərdən keçirməli, sonra dərsin özünü planlaşdırmalıdır. Bu məqalədə o, ilk dəfə olaraq dərəcə hazırlaşmanın bütün təfərrüatlarını vermişdir. Dərs məqalə ilə tanış olan müəllimin təsəvvüründə bir yaradıcılıq abidəsi kimi canlanır. Burada müxtəlif məktəblərdəki müəllimlərin qabaqcıl iş təcrübəsinə istinad edən müəllif dərəcə əsas məqsədin təlim-tərbiyə olması məsələsinə tam aydınlıq gətirir. Sonra nümunə kimi müəllimlər üçün ədəbiyyat, tarix, coğrafiya dərslərinin planını verir. O, digər məqalələrində də müəllimlərə əməli kömək göstərilməsini başlıca vəzifə kimi önə çəkir, həmçinin də uşaqların müstəqil çalışmaq bacarığına yiyələnməsini vacib sayır. Fikrini əsaslandırmaq üçün Uşinskiyə müraciət edərək, “Müəllimsiz yeni biliklər əldə etməyə” üstünlük verir.

Professor ümumiləşdirmə apararaq bu qənaətə gəlir ki, “Şagirdlərə müstəqil çalışmaq bacarığı aşılamaq olduqca geniş və çoxcəhətli məsələdir”. Şagirdlər dərs öyrənərkən, ilk növbədə, dərs kitabı üzərində işləməli olurlar. O, dərsliyi, kitabın bilik mənbəyi olduğunu şagirdlərə aşılamağı tövsiyə etməklə yanaşı, tədrislə, pedaqoji məsələlərlə bağlı müəllimlərə məsləhətlər verir. Yeni işə başlayan müəllimlər üçün çox faydalı olan bu tövsiyələr yüzlərlə müəllimin uğur qazanmasına kömək etmişdir. “Dərs öyrənməyin yollarını şagirdlərə öyrətməli” adlı məqalə (1952, № 3) bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. Bu baxımdan “Müəllimin şərh və müsahibəsi” adlı məqaləsi daha əhəmiyyətlidir. Müəllimin şərhinin emosional olmasını tələb edən müəllif öz məqaləsini də bu tərzdə yazmışdır. Müəllimin şərh, nəqli, məktəb müəhazirəsi, müsahibə üsulu kimi bölgülərə əsasən, təhlil aparan müəllif şərh və müsahibə zamanı şagirdlərə diqqətlə yanaşmağı, onların özünü itirməsinə yol verməməyə çağırırdı (1955, № 11).

Çoxcəhətli elmi fəaliyyət göstərmiş professor həm də böyük müəllim kimi xatırlanır. Qüdrətli alimin dərs dediyi ali məktəbdəki pedaqoji fəaliyyəti onun pedaqoq müasirləri və tələbələri tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilmiş, onların hər birinin qəlbində dərin izlər buraxmışdır. Elmi rəhbəri olduğu yetirmələri alimin həmişə bir müdrik kimi böyük nüfuzunu dönə-dönə qeyd

etmişlər. M.Muradxanovun əsərləri pedaqoji elmi, Azərbaycanı geniş miqyasda tanıtmışdır. O, elmi-pedaqoji ideyalar irəli sürməklə, həm də bu sahədə yeni nəsli tərbiyə edib onlara meydan vermişdir. Onun yaratdığı məktəb bu gün də fəaliyyətini davam etdirir.

M.Muradxanovun mənalı ömür yoluna və əhatə dairəsi geniş olan elmi fəaliyyətinə həsr olunmuş xeyli sayda məqalələr də yazılıb. Onun elmi-pedaqoji fəaliyyəti tədqiqat mövzusu olmuşdur. Mərdan müəllimin çoxsaylı yetirmələri olan alimlərimiz müstəqillik dövründə pedaqoji fikrimizin inkişafında onun xidmətlərini həmişə faydalı hesab etmişlər. “Müasirləri xatırladır ki, o, müəllimlik peşəsini dərinləndirirdi. Çünki o, fitrətən müəllim idi. Ona professor dedikdə, xoşuna gəlməzdi. “Müəllim” deyə müraciət edilməsini xahiş edər və bu sözdən dərin həzz alardı”. “Mən hər şeydən əvvəl müəlliməm, professor adını sonra qazanmışam” (“Azərbaycan məktəbi”, 2009, № 6). Sovet illərinin məlum məşhur prosesləri, pedaqoji aləmdə yaşanan gərginliklər M.Muradxanovu bir şəxsiyyət kimi daha da yetkinləşdirmişdir. O, həmişə şəxsi nümunəsi ilə gənc alim-pedaqoqları düzgün yola yönəldərdi, onların ilk növbədə, kamil şəxsiyyət kimi yetişməsi qayğısına qalardı, pedaqoji ictimaiyyətlə öz düşüncələrinin, xarakterlərinin daha geniş müstəvidə tədqiqinə şərait yaradardı. M.Muradxanovun gənc alim-pedaqoqların yetişdirilməsindəki xidmətlərinə əhəmiyyətli faktor kimi xüsusi yanaşılmalıdır.

M.Muradxanovun pedaqoji fikir və məktəb tarixi haqqında yaratdığı sanballı əsərləri onu məhsuldar alim kimi tanıtdırmışdır. “Azərbaycan məktəbi”ndə “Alimin yolu” adlı məqalədə (1970, № 6) deyilirdi: “İşgüzar alim, tələbkər müəllim olan M.Muradxanov həm də fəal ictimaiyyətdir. 30 ildən artıqdır ki, ali məktəblərimizdə pedaqoji mühazirə aparır. O, bu mühazirələri o qədər hərarətli, daxili məhəbbət və məntiqi inam hissi ilə oxuyur ki, tələbələr müttəfiq şərəfli tarixi vəzifəsinin bütün aydınlığı ilə dərk edir”.

O, Azərbaycanda A.S.Makarenkonun irsinin öyrənilməsinə və təbliğinə xüsusi fikir vermiş, alimin irsinə aid böyük və dərin monoqrafik

tədqiqat əsəri yazmış, pedaqoji əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində yaxından iştirak etmişdir. Bundan əlavə, o, “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübələri” (1965) adlı monoqrafik tədqiqat əsərinin də müəllifidir. Makarenkonun: “İnsana mümkün qədər çox hörmət etmək, ondan çox da tələb etmək” kimi başlıca müddəası Mərdan müəllimin də pedaqoji kredosu olmuşdur. Azərbaycan pedaqoqları onu iftixarla “Azərbaycanda Makarenkonun ən qiymətli təbliğatçısı” adlandırmışlar. O, Makarenkonun əsərlərinin tərcümə və redaktəsində də fəal iştirak etmişdir. Onun “A.S.Makarenkonun pedaqoji irsi və ondan Azərbaycanda istifadə edilməsi təcrübəsindən” adlı məqaləsi bunun əyani sübutudur.

Professorun tərbiyə nəzəriyyəsinə dair məqalələrinin bir qismi “Azərbaycan məktəbi” jurnalında çap olunmuşdur. Bu cəhətdən onun “Tərbiyə prinsiplərinin təsnifatında fikir ayrılıqları” (“Azərbaycan məktəbi”, 1978, № 11), “Məktəbdə uşaqların şüurlu intizam tərbiyəsi” (1955, № 4), “Ailədə uşaqların şüurlu intizam tərbiyəsi” (1949, № 3), “Uşaq bağçasında intizam tərbiyəsi” (1949, № 3) kimi məqalələri daha çox diqqət cəlb etmişdir. O, tərbiyə prinsiplərini təhlil etməyə çalışmış, bu sahədə xeyli rəy ayrılıqlarını aşkara çıxarıb münasibət bildirmişdir. Müəllif qeyd edir ki, bu mənbələrdə 19 prinsipə rast gəlmiş, ilk dəfə bu prinsipləri oxuculara təqdim etmişdir (“Azərbaycan məktəbi”, 1978, № 11, 56 səh.).

M.Muradxanov bu tələblərinin 12-i üzərində ayrıca dayanmış və belə qənaətə gəlmişdir ki, tərbiyə prinsipləri bir-biri ilə əlaqə və vəhdətdədir. Bunların içərisində tərbiyənin 11 prinsipini irəli sürmüş və göstərmişdir. “Məktəbdə şüurlu intizam tərbiyəsi” adlı məqaləsində AETPI-nin IX “Pedaqoji mühazirələr”ində oxunmuş məruzələr əsasında hazırlanmış prinsipləri vermişdir. Professor məqalədə şüurlu intizam tərbiyəsinin bütün parametrlərinə toxunmuş, burada ayrı-ayrı məktəblərin iş təcrübəsi öz əksini tapmışdır. “Uşaq bağçasında intizam tərbiyəsi”, “Ailədə uşaqların şüurlu intizam tərbiyəsi” və digər məqalələrində şüurlu intizama

dair daha geniş və dəyərli fikirlər söyləmişdir.

Professor istər “Azərbaycan məktəbi” jurnalında dərc olunmuş məqalələrində, istərsə də digər tədqiqatlarında irəli sürdüyü müddəalarla Azərbaycanda pedaqoji elmin, maarif və mədəniyyət, ümumiyyətlə, pedaqoji fikrin inkişafında böyük xidməti olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Muradxanov M.N. Gəncəvinin pedaqoji görüşləri. (Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiya). Bakı, ADU, 1943.

2. Muradxanov M., Talıbov Y. Elmi-pedaqoji kadrlarımız. “Azərbaycan məktəbi”, 1964, № 5.

3. Muradxanov M. Yeni tədris kitabları haqqında. “Müəllimə kömək” jurnalı, 1932, № 5-6.

4. Muradxanov M. Pedaqoji və pedaqoji tariximizdən azərbaycanlı istilahlər. “Azərbaycan məktəbi”, 1949, № 1.

5. Muradxanov M. Tərbiyə prinsiplərinin təsnifatına dair araşdırmaları. “Azərbaycan məktəbi”, 1978, № 11.

6. Muradxanov M. N.Gəncəvinin təhsil haqqında fikirləri. “Azərbaycan məktəbi”, 1945, № 5.

7. Muradxanov M. Təlimin mahiyyəti məsələlərinə dair. “Azərbaycan məktəbi”, 1965, № 10.

8. Muradxanov M. N.Gəncəvi ağıl və müdriklik haqqında. “Müəllimə kömək” jurnalı, 1930-1941.

9. Kazımov N. Azərbaycanda sovet pedaqoji elminin inkişafı. “Azərbaycan məktəbi”, 1972, № 3.

10. Rüstəmov F. Azərbaycan pedaqogikaşünaslığı. Bakı, 2016.

11. Rüstəmov F. 70 illik işıqlı və mənalı ömür yolu. “Azərbaycan məktəbi”, 2009, № 6.

12. Rüstəmov F. Pedaqogika kafedrasının tarixi: sələflər və xələflər. Bakı, 1999, “Azərbaycan məktəbi”, 1943-1979.

E.Mammadova

Research by Mardan Muradxanov development trends of pedagogical idea in the context of the “Azerbaijani school”

Summary

The article deals with invaluable services of the doctor of pedagogical sciences, professor M.Muradxanov in the development of pedagogical idea in Azerbaijan. Series of articles by M.Muradxanov were published in the “Azerbaijani school” magazine and he was a member of editorial board of the same magazine for consecutive 24 years. His articles on the educational theory still keep relevance and became on the most reliable sources for modern researchers.

Э.Мамедова

Исследование Мардана Мурадханова о тенденциях педагогического мышления в контексте «Азербайджанской школы»

Резюме

В статье рассматриваются неоценимые услуги педагогических наук, профессора М. Мурадханова в развитии педагогических идей в Азербайджане. Его серия статей была опубликована в журнале «Азербайджанская школа», и он 24 года был членом редакционной коллегии этого журнала. Статьи, опубликованные в журнале по теории образования, не теряют своей актуальности сегодня и стали наиболее надежным источником для современных исследователей.

ОТРАСЛЕВЫЕ СОВЕТЫ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ

Масума Мамедова,

*Институт Информационных Технологий
Национальной Академии Наук Азербайджана, заведующая отделом,
доктор технических наук, проф., чл.кор. НАНА
E-mail: mmg51@mail.ru*

УДК: 331.5

Резюме. В статье рассматривается зарубежный опыт в области создания отраслевых советов. А также, демонстрируется структура, цели, задачи и функции, возлагаемые на отраслевые советы, роль в согласовании спроса и предложения на рынке труда и переходе к инновационной экономике, выделяются проблемы, требующие своего разрешения в процессе их формирования.

Ключевые слова: спрос и предложение на рынке труда, отраслевые советы, зарубежный опыт.

Açar sözlər: əmək bazarında tələb və təklif, sahə şuraları, xarici təcrübə.

Key words: supply and demand on the labour market, sectoral committees, foreign practice.

Основные приоритеты социально-экономического развития Азербайджана, определенные Правительством страны в краткосрочной и среднесрочной перспективе, предполагают обеспечение устойчивого экономического роста, диверсификацию экономики, сбалансированное развитие регионов путем внедрения инновационных технологий, развитие ненефтяного сектора экономики, интеграцию в мировую экономическую систему и т.п. Для реализации программных намерений Правительства одной из первоочередных задач является подготовка и развитие конкурентоспособного кадрового потенциала, способного в условиях усиления

глобализационных процессов и стремительных темпов развития технологий поддержать устойчивый экономический рост.

Согласование спроса и предложения на рынке труда является одной из первоочередных задач, решение которой может быть достигнуто только путем реформирования и модернизации образования как основного средства формирования человеческих ресурсов для современной экономики, т.е. посредством выработки новых подходов к подготовке кадров, предполагающих усиление взаимосвязи между рынком труда и профессиональным образованием.

Опыт развитых стран показывает, что спрос на рабочую силу, его качественные

параметры, квалификационные требования формируются рынком труда, который выступает как исходная точка, от которой надо отталкиваться при реформировании профессионального образования и обучения. В отличие от общего, профессиональное образование находится на стыке двух систем – образования и труда. Поэтому оно в определенной мере регулируется и оценивается внешней средой и спросом на рынке труда. Далее при разработке политики и стратегии реформирования системы профессионального образования и обучения (ПОО) главной задачей является ее преобразование в систему, направленную на развитие навыков, компетенций. Последние находят отражение в определенном уровне квалификации в соответствии с результатами обучения и направлены на выполнение задач трудовой деятельности на рабочем месте.

Новые профессиональные стандарты, базирующиеся на результатах обучения и подготовленные при участии работодателей, должны составить основу для новых образовательных стандартов. Поскольку последние отражают требования рынка труда (работодателей), то они понятны как для сферы образования, так и для сферы труда. Поэтому их внедрение будет способствовать повышению соответствия качества подготовки специалиста требованиям рынка труда.

В странах Европейского Союза (ЕС) человеческие ресурсы справедливо признаются одним из самых ценных ресурсов, поскольку от уровня их развития напрямую зависит положение отдельных организаций и стран в целом в социально-экономической жизни и на международной арене. Обеспечение баланса спроса на рынке труда и предложения системы профессионального обучения является важнейшей среди проблем, с которыми столкнулись страны Европы. Поскольку профессиональное образование берет свое начало на рынке труда, оно требует внедрения механизма координации как со стороны образования, так и рынка труда при участии и усилении роли государства в создании правовой базы и условий для развития с учетом потребностей рынка труда.

Не случайно решение этой проблемы в Европе осуществляется за счет повышения роли государства, активности работодателей и их организаций, усиления координации деятельности социальных партнеров в сферах труда и обучения.

Одним из путей согласования спроса на рынке труда и предложения системы ПОО является привлечение к процессам ее реформирования и модернизации трудового сообщества, которое будет способствовать обеспечению соответствия предложения кратко и долгосрочным требованиям (спросу) рынка труда. Согласно международному опыту, решение задач устранения дисбаланса спроса на рынке труда и предложения со стороны системы ПОО возлагается на отраслевые советы (синоним – отраслевые комитеты) [1, 2].

В качестве отличительных особенностей систем профессионального образования в странах Евросоюза является их разнообразие и вариативность. В соответствии с Маастрихтским договором [3] страны ЕС сохраняют суверенитет своих образовательных систем, характеризующихся сильными национальными традициями и развивающихся с учетом местной и отраслевой специфики рынков труда при участии социальных партнеров. Как правило, в странах ЕС ключевым моментом для признания результатов профессионального образования является не длительность курса обучения или название вуза, где оно получено, а то, что выпускник способен делать на конкретном рабочем месте и какими компетенциями обладает.

Сущность, задачи и функции отраслевых советов

Отраслевые советы, объединяя в рамках определенной структуры социальных партнеров, предоставляют возможность проведения политического диалога относительно развития конкретного сектора экономики. Отраслевые советы обеспечивают связь между рынком труда и системами образования и обучения. Они свидетельствуют о развитии процесса разработки политики или даже управления с участием большого количества заинтересованных сторон. Отраслевые сове-

ты занимаются содействием получению профобразования в определённой отрасли экономики. Их сущность заключается в обеспечении соответствия профобразования и обучения (ПОО) в определённой отрасли потребностям рынка труда, а также целям национальной политики в области общего или профессионального образования.

Отраслевой совет:

1. Охватывает один конкретный сектор экономики (например, отрасль промышленности), группу или кластер профессий.

2. Занимается разработкой отраслевых профессиональных стандартов, принимает решение относительно принятия проекта профессионального стандарта в статусе национального профессионального стандарта и принятия проектов квалификаций в статусе национальных квалификаций.

3. Занимается анализом потенциального развития рынка занятости и профессиональных требований с целью способствовать разработке соответствующей политики в пределах сектора.

4. Выполняет вышеперечисленные задачи путем проведения анализа развития рынка труда в пределах сектора и может, хотя и не обязательно, действовать в соответствии с результатами такого анализа.

5. Работает в качестве платформы, в которой задействованы по крайней мере два типа ключевых партнеров.

6. Имеет четкую структуру и работает на постоянной основе.

7. Может выполнять свои обязанности как на национальном, так и на региональном уровне.

8. Занимается определением текущей ситуации в отрасли с точки зрения спроса на квалифицированные кадры на основе убедительных доказательств.

Межотраслевой совет

В отличие от отраслевого совета, охватывающего лишь один сектор экономики, межотраслевой совет занимается вопросами, связанными с тенденциями и развитием на рынке труда в пределах двух или более секторов. Функции межотраслевого совета ана-

логичны перечисленным выше функциям отраслевого совета.

Как показывает международный опыт [4,5,6], структура и цели советов в разных странах отличаются. Так называемые отраслевые советы или комитеты по квалификациям существуют в 22 странах-членах ЕС. Некоторые из них – советы, сотрудничающие в основном с работодателями и предприятиями (например, в Великобритании). Также существуют советы, являющиеся формальными представителями работников в Министерстве образования и других государственных органах в сфере образования (например, в Финляндии). В европейских странах такие советы занимаются вопросами начального и или непрерывного профессионального образования и обучения. Они могут быть национальными или региональными, отраслевыми или трансверсальными (общими). Деятельность 19 отраслевых советов в 13 странах из 44 отраслевых советов, обозначенных в технико-экономическом обосновании, направлена на одну определённую отрасль рынка труда, как, например, в Чешской Республике или Румынии. Также было определено 25 советов, занимающихся несколькими отраслями, присутствующих во всех 22 странах. Количество региональных советов является намного меньшим.

На момент исследования [4] среднее количество отраслевых советов по начальному ПОО на страну составило 20 единиц, причём данное количество варьировало от 15 (Словения) до 34 (Финляндия). После опубликования исследования, количество отраслевых советов Финляндии сократилось до 26, что всё ещё является показателем выше среднего уровня. Для сравнения стоит отметить, что, к примеру, в Соединённом Королевстве существуют 22 отраслевых совета по профессиональному образованию, которые являются автономными и находятся под управлением работодателей при том, что численность населения Соединённого Королевства в 12 раз превышает население Финляндии.

Основные функции отраслевых и межотраслевых советов

Все отраслевые и межотраслевые советы имеют одну общую цель: уравновесить баланс между спросом и предложением на рынке труда как в количественном (рабочие места), так и качественном (профессиональные навыки и компетенции) плане. Для достижения этой цели советами могут приниматься следующие меры:

- *разработка профессиональных стандартов;*
- *анализ количественных тенденций на рынке труда;*
- *анализ качественных тенденций на рынке труда;*
- *внесение изменений относительно разработки политики, направленной на устранение количественных недостатков;*
- *содействие сотрудничеству между фирмами (работодателями) и учреждениями, осуществляющими профессиональную подготовку;*
- *осуществление программ действий, направленных на устранение недостатков.*

Основные особенности национальных отраслевых советов связаны с прогнозированием потребностей рынка труда, а также потребностей в умениях и квалификациях. Советы служат платформой для проведения переговоров на национальном уровне, поскольку, как правило, в их состав входят работодатели, профсоюзы, учебные заведения, учреждения и министерства, занимающиеся вопросами труда (занятости) и ПОО. Они также занимаются подготовкой предложений или разработкой мер по устранению качественных или количественных несоответствий умений и квалификаций работников требованиям, предъявляемым работодателями рынком труда. Обычно, но не обязательно, финансирование и управление деятельностью советов осуществляется социальными партнёрами. В общем, большинство советов имеют похожие цели и задачи, но они отличаются в направлениях практической деятельности.

Проблемы, требующие решения перед созданием отраслевых советов – опыт Европейского Союза

В свете разных примеров европейского опыта существует ряд вопросов, которые следует тщательно обсудить и изучить перед принятием каких-либо решений. Основным вопросом является определение проблем и задач, которые предстоит решать отраслевому совету, имея уникальный потенциал и выступая в своей роли [7, 8].

Одним из наиболее важных моментов является выбор отраслей, которыми будут заниматься советы, и их формулирование. Чем больше количество отраслей, тем более технической и практической будет их деятельность. С другой стороны, если количество советов является небольшим, они могут иметь большее влияние на политическом уровне. Следовательно, количество советов зависит от задач и роли, которую они планируют играть. Часто осуществляются инновации и создаются новые профессии на стыке разных отраслей. Советы должны быть готовы к сотрудничеству с целью обеспечения своей способности решения вопросов, лежащих на стыке разных отраслей.

При определении количества советов необходимо принять во внимание различные отрасли экономики и образования, а также возможность предоставления экспертной и технической поддержки. Без технической и экспертной поддержки советы не смогут генерировать надёжные и проверенные результаты. Финансовые и другие ресурсы должны обеспечить выполнение членами советов своих обязанностей. Членам и внешним экспертам советов также может понадобиться соответствующее профобучение для выполнения своих задач.

Советы должны быть готовы и способны к проведению систематического диалога с представителями отрасли, которую они представляют, государственными органами, занимающимися вопросами общего и профессионального образования, и учреждениями, обеспечивающими обучение, ориенти-

рованное на потребности отрасли. Советы также должны быть готовы к общению между собой. Техническая поддержка деятельности советов должна включать также ресурсы и средства для надлежащих коммуникации.

Поскольку советы являются экспертными органами, как правило предполагается, что они не будут принимать решения, а будут предоставлять консультации и рекомендации. Это означает, что состав совета должен способствовать проведению дискуссий и предоставлению обоснований. Совет должен представлять соответствующие заинтересованные стороны.

Представленность разных заинтересованных сторон является важным моментом, на который следует обратить внимание, поскольку он может повлиять на политический вес совета. Так как страны отличаются между собой, не существует общепринятого правила по поводу поддержания оптимального баланса между степенью представленности разных сторон, но, в общем, представители рынка труда (работодатели) должны формировать большинство в составе совета по сравнению с представителями административных органов. Естественно, должен сохраняться баланс между представленностью разных сторон, с тем, чтобы совет воспринимался как беспристрастный представитель определённой отрасли. Привлечение социальных партнёров – это представленность не только работодателей и работников, но также и малых и крупных работодателей. Участие малых и средних предприятий остаётся основным вопросом во многих странах. В зависимости от национального контекста, в составе совета также могут присутствовать и другие заинтересованные стороны, в том числе учреждения, обеспечивающие профобучение в отрасли.

Кто будет отвечать за предложение кандидатур для советов? Этот вопрос остаётся очень важным, поскольку он определяет направленность будущей деятельности. Он также определяет, кому совет будет подотчётным и кому будет адресована своя деятельность. Так как советы должны иметь

влияние на сферу труда и профобразования, возможно, необходимо разработать правовую базу, в которой должны быть прописаны заинтересованные органы и их задачи.

Для мотивирования работодателей принять участие в улучшении сферы профобразования ряд стран используют финансовые стимулы. Независимо от того, являются ли стимулы фискальными мерами, субсидиями или основываются на уплате сборов, они остаются неэффективными, если не установить чёткую взаимосвязь между потребностями работодателей и сферы ПОО.

Центр профобразования британской организации по профессиональным квалификациям «City & Guilds» определил шесть руководящих принципов, которых отраслевые советы должны придерживаться [9].

1. Работодатели играют ключевую роль в определении требований к уровню квалификации и разработке компетенций, требуемых в той или иной профессии.

2. Привлечение профсоюзов или профессиональных организаций.

3. Государственное финансирование деятельности советов, связанной с принятием во внимание долгосрочных политических целей, в том числе решением вопросов социальной справедливости и долгосрочного экономического развития.

4. Деятельность советов можно улучшить, если поручить руководство хотя бы некоторыми средствами, направленными на профессиональное образование общественности, органам, управляемым работодателям.

5. Максимизация применения финансово-материальных стимулов к повышению квалификации на предприятиях.

6. Принятие во внимание напряжённых отношений между центральными и региональными правительственными структурами.

В процессе создания отраслевых советов правительства и социальные партнёры должны обеспечить:

– наличие чётких целей, задач и функций советов;

– выбор и формулирование отраслей, имеющих отношение к национальной экономике;

– надлежащий баланс между представ-

ленностью соответствующих сторон и ресурсов для эффективной деятельности;

– доступ к информации, исследовательским и статистическим данным по рынку труда с целью предотвращения дублирования действий и обеспечения наиболее эффективного использования ресурсов;

– взаимосвязь между деятельностью советов, формированием политики и управлением в сфере профессионального образования о обучения, включая вопросы финансирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://ec.europa.eu/employment_social/progress/index_en.html
2. Cedefop. Future skills needs analysis in Europe, medium-term forecast, Thessaloniki, 2008 (Европейский центр по развитию профессионального образования. Анализ востребованных в будущем на европейском рынке профессиональных навыков, среднесрочный прогноз. – Салоники, 2008 г.).
3. <http://www.almavest.ru/ru/favorite/2012/07/19/318/>
4. Петерс М., Мейхер К., Нуланд Э. и др. Отраслевые советы по вопросам занятости и профессиональной подготовки на уровне ЕС. Анализ их целесообразности и потенциальной эффективности»
5. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2007/c_29020071204en00010003.pdf
6. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2005/1_205/1_20520050806en00210027.pdf

7. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2006/1_210/1_2120050806en00210027.pdf

8. Петри Лэмпинэн. Отраслевые структуры или структуры по профессиональному образованию Европы. Проект рабочего документа. Европейский фонд образования. 2011.

9. Briefing Note: Sectoral approaches to Skills. City & Guilds Centre for Skills Development. 2008.

M.Məmmədova

Sahə şuraları: Avropa təcrübəsi

Xülasə

Məqalədə sahə şuralarının yaradılmasında xarici təcrübələrin tətbiqi məsələlərindən bəhs edilmişdir. Sahə şuralarının strukturu, məqsəd və vəzifələri, onların üzərinə qoyulan funksiyalar verilmiş, əmək bazarında tələb və təklifin razılaşdırılmasında və innovasiya iqtisadiyyatına keçiddə rolu göstərilmiş, onların formalaşması prosesində həllini tələb edən problemlər qeyd olunmuşdur.

M.Mammadova

Sectoral councils: European experience

Summary

The article deals with the European experience in establishment of sectoral councils. It also demonstrates the structure, goals, tasks and functions assigned to the sectoral councils, as well as, their role in matching demand and supply on the labour market, and in transition to market economy, highlights the problems with establishment of these councils.

STRATEGY OF FORMING CLIENT-ORIENTED PRIVATE COMMERCIAL BANK

Tereshko Julia,

Phd, associate professor O.C. Popov Odessa

National Academy of Telecommunications

E-mail: yuagat@ukr.net

Tardaskina Tetyana,

Phd, associate professor O.C. Popov Odessa

National Academy of Telecommunications

E-mail: tardaskina@ukr.net

UDC: 33. 336.71

Summary. *The strategy of forming a client-oriented attractive commercial bank has been substantiated in the article. During the study, the following factors influencing the bank-client relationship were considered: structure of organization, departmental format, corporate culture, qualification level of staff, attitude towards the clients, informational and computer support, customer communication, image and reputation of the bank, quality services. It was suggested that segmentation of the client base be performed on individual client groups. Such an approach will allow us to evaluate the possibilities of mutually beneficial cooperation with different groups of clients, define a client profile, determine the optimal way of advancing banking services and differentiate the cost of services for different clients.*

Key words: *corporate culture, customer communication, bank services, bank-client relationship.*

Açar sözlər: *korporativ mədəniyyət, müştəri ilə ünsiyyət, bank xidmətləri, bank-müştəri münasibətləri.*

Ключевые слова: *корпоративная, культура, общение с клиентом, банковские услуги, отношения банка с клиентами.*

Rising of a problem. Today the state of the banking services market in Ukraine can be called highly competitive. The most important tasks are restoring the efficiency of banks, strengthening competitive positions and restoring public confidence in commercial institutions. A modern commercial bank can be considered as an enterprise for the production of special services in the financial and monetary markets. The fact that commercial banks operate in a competitive environment dictates the need to study certain laws of the functioning of banking institutions in a market environment.

Competition in the banking sector is charac-

terized by the development of forms and intensity. The development of information technologies and communication means leads to the expansion of the territorial sphere of activity of financial and credit institutions. Expanding the range of banking products enhances diversification of the banking industry, which, in turn, further intensifies competition. The internationalization of economic processes, accompanied by the penetration of banks into international markets and their competition with local banks, globalizes banking competition.

In a context of increased competition on the financial and money markets, banks are forced to apply new financial and marketing tools to

ensure sustainability and more flexible response to possible risks. Today, the first place is the issue of improving the attractiveness of the bank for customers. Nevertheless, we see that the value system of a modern customer has changed. For him, the price is not as important as the reliability of the bank, the qualifications of its staff, and the level of service.

Analysis of the last research and publications. The research of problems of improvement of strategic management from the position of customer orientation, forms and methods of implementation of development models was carried out by such domestic specialists as T.A. Vasiliev, D.V. Zavads kaya, R.L. Klo ba, O.V. Kupriyen ko, E.V. Maydebura, I.L. Reshetnikova, I.Ye. Semen ch, V.M. Tarasevich, MS Shirokova, O. Shtein and others. Due to the high level of development and practical functioning of the client-oriented strategy of banks abroad, more prominent issues and recommendations on how to develop successful strategic decisions are found in the work of such scholars as A. Bernt, F. Herbst, A. Leverin, T. Leonovich, V. Lilianer, S.I. Pendikikan and others.

A selection of unsolved problems of earlier parts is general issue. In contemporary literature, much attention is paid to theoretical and practical aspects of improving the efficiency of commercial banks in Ukraine, but the question of forming a client-oriented attractive commercial bank in a competitive environment remains inadequate. This confirms the relevance of the chosen topic of research.

The aim of the article. The purpose of the article is to create a client-oriented attractive commercial bank in a competitive environment.

Exposition of basic material. Considering current trends, foreign experience and the results of our own research, we can develop an alternative plan of measures aimed at improving the attractiveness of the bank.

1. When choosing a client's orientation as a strategic direction, it is not necessary to start with client orientation trainings for performers, but from reviewing the structure of the organization. This will lead to changes in management prac-

tices and, consequently, to changes in employee behavior. It is necessary to reorganize the model of doing business, technology base, employee thinking, motivational mechanisms, and more. You need to create separate business units - retail and corporate clients, who will define the strategy of work and be responsible for the financial result for the respective group of clients. Inside of client-oriented blocks, units will be selected responsible for the organization of work with specific segments of clients.

Organization by client groups - this is the type of organizational structure of the bank, which is built not in accordance with the range of services, but taking into account the nature of the client serviced by the bank. The banking services market is segregated into relatively homogeneous groups of clients (target groups) for belonging to a certain region, the sphere of economy, socio-demographic characteristics [1].

Each of the business departments in this type of organization is responsible for the complex maintenance of one target group, providing customers with any necessary services. The advantage of the organization in the client groups is that the client is offered non-discriminatory services, distributed to the same for different business departments, and integral packages of services. To solve a financial problem client does not need to go to different instances, but rather visit one department. In this case, the packages of services provided by each department, take into account the specifics of the target groups and as closely as possible correspond to the needs of customers. Organization by groups has the following form (Figure 1). The advantage of the organization in the client groups is that the client is offered non-discriminatory services, distributed to the same for different business departments, and integral packages of services.

2. The format of many bank branches should undergo some changes. Therefore, despite the rapid development of information technology and the ability to stay out of the house, to carry out financial transactions, when the client needs to make a decision, he is more likely will want to talk personally with the manager.

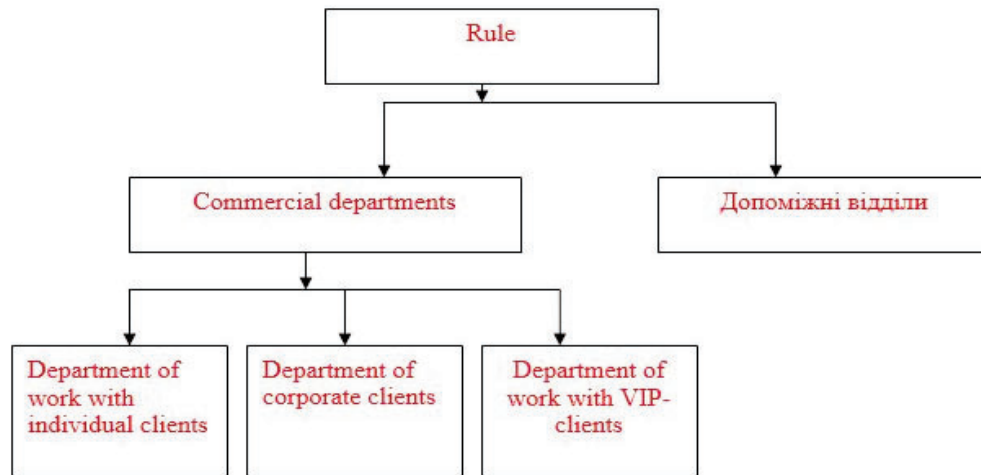

Figure 1. Organizational structure of the bank, focused on working with different groups of clients

The basis of this recommendation is the creation of a “branch of the future”. This should be a room in which there are no partitions or barriers, the banker and the client are always on the same side, everywhere using the latest technology, the atmosphere is friendly. In such an environment, the boundaries between the client and the staff are smoothed, and the partnership is being established. Here the client can plunge into the world of his bank. Special design, friendly people, and pleasant communication, the latest technology: all this creates the image of the bank in the imagination of the client.

It is also necessary to implement live queuing systems. In a special device, customers receive a ticket with a number, which eventually appears on the scoreboard over the workplace of a certain bank employee, inviting for service. Moreover, while waiting, the client can offer coffee, or are acquainted with the album of services, sitting on comfortable chairs or sofas.

The room must have a consultant manager who can tell the customer whom to ask for a particular question, give his own recommendations, and help you deal with issues related to the equipment of the bank branch (ATMs, self-service terminals).

The main criterion for organizing the work of the departments should be comfort for the client when he receives banking services.

3. Improvement of corporate culture and staff. Corporate culture exists in any organization, regardless of size and scope. Corporate, or orga-

nizational culture, includes corporate values, a system of relationships that are formed in the course of professional activity, and behavioral standards that are respected by its employees.

Corporate culture determines how employees and managers approach the solution of problems, serve customers, deal with suppliers, react to competitors and how they generally operate now and in the future. It defines the place of organization in the surrounding world, represents the conventions, norms and rules that unite the members of the organization and bind them together [2].

A bank officer is the link that connects a client with a bank. Therefore, personnel play a very important role in the process of forming customer relations with the bank. We must standardize the service. To put it simply, this is a detailed description of the actions of the bank specialist in steps, starting with the words "Hello, how do I contact you?" and ending with "We will be glad to see you again." It is assumed that a "properly dressed" credit inspector can increase sales far more efficiently than the price of a loan offered by banks. This is a code of rules that must be known and respected by each employee [3].

Only pleasant communication, affection and smile are not enough. Very often, a client faces such a problem as unskilled personnel. It is very important for a client to know that at any time the specialist will answer his question, that he will be given the necessary help. The bank should be very serious about selecting and selecting personnel, conducting ongoing testing and checking existing staff, organizing trainings, seminars, courses, and more.

4. More and more customers pay attention to the level of information and computer security, the quantity and quality of information services provided to customers, new technologies as an important factor for increasing competitiveness, a means to increase their income.

Therefore, the necessary condition for solving the tasks facing the bank is the development of information technology - the emergence of a new level of automation, the improvement of telecommunication infrastructure and hardware complexes.

Ensuring the possibility of remote customer service through the introduction of mobile banking, Internet banking and call-center, online consultations, ATM cash-in is also a consequence of the development of information technology. Remote service systems allow you to visit the office of the Bank at any time convenient for the client to receive current information on the status of the account, as well as to conduct banking operations on the account.

With Internet banking, the client can check the status of his account, replenish the mobile phone, make money transfers, pay utility bills and much more.

It is also necessary to expand the range of offered services that can be done online, such as booking air and train tickets, paying for purchases on the Internet, subscription for fitness, and subscription to your favorite media, insurance payments, etc. Alternatively, monthly translation from salary to repayment of car, educational or mortgage loan, or applying for a loan, etc.

Remote service in any region solves such problems as queues, reducing maintenance costs and protecting service offices, personnel, etc. In order to attract new customers to the use of distance services, it is necessary to combine different approaches - to apply information materials more widely, to distribute feedback from clients using this method, to encourage their bonuses for the mentioned clients, etc.

5. Establishing effective communication with the client. The communication policy of a commercial bank is a complex of informing, persuasion and reminding clients of the elements

of the product portfolio of the bank. The task of the Bank's communication policy is to provide the public with information about the bank, to study public opinion about it, to study the emerging trends, to develop early measures to strengthen the authority of the bank, to prevent possible conflicts and misunderstandings. The essence of such measures is to ensure a favorable opinion of the bank, overcoming the barrier of distrust towards him and his services.

This is a separate group of works that includes: preparation of presentation materials and congratulations to clients, work with customer complaints, bringing the interests of the main client groups to the management, supporting "friendly" client groups, studying and evaluating the needs of clients. The last point is especially interesting, because it is very important to know what customers are waiting for the bank and how to meet their expectations [4].

The Bank can communicate with customers using the latest information technologies. An example is creating an online diary or blog and communicating with clients through it, which greatly affects their loyalty. Under this project, competitions can be arranged, for example, on best ideas for improving bank activities among students and young people.

6. Improving the image and reputation of the bank. Establishing trust in the bank of all groups of clients.

The image of the bank is a complex system of representations about the bank, different in source and content. Image - a product of perception of the bank people (personnel, depositors, borrowers, society), it is formed due to the influence of the bank on the external and internal environment.

The nature of the relationship between the bank and the client depends on the reputation and image of the bank in the market - this is the so-called goodwill. New clients are turning to the bank very often because of personal recommendations, which is especially important for cases where the advertising opportunities of certain banking services are limited. The formation of a positive reputation of the bank takes place over a long time, but it can easily be

destroyed [5].

Strong image of the bank and its products is a proof that it has unique business skills (special skills, skills), which allow to raise the value of the banking product, which consumers perceive to their customers.

7. The quality of the services offered should be subject to continuous monitoring by the bank. Customer service is a process that begins with the initial consultation of the client and ends with a call to the Client as to whether he is satisfied with the quality, the products / services received and the level of service. Without such feedback, with the client it is not possible for the bank as an improvement in the level and quality of modern construction of the client's algorithm, and the assessment of their own work with clients. For such a continuous assessment of the quality of customer service in banks, staff units are currently being created. This is understandable, because it is so important, especially accidental as continuous monitoring of the quality of work with clients, cannot be done occasionally, by unskilled professionals.

The objectives of monitoring customer service quality:

- *obtaining objective information about the quality of the service;*
- *search of problems and ways of their solution.*

One of the tasks of the quality management service may be to conduct regular surveys of customers and employees in order to identify their satisfaction with the level of service and the proposed product line. As well as the organization of “Mystery Shopping” events, this will allow to come to the bank from time to time as a client, who aims to fulfill contracts according to a pre-planned scenario [6].

In addition, after work of the client with an ATM, you can display the question: “Is your work satisfactory to the Bank, ATM, quality of services, etc.?!” On the bank's website, it is necessary to conduct surveys, which should not be voluminous or complicated. There may be several simple test questions regarding the quality of specific services or services in general, the needs of clients in new services, the format of

offices, the level of remote service, etc. The main benefit of such surveys is that the client does not have time to forget their feelings, so the information about customer perception of service quality is very accurate.

8. The purpose of all previous recommendations is to create a client-oriented bank. Bank customer orientation is not just a smile of staff, but also well thought out products, Internet banking, ATM networks, effective training of professionals and much more. All these factors depend on a large number of people and departments. However, there are things that are directly in the eyes of the customers. Your company for the client is what he sees. He does not care how you are developing a product line or teaching staff. It is important for him to receive his services quickly and with minimal expenses of his own energy. In modern conditions, any bank that wants to be modern and successful must be client-oriented, that is, in such a way that the client at all levels of management receives support and implementation of his requirements for the ones established in the bank.

Conducting a client-oriented policy in the bank should begin with changing the psychology of its leadership and should become the affair of the entire bank, not some one of its units. This means that the bank staff should be psychologically prepared to implement such a policy [26].

Customer Orientation is a key competence of the company; it is expressed in the desire to establish and develop partnerships with clients, as well as with any contractors in the business ecosystem and within the organization, based on the understanding and satisfaction of both active and latent needs and maximize profits on this basis. The result of developing such an approach is the creation of a partnership banking relationship that implies mutual understanding. The meaning of partner banking relationships is to organize such a bank activity, based on the study of potential clients' problems, in which clients are offered the most convenient and convenient ways to solve them. The graphic in figure 2 represent the algorithm of actions aimed at creating a client-oriented bank.

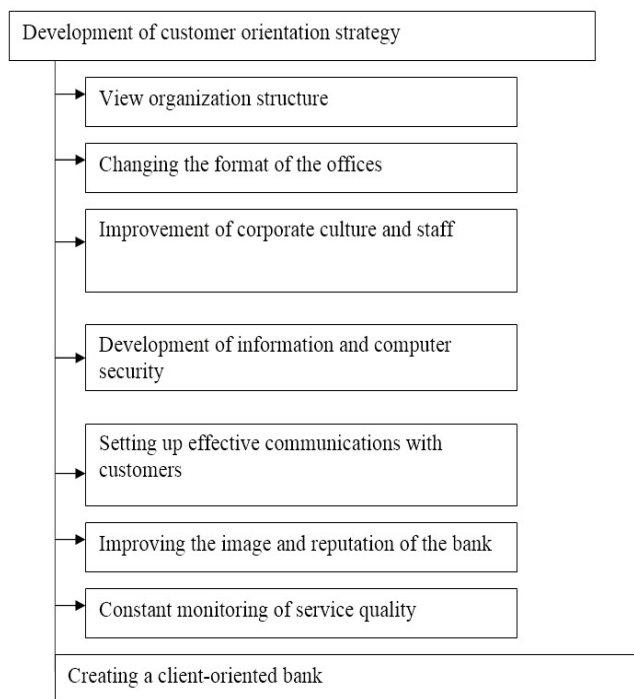

Figure 2. Strategy of formation of client-oriented attractive commercial bank

LITERATURE

1. Куршакова Н.Б. Особенности внедрение коммерческими банками технологии персонального менеджмента клиентов / Куршакова. Н.Б. Менеджмент сегодня. № 1 (37), 2007, с. 2-9.
2. Кузнецов И. Корпоративная культура: учебное пособие / Кузнецов И.И. М., «Книжный дом», 2006. – 304 с.
3. Кутын В.М. Новый стандарт качества банковского обслуживания. Методика NPS / Кутын В.М. Маркетинг услуг. № 01, (130), 2008, с. 40-45.
4. Горгидзе Н. Связи с общественностью в банках [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.evartist.narod.ru/text16/087.htm>
5. Тупкина Е.Н. Маркетинг финансово-кредитных учреждений [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://abc.vvsu.ru/Books/marketing_fin_kredit_uchre/
6. Тютюник А.В. Как заставить банки продавать продукты / Тютюник А.В. Управление в кредитной организации. 2008, № 5. с. 8-15.

Y.Tereşko, T.Tardaskina Müştəriyönümlü özəl kommersiya bankının formalaşdırılması strategiyası

Xülasə

Məqalədə müştəriyönümlü kommersiya bankının formalaşdırılması strategiyası əsaslandırılır. Araşdırma zamanı bank-müştəri münasibətlərinə təsir edən aşağıdakı amillər nəzərdən keçirilmişdir: təşkilati struktur, şöbə formatı, korporativ mədəniyyət, personalın ixtisas səviyyəsi, müştəri ilə münasibət, məlumat və kompüter dəstəyi, müştəri ilə ünsiyyət, bankın imici və nüfuzu, keyfiyyət xidmətləri. Müştəri bazasının segmentləşdirilməsi müştərilərin ayrı-ayrı qrupları üzrə aparılmalıdır. Bu yanaşma müxtəlif müştəri qrupları ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq imkanlarını qiymətləndirməyə, müştəri profilini və bank xidmətlərinin təşviq edilməsinin ən yaxşı yolunu müəyyənləşdirməyə, müxtəlif müştərilər üçün xidmətlərin qiymətini fərqləndirməyə imkan verəcəkdir.

Ю.Терешко, Т.Тардаскина Стратегия формирования частного коммерческого банка ориентированного на клиента

Резюме

В статье обоснована стратегия формирования коммерческого банка ориентированного на клиента. В ходе исследования были рассмотрены следующие факторы, влияющие на отношения клиентов с банком: структура организации, формат департамента, корпоративная культура, квалификация персонала и отношение к клиенту, информационно-компьютерная поддержка, общение с клиентами, имидж и репутация банка, качественные услуги. Было предложено проводить сегментацию клиентской базы по отдельным группам клиентов. Такой подход позволит нам оценить возможности взаимовыгодного сотрудничества с различными группами клиентов, определить профиль клиента и оптимальный способ продвижения банковских услуг, а также дифференцировать стоимость услуг для разных клиентов.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Севиндж Байрамова,

*Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC),
доктор философии по экономике, доцент кафедры Экономика и организация труда
E-mail: bsr66@mail.ru*

УДК: 338

Резюме. В статье рассматриваются вопросы экономической активности населения и факторы, влияющие на нее. Большое внимание уделяется занятости населения как форме выражения его экономической активности.

Ключевые слова: экономическая активность, экономически активное население, занятость, рынок труда, демографические характеристики населения, образование, структура рабочей силы.

Açar sözlər: iqtisadi fəallıq, iqtisadi fəal əhali, məşğulluq, əmək bazarı, əhalinin demografik xarakteristikaları, təhsil, iş qüvvəsinin strukturu.

Key words: economic activity, economically active population, employment, labor market, demographic characteristics of the population, education, labor force structure.

Явление экономической активности как деятельности присуще каждому человеку. Под экономической активностью можно понимать сознательную деятельность человека по управлению принадлежащими ему экономическими ресурсами с целью получения дохода. В этом смысле к видам экономической деятельности можно отнести трудовую как физическую, так и интеллектуальную деятельность по найму, предпринимательскую деятельность, деятельность в личном подсобном хозяйстве [5].

Экономическая активность населения является одним из основных макроэкономических показателей рынка труда, харак-

теризующегося спросом и предложением на его специфический товар купли-продажи – рабочую силу. Она представляет собой физические и духовные способности, которыми обладает человек и которые используются им в процессе труда при создании товаров или оказании услуг. Спрос на рабочую силу оценивается количеством занятого населения, а также числом вакантных мест, имеющих на рынке труда. Неравновесие между спросом и предложением на рабочую силу, как правило, приводит к возникновению безработицы или неполной занятости, то есть ситуации, при которой трудом занята лишь некоторая часть экономически активного населения.

Известно, что экономически активное

население составляет ту часть населения в экономически активном возрасте, которая создает предложение рабочей силы для производства товаров и услуг. То есть, это та часть населения, которая является поставщиком рабочей силы на рынок труда. В свою очередь, экономическая активность населения определяется как отношение экономически активного населения к общей численности населения.

Термин «экономически активное население» может иметь два значения в зависимости от продолжительности периода, к которому оно применяется. Различают население, активное в данный период, и обычно активное население. Первая категория включает в себя лиц, которые работали или были безработными в течение короткого периода. К этой категории применяется также термин «рабочая сила». Вторая категория включает в себя лиц, чей статус занятого или безработного был определен исходя из более длительного периода времени.

Переход от демографической категории «население в трудоспособном возрасте» к экономической категории «экономически активное население» определяется возрастными коэффициентами экономической активности (коэффициенты участия в экономике), которые измеряют повозрастной уровень этой активности и, в свою очередь, зависят от экономической конъюнктуры, институциональной среды, принятых в обществе правил поведения на рынке труда и т.д.

Экономически активное население составляет опору любой страны, и соответственно положение молодежи и ее экономическая активность являются основными показателями последующего развития государства. Характеристика занятости выступает одним из основных показателей, отражающих политику государства в сфере труда, отношение к человеку и как главной производительной силе общества и как к личности.

В соответствии с Законом «О занятости населения Азербайджанской Республики» занятость определяется как деятельность граждан, связанная с удовлетворением личных и общественных потребностей, не про-

тиворечащая закону и приносящая доход [1].

Занятость населения составляет необходимое условие его воспроизводства, т.к. от нее зависит уровень жизни, издержки общества на повышение качественных характеристик рабочей силы, трудоустройство граждан, материальную поддержку социально уязвимых категорий населения. Занятость неразрывно связана как с людьми и их трудовой деятельностью, так и с производством, распределением, присвоением и потреблением материальных благ.

Экономическое содержание занятости выражается в возможности для работника своим трудом обеспечить себе достойное существование и способствовать росту эффективности общественного производства. Социальное содержание занятости проявляется в формировании и развитии личности. Демографическое содержание занятости отражает взаимозависимость занятости с поло-возрастными характеристиками населения, его структурой [2].

Социально-экономическая сущность занятости проявляется в трех аспектах:

- с точки зрения осуществления права каждого человека на труд;
- с точки зрения эффективного использования совокупного трудового потенциала общества в целом и каждого трудоспособного человека в отдельности;
- с точки зрения реальной включенности различных социально-демографических групп населения в сферу общественного труда.

Занятость имеет ярко выраженный социальный характер. Она отражает потребность людей не только в доходах, но и в самовыражении посредством общественно-полезной деятельности, а также степень удовлетворения этой потребности при определенном уровне социально-экономического развития общества. По мере роста эффективности труда и совершенствования рыночных отношений уровень занятости профессиональным трудом будет снижаться. Это связано с одной стороны, с тем, что высокоэффективная экономика будет нуждаться в относительно меньшем числе работников, а с другой, имеет место снижение потребности

самого населения в рабочих местах из-за переключения интересов в другие сферы общественно-полезной деятельности. Иными словами, по мере роста и развития рыночного хозяйства происходят и изменения в структуре рабочей силы.

Структура рабочей силы выражает соотношение конкретных социально-демографических и профессионально-квалификационных групп населения в составе экономически активного населения и формируется под влиянием множества факторов:

- структурные сдвиги в экономике;
- состояние рынка труда;
- институциональные изменения в формах собственности;
- благосостояние семей и т.д.

Изучение структуры рабочей силы по полу, возрасту, образованию имеет важное значение для формирования рабочих мест в экономике (в региональном и отраслевом разрезе) с учетом экономической активности населения, состояния и развития рынка труда. Большая часть экономически активного населения являются наемными работниками. Основная часть их благосостояния формируется за счет их занятости, за счет их трудовых доходов. Уровень заработной платы во многом определяет уровень материального благосостояния людей и их семей, экономические возможности домохозяйств с позиций инвестирования в формирование и развитие рабочей силы. К тому же уровень заработной платы показывает эффективность экономической отдачи от человеческого капитала.

С точки зрения изучения экономической активности населения необходимо выявить основные факторы, которые оказывают влияние на изменение ее уровня. Их можно сгруппировать следующим образом:

- факторы, влияющие на изменение размера реального нетрудового дохода (доходы от собственности, пенсии, пособия, стипендии, выигрыши по лотереям и т.д.);
- факторы, воздействующие на изменение индивидуальных предпочтений людей, меняющие сравнительную индивидуальную ценность свободного времени (необходимость

ухода за детьми, больными членами семьи, обучение в учебных заведениях);

- факторы, воздействующие на изменение реальной заработной платы с учетом вероятности найти работу (уровень заработной платы, инфляция, безработица).

На вероятность пребывания в статусе экономической активности оказывает влияние ряд экономических факторов. Так, увеличение нетрудового дохода человека отрицательно влияет на его решение о работе. Величина доходов одного из супругов также оказывает отрицательное воздействие на вероятность экономической активности второго. Это свидетельствует о проявлении эффекта дохода при принятии решения о трудовой деятельности. С другой стороны, увеличение ставки заработной платы, предлагаемой на рынке труда, повышает вероятность принятия решения о трудовой деятельности, так как меняет соотношение резервной и предлагаемой заработной плат и создает эффект замещения.

На вероятность быть экономически активным влияют демографические характеристики. На уровень экономической активности женщин более сильное, чем для мужчин, положительное воздействие оказывает уровень образования. Это означает, что для женщин образование приносит большую отдачу с точки зрения улучшения позиций на рынке труда. Для мужчин больший, чем для женщин, вклад в изменение уровня экономической активности вносят характеристики здоровья. В целом уровень активности выше у мужчин, однако с возрастом вероятность экономической активности снижается. Для молодых и старших возрастных групп возраст оказывает разнонаправленное воздействие. Вполне естественно, что для молодых он положительно влияет на вероятность быть экономически активным, а для старших возрастных групп – наоборот, отрицательно. Среди молодежи на экономическую активность влияет также половой признак, так, мужчины более активны. Более высокий уровень образования для молодых, как и для других возрастных групп, повышает вероятность экономической активности, но

значимость высшего образования для этой возрастной группы меньше, чем для старших возрастов.

Для пожилых состояние здоровья положительно влияет на экономическую активность. Экономическая активность старших возрастных групп чувствительна также к соотношению заработной платы и размера пенсий. Рост пенсионных выплат может вызвать отток пенсионеров с рынка труда. В свою очередь, если рост среднего размера заработной платы опережает увеличение размера пенсий, то прекращение работы означает резкое падение доходов, что побуждает людей оставаться на рынке труда как можно дольше. Это указывает, в частности, на то, что регулировать возраст реального выхода на пенсию можно не только путем изменения законодательных границ этого возраста, но и другими, более гибкими средствами.

Семейное положение также оказывает влияние на уровень участия в труде. Трудовая активность семейных людей выше, чем не состоящих в браке. Это может быть связано с тем, что создание семьи способствует увеличению материальных потребностей и, таким образом, повышает экономическую активность членов семьи и в первую очередь главы семьи. На уровень экономической активности влияет не только наличие семьи, но и ее структура. Так, наличие детей в семье отрицательно воздействует на экономическую активность прежде всего женщины, так как именно на женщин ложится основная нагрузка, связанная с воспитанием детей, у женщин меняется распределение времени, повышается ценность нерабочего времени, затрачиваемого на уход и воспитание детей. На экономической активности также отрицательно сказывается количество членов семьи. Можно предположить, что большая семья позволяет лучше использовать сравнительные преимущества способностей, навыков и производительности отдельных членов семьи для ведения домашнего хозяйства.

Наличие высшего и среднего специального образования положительно влияет на веро-

ятность пребывания на рынке труда. Во-первых, образование повышает конкурентоспособность работников на рынке труда. Во-вторых, оно способствует формированию творческого характера труда, снижая, при прочих равных условиях экономическую детерминированность принятия решения о работе. Связанное с этим стремление к самореализации через трудовую деятельность повышает экономическую активность. Статус учащегося отрицательно влияет на экономическую активность. Учеба, несмотря на широко распространенную практику занятости студентов, меняет предпочтения индивидуумов в пользу свободного времени.

Экономическая активность молодежи слаба, т.е. меньше, чем для других возрастных групп населения, детерминирована экономическими факторами и формируется под воздействием социально-демографических факторов. Молодые предъявляют спрос на рабочие места независимо от изменений экономической конъюнктуры. В каком-то смысле это естественный процесс, так как молодежь, независимо от альтернативных по отношению к трудовым источникам доходов, все равно должна осуществить переход к трудовой деятельности. Выбор работать или не работать для них не вопрос краткосрочного экономического решения, а долгосрочная стратегия, которая должна обеспечить им положение и траекторию самостоятельного существования в будущем, на протяжении всего жизненного цикла. Поэтому выбор в пользу «работать» производится не из экономических параметров настоящего времени. Относительным замещением трудовой деятельности для молодых является только обучение. Снижение трудовой активности молодежи происходит за счет увеличения масштабов студенчества, инвестиций в человеческий капитал. В то же время учащаяся молодежь активно предъявляет спрос на рабочие места, и переход к трудовой деятельности начинается уже в процессе обучения. Это создает новую ситуацию для бизнеса и общества в целом. В условиях массового получения высшего

образования оно обесценивается как значимый сигнал для работодателя о более высокой подготовленности работника по сравнению с работником, не имеющим высшего образования. Опыт трудовой и профессиональной деятельности становится таким же важным показателем при выборе работников, как и образование. Необходимость начать трудовую деятельность делает стремление к экономической активности менее зависимым от экономической ситуации в стране и экономического положения домохозяйств. То есть предложение труда молодежи больше определяется демографическими факторами с учетом возможности замещения трудовой деятельности учебой. Но это приводит только к «отложенному» предложению труда, а не к уменьшению его в целом. Если же молодежь принимает положительное решение об экономической активности, то в дальнейшем экономические факторы влияют на эту возрастную группу так же, как и на другие. Выбор количества времени работы молодежью подвержен влиянию традиционных экономических факторов (уровня заработной платы, нетрудовых доходов и т. д.).

Уровень безработицы отрицательно влияет на экономическую активность, внося свой вклад в эффект замещения и понижая ожидаемую заработную плату с учетом вероятности найти работу. Изменение уровня безработицы имеет неоднозначное воздействие на экономическую активность в зависимости от того, какой эффект преобладает: эффект замещения или эффект дополнительного работника.

Экономическая активность населения снижается по мере уменьшения размеров населенных пунктов проживания (по сравнению с областными центрами она меньше в других городах и поселках городского типа и, особенно, в сельской местности).

Последовательная политика государства, направленная на развитие рыночной экономики, обеспечение социальной защиты населения, повышение уровня и качества жизни, опирающаяся на солидную законодательную базу, разработка и внедрение целевых программ занятости, проведение

активной инвестиционной политики, создание новых прогрессивных рабочих мест способствует расширению экономической активности и участию на рынке труда различных социально-демографических групп населения Азербайджана [3].

Экономическая активность населения в Азербайджане развивается по пути расширения сферы вовлечения в трудовую деятельность многих категорий населения и в первую очередь молодежи. Однако эта социально-демографическая группа предпочитает те отрасли и сектора экономики, где предоставляются наибольшие возможности удовлетворения материальных и социальных потребностей, связанных с ростом их социального статуса. Эти притязания обуславливают движение молодежи к работе в сфере предпринимательства, частного бизнеса и на совместных предприятиях, что ведет к сокращению занятости в государственном секторе. Происходит отток рабочей силы из сферы традиционной занятости в относительно новые виды деятельности, которые пока еще не способны обеспечить рабочими местами всех предъявляющих спрос на новые рабочие места. Так, наблюдается ежегодный рост числа занятых в негосударственном секторе, что связано в первую очередь с внедрением иностранного капитала, который предъявляет спрос на рабочую силу. В то же время рост таких предприятий вызывает сокращение и банкротство местных из-за неконкурентоспособности и нерентабельности, а это означает новое высвобождение работников и их приток на рынок труда. Следует отметить, что, несмотря на постоянный рост инвестиций в государственный сектор экономики, основной поток молодых специалистов устремляется в негосударственные сферы деятельности. Это связано в первую очередь с возможностями получения высокооплачиваемой работы и продвижением по службе, которые предоставляют именно негосударственные предприятия, фирмы и компании [4].

Повышение экономической активности населения на рынке труда и эффективности использования рабочей силы в экономике

Азербайджана может быть осуществлено на основе реализации целенаправленной социально-экономической политики государства в сфере занятости, рынка труда, совершенствования системы образования, здравоохранения и социального обеспечения. К ключевым интегрированным направлениям действий в этой сфере относятся:

– создание новых рабочих мест посредством осуществления программ занятости, проведения активной политики на рынке труда, повышения инвестиционной активности за счет всех источников финансирования, развития предпринимательства;

– развитие системы непрерывного образования как наиболее прогрессивного средства повышения качества рабочей силы и соответственно ее конкурентоспособности на рынке труда;

– улучшение качества трудовой жизни, включая деятельность по созданию благоприятных условий труда, эффективного использования рабочего времени, совершенствования методов оценки трудового вклада работника;

– стабилизация кадрового потенциала, сохранение и эффективное использование имеющихся рабочих мест;

– проведение взвешенной миграционной политики, направленной на позитивное территориальное перемещение населения, обустройство мигрантов, защиту республиканского рынка труда;

– повышение эффективности программ и услуг, реализуемых в сфере занятости населения и направленных на предотвращение безработицы и возвращение лиц, не имеющих работы, к активному труду.

Для дальнейшего закрепления успехов, достигнутых в экономике Азербайджана в результате последовательно претворяемой в жизнь политики социально-экономического развития страны, дальнейшего улучшения благосостояния населения, необходимо повысить эффективность использования имеющегося в регионах трудового потенциала, обеспечить создание новых рабочих мест в соответствии со спросом населения, совершенствование инвестиционного климата,

благоприятствующего притоку финансовых ресурсов в развитие экономики. Сбалансированная инвестиционная политика, учитывающая необходимость капитальных вложений как в отрасли экономического прорыва, так и в отрасли традиционной занятости, и стимулирующая более полное использование имеющихся рабочих мест и развитие малого и среднего предпринимательства, является одним из важнейших факторов расширения экономической активности населения.

Наряду с этим, большое значение для повышения экономической активности и конкурентоспособности рабочей силы в экономике Азербайджана имеет совершенствование системы образования в соответствии с международными стандартами. Усиление качественной составляющей системы начального, среднего, высшего и профессионального образования будет способствовать достижению баланса между потребностями рынка труда и предложением рабочей силы, снижению риска безработицы среди выпускников образовательных учреждений. В этом направлении необходимо:

– организовать мониторинг и прогнозирование потребности в кадрах определенных профессий и специальностей;

– ориентировать профессиональную подготовку на обучение по профессиям и специальностям, которые соответствуют потребностям экономики и обеспечивают конкурентоспособность работника на рынке труда;

– перепрофилировать часть образовательных учреждений в соответствии с меняющимся спросом на работников различных профессий;

– согласовывать на республиканском, региональном и местном уровнях объемы и профили подготовки рабочих и специалистов в учреждениях начального, среднего, высшего и профессионального образования с учетом потребностей рынка труда;

– пересмотреть квалификационные требования к рабочим и специалистам в сторону расширения их профессиональной мобильности, увеличить общетехническую под-

готовку и предусмотреть возможности для производственной стажировки;

– обеспечить гибкий вход и выход из системы профессионального образования в соответствии с потребностями рынка труда и личности, расширить практику поэтапной аттестации студентов учреждений высшего образования, обучения и присвоения им на начальных курсах рабочей квалификации, аттестации по специальности техника;

– формировать систему непрерывного «пожизненного» профессионального обучения, включая обучение на рабочем месте, развитие возможностей самообучения.

Учитывая, что большинство высвобожденных работников сталкивается с трудностями в поиске работы и нуждаются либо в повышении имеющейся квалификации, либо в получении новой специальности, на сегодняшний день ставится задача последовательного формирования внутрипроизводственной системы обучения и повышения квалификации кадров. Предполагается оказание приоритетной поддержки предприятиям, осуществляющим с расчетом на будущее развитие (модернизацию, перепрофилирование) переобучение работников без прекращения с ними трудовых отношений, содействовать организациям в проведении опережающего профессионального обучения работников с целью их последующего трудоустройства на вакантные и новые рабочие места.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон о занятости Азербайджанской Республики. Баку, 2001.
2. Азизова Э.Д., Байрамова С.Р., Мустафаева З.И., Азизов А.А. Рынок труда и занятость населения. Баку, Игтисад Университети, 2011.
3. Əzizova E.C., Bayramova S.R., Əzizov A.Ə. Məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti və investisiyaların cəlb edilməsi. Аудит, № 4, 2010.
4. Байрамова С.Р. Теоретические аспекты изучения объекта купли-продажи на рынке труда. (Əmək və sosial problemlər üzrə ETTM-nin elmi əsərlər toplusu), 1(12). Bakı, 2013.
5. Курило А.Э. Экономическая активность населения Республики Карелия. Труды Карельского Научного Центра РАН. 2012, 6, с. 95-100.

S.Bayramova

Əhalinin iqtisadi fəallığı elmi tədqiqatın obyektini kimi

Xülasə

Məqalədə əhalinin iqtisadi fəallığı məsələləri və ona təsir edən amillər araşdırılmışdır. Əhalinin iqtisadi fəallığının təzahür forması kimi əhalinin məşğulluğuna böyük diqqət yetirilmişdir.

S.Bayramova

The economic activity of the population is the object of scientific research

Summary

The article discusses the issues of economic activity of population and the factors affecting it. Greater attention is paid to employment of population, as an indicator of its economic activity.

FERMER QUŞÇULUQ TƏSƏRRÜFATLARININ KƏSKİN İNFEKSİYALARDAN QORUNMASI YOLLARININ BƏZİ ASPEKTLƏRİ

Arif Əsgərov,

*Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin
Baytarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
baytarlıq üzrə fəlsəfə doktoru*

E-mail: esgerov41@list.ru

UOT: 613.2:663

Xülasə. *Məqalədə respublikanın fermer quşçuluq təsərrüfatlarının inkişafına ciddi ziyan vuran kəskin keçən infeksiya xəstəliklərdən qorunması və onların ləğvi yolları göstərilir. Müəllif özünün təsərrüfat təcrübələrinə və ədəbiyyat mənbələrinə əsaslanaraq xəstəliklərin müalicəsi üsullarından geniş bəhs edir.*

Açar sözlər: *kəskin infeksiyalar, virus, quşlar, yoluxma yolları, mübarizə tədbirləri.*

Key words: *acute infections, virus, birds, modes of transmission, preventive measures.*

Ключевые слова: *острые инфекции, вирус, птицы, пути заражения, методы борьбы с инфекцией.*

Müasir dövrdə fermer quşçuluq təsərrüfatlarının çoxaldığı bir vaxtda, quşçuluqda qrip, nyukasl, marek və digər infeksiyaların geniş yayıldığını nəzərə alaraq quşların onlardan qorunması aktual məsələ kimi gündəmə gəlir. Bu xəstəliklərin əsas törədiciləri viruslardır. Həmin infeksiyalara təbii şəraitdə bütün növ quşlar həssasdırlar. Yoluxma alimentar və aerogen yollarla baş verir. Xəstəlik mənbəyi adətən ölmüş və xəstə eyni zamanda, kliniki sağlam görünən quşlar da ola bilər.

Xəstəliyin təsərrüfata daxil olmaması üçün ilk növbədə, fermanın ətrafı hasarlanmalı, müəssisənin girişində sanitar-buraxılış məntəqəsi fəaliyyət göstərməli, kənardan gətirilən taraların və

avadanlıqların yuyulması, dezinfeksiya olunması üçün dezinfeksiya bloku təşkil edilməlidir. Bununla yanaşı, təsərrüfatın ərazisində paltar-yuyan, kəsim-sanitar sexləri, işçilərin ayaqqabılarını dezinfeksiya etmək üçün vanna, yarma otağı, util məntəqəsi, peyin anbarı və s. fəaliyyət göstərməlidir. Təsərrüfat qapalı şəraitdə işləməli və sexlər eyni yaş qrupu ilə doldurulmalıdır. Onların hamısı ya “məşğuldur”, ya da “boşdur” prinsipi ilə işləməlidir. Təsərrüfat “ağ-qara” yol prinsipi ilə fəaliyyət göstərməlidir. “Ağ” yolla işçilər sağlam quşları, inkubator cücələrini və yemi sexlərə qəbul etməli, “qara” yolla isə peyin, qalıq döşəmə, ölmüş quşlar kənarlaşdırılmalıdır. Quşçuluq təsərrüfatının sahəsinə kənar şəxslərin və nəqliyyat vasitələrinin daxil olması qəti qada-

ğandır. Təsərrüfatdan çıxan peyin, döşəmə materialı, su və digər qalıq materiallar müxtəlif yollarla zərərsizləşdirilməli və termiki proseslərə uğradılmalıdır. Sexlər ardıcıl boşaldılmalı və quşla doldurulmalıdır. Yaxşı olar ki, sexlər zonalar üzrə boşaldılsın və eyni vaxtda quşla doldurulsun.

Sexlər aşağıdakı ardıcılıqla növbəti quş qəbuluna başlamalıdır. Quşdan tamamilə azad olduqdan sonra avadanlıqlar yem və su qalığından təmizlənməli, sökülüb, yuma sexinə daxil olmalı, hava vuran borular, ventilyasiya sistemləri və s. sökülməsi mümkün olan avadanlıqlar sexdən çıxarılmalı, yuyulduqdan və dezinfeksiya edildikdən sonra təmir olunmalıdır.

Sexlər peyindən təmizlənməzdən əvvəl hər hansı dezinfeksiya preparatı ilə aerozol üsuluyla dezinfeksiya edilir. Sex və içəridə qalan avadanlıqlar 1,5-2%-li qaynar soda məhlulu, yaxud 70°C qaynar su ilə yuyulmalı, çirkədən tərtəmiz təmizlənməlidir. Sexlərdə təmir işləri aparılmalı, döşəmələrin sökülən hissələri yenidən bərpa olunmalı, bütün təmir-bərpa işləri qısa müddətdə başa çatdırılmalı və qaynar 2%-li natrium qələvisi 20%-li sönməmiş əhəng məhlulu ilə dezinfeksiya edilməlidir.

Biz sənaye əsasında işləyən broyler fabriklərində görülən sanasiya tədbirlərindən biri kimi, döşəmənin – divarlarını və avadanlıqların qaz alovu ilə yandırılmasını da təklif edərdik. Qaz balonu ilə yüksək təzyiqlə yandırma üsulu ilə sanasiya işlərinin aparılması yaxşı effekt verir. Dezinfeksiya olunmuş və təmirdən çıxmış avadanlıqlar yenidən qurulur. Həmin proseslərdən sonra təkrar dezinfeksiya tədbirləri görülür, ağac ovuntusu verilir və hər m³-ə 10-30 ml olmaqla, 40% formalinlə aerozol üsulu ilə dezinfeksiya aparılır. Dezinfeksiyadan əvvəl sex germetik bağlanır. Aerozol generatoru sexin külək əsməyən tərəfindən pəncərə və ya hər hansı deşikdən vurmaq şərti ilə elə yerləşdirilməlidir ki, o nöqtədən orta hesabla 500 m² sahəni əhatə etsin. Bu vaxtı sexdə orta temperatur +15°C, nisbi rütubət isə 60% olmalıdır. Aşağı nəmlik olarsa, sexə 1m³-ə 5-10 ml hesabı ilə aerozol yolu ilə su vurulmalıdır. Eyni zamanda, sanasiya zamanı profilaktiki (yaxud məcburi) tədbirlər – dezinfeksiya, dezinvasiya,

deratizasiya və dezodorasiya tədbirlərinin aparılması nəzərdə tutulmalıdır. Bu tədbirlərə lazım gəldikdə sexlərin təmiri də əlavə edilir.

Obyektlərin sanasiya müddəti haqqında müxtəlif təkliflər vardır. Bəzi müəlliflərin təklifinə görə, sexlər 5-25 günədək boş qalmalıdır. Həmin müddətdə mikroorqanizmlər məhv olur və sexlərin mikroiqlimi mikroblardan təmizlənilir. Lakin eksperimental yolla sübut olunmuşdur ki, bəzi infeksiyaların törədiciləri (çiçəyin, infeksiya larenqotraxeitin, nyukasın) 1,5-9 ayadək yaşayırlar. Belə hallarda yalnız effektiv dezinfeksiya nəticəsində sexi mükəmməl sanasiya etmək lazımdır. Sexlərin növbəti quş qəbuluna hazırlığı fasiləsi aşağıdakı qaydada aparılır:

- Qəfəs şəraitində 60 günlük və ondan yuxarı quşlar üçün 20 gün və ildə 1 ay fasilə.
- Döşəmə şəraitində 60 günlük quşlar üçün 14 gün və ildə 1 ay fasilə.
- 60 günlük fərələr üçün 20 gün.
- Qəfəs şəraitində yaşlı quşlar üçün 20 gün.
- Döşəmə şəraitində yaşlı quşlar üçün 30 gün fasilə verilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, sexin növbəti quş qəbuluna hazırlanma müddəti nə qədər uzun olarsa, quşların sağlamlığı daha yüksək olar. Bu şərtlə ki, sexdə qısa müddətdə sanasiya işləri başa çatsın və quş damı dincə qoyulsun. Təcrübəmizdə ən qısa sanasiya müddəti 15 gün planlaşdırılıb. Sexlərin sanasiyası zamanı ətraf sahələr, köməkçi avadanlıqlar, sexlərarası yollar, yaşıllıq zonaları təmizlənməli, yuyulub dezinfeksiya edilməli, bir sözlə, sexlə əlaqəli bütün əşya və sahələr mikroblardan azad olmalıdır. Təsərrüfatda kəskin infeksiya baş verərsə, infeksiyanı tezliklə və az itki ilə ləğv etmək üçün aşağıdakı məsələlər qarşıya qoyulur:

- *infeksiyanın yayılmasının və virusun digər ərazilərə keçməsinin qarşısını almaq üçün hər bir quş damı, zona, ferma və s. tamamilə təcrid olunmalı;*
- *virus daşıyıcı quşlar məhv edilməli;*
- *immun zona yaratmaq üçün quşlar arasında spesifik profilaktika tədbirləri aparılmalı;*
- *xarici mühitdə virusu ləğv etmək məqsədi ilə quş damlarının, sahələrinin, başqa obyektlərin dezinfeksiyasının təşkili;*
- *zonada və quş damlarında xəstəliyin baş verməsi riskini azaltmaq tədbirləri aparılmalı;*

– quşların tələfatının və məhsuldarlığının azalmasının qarşısını almaq üçün tədbir görülməli;

– quş damlarının, zonalarının, təsərrüfatın qeyri-sağlam dövrü minimuma endirilməli;

– karantin tədbirlərinə sərf olunan xərclər minimuma endirilməli.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən məsələlər nəzərə alınaraq kəskin virus infeksiyalarına qarşı mübarizə tədbirlərinin təlimatına uyğun tədbirlər planı hazırlanıb həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Артемичев М.А. «Болезни птиц», Москва, 1972.

2. Бессародоров Б.Ф. «Болезни кур», «Россельхозиздат», 1974.

3. Забокотников А.А. «Справочник птицевода», Москва, 1984.

4. Закотирдит А.А. «Ветеринарное-санитарное мероприятия в промышленно птицеводства», Москва, «Колос», 1981.

5. Кушнир А.Т. «Технология применения аэрозолей вакцин в птицеводстве». Материалы международной юбилейной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, «Ломоносов», 2004.

6. Поаеков А.А., Балковой И.И., Бочаров Д.А., Гримаков И.Д., Закотыдит А.А. и др. «Руководства по ветеринарной санитарии». Москва, «Агропромиздат». 1986.

7. Yusifov A.H., Əhmədov C.Ə., Əsgərov

C.Ə., Məmmədov Ə.T. Baytarlıq sanitariyasının əsasları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 2006.

8. Şirinov F.B. Quşların xəstəlikləri. Bakı, Tural, 2003.

A.Asgerov

Some aspects of prevention of acute infections at poultry farms

Summary

The article demonstrates the ways of prevention and elimination of acute infectious diseases, which seriously affect the development of poultry farms in the republic. The author gives details of the treatment methods based on his experience in poultry farming and the reference sources.

A.Аскеров

Некоторые аспекты защиты птицеводства от острых инфекций

Резюме

В статье изложены пути заражения, способы защиты и предотвращения острых инфекций, которые серьезно наносят огромный ущерб птицеводству в республике. Автор широко рассказывает о методах лечения заболеваний, основываясь на своем хозяйственном опыте и литературных источниках.

НЕКОТОРЫЕ ТЕПЛОЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СТРОИТЕЛЬНОЙ ИНДУСТРИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Нурмамед Мамедов,

*Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет,
заведующий кафедрой Строительство инженерных систем и сооружений,
кандидат технических наук, доцент*

E-mail: nurmammad.mammadov@azmiu.edu.az

УДК: 621.315

Резюме. *Статья анализирует состояние дел в тепловом хозяйстве республики показав массу насущных и перспективных проблем. Сложившаяся ситуация в системе теплоснабжения города Баку характеризуется технической, технологической и организационной отсталостью, низкой экономичностью, несостоятельностью и надежностью в самых экстремальных ситуациях. Поэтому, увеличение доли объемов структуры теплоэнергетической системы с одновременным проектированием потенциальных и энергоэффективных зданий и увеличение качества их энергообеспечения является первоочередным этапом решения проблемы связанной с повышением эффективности энергетической отрасли республики.*

Ключевые слова: *строительная индустрия, тепловая энергия, энергоэффективность, инженерные системы, наружные ограждающие конструкции, архитектурно-планировочные решения.*

Açar sözlər: *tikinti sənayesi, istilik enerjisi, enerji effektivliyi, mühəndis sistemləri, xarici qoruyucu konstruksiyaları, memarlıq-planlaşdırma həlləri.*

Key words: *construction industry, thermal energy, energy efficiency, engineering systems, external enclosing structures, architectural and planning solutions.*

Во многих странах мира огромное количество тепловой энергии расходуется впустую из-за неэффективного выбора наружных ограждающих конструкций зданий, нерационального распределения тепловой энергии между потребителями, бесхозяйственного управления режимом потребления тепловой энергии и т.д.

К таким странам, к сожалению, следует отнести Азербайджан и другие страны СНГ,

которые развивали свою экономику на принципах экстенсивного использования тепловой энергии, а не на принципах рационального использования тепловой энергии, ставших присущими экономике развитых стран мира после первого энергетического кризиса в 1973 г.

Расчеты показывают, что занимая первое место по величине потребления тепловой энергии в Азербайджане, строительный сектор обладает самым большим потенциалом

энергосбережения.

В марте 2013 года объемы сдачи жилья в Азербайджане выросли на 9% по сравнению с февралем. По данным Fineko/abc.az в Госкомитете по статистике Азербайджана, в марте 2013 года было сдано 124,7 тыс. кв. м жилья против 114,4 тыс. кв. м в феврале, 131,2 тыс. кв. м в январе 2013 года, 198,3 тыс. кв. м в декабре и 250,8 тыс. кв. м в июне 2012 года (лучший показатель в прошлом году). В марте 2012 года объемы сдачи составляли 83,9 тыс. кв. м, а лучший за всю историю показатель был отмечен в декабре 2011 года – 342,5 тыс. кв. м. (рис.1). Отметим, что практически все эти дома построены без учета параметров энергоэффективности. Однако, старые здания, бывшие долгое время в эксплуатационной сфере, являются основными потенциалами энергосбережения и могут быть реализованы посредством реконструкции и санации.

Энергетические ресурсы (ТЭР) являются необходимым условием существования современной цивилизации. Учитывая естественную ограниченность мировых запасов этих ресурсов, при сегодняшних темпах роста использования, очевидной является вероятность возникновения их дефицита в недалеком будущем, лет через 50-60.

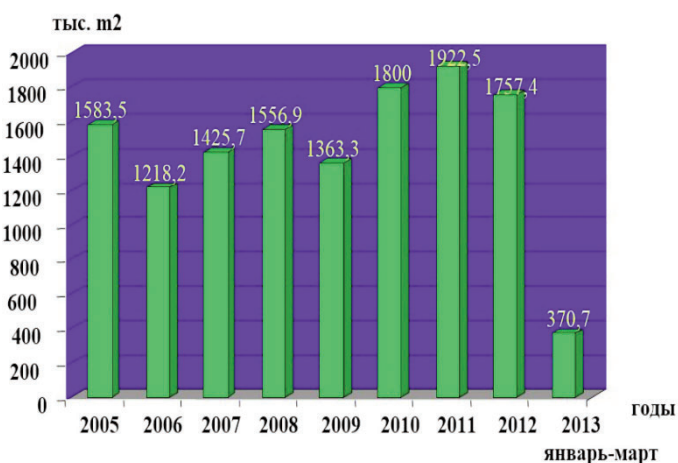

Рис.1. Динамика сдачи жилплощади в г. Баку (2005 – 2013 г.).

В связи с этим одним из основных направлений в развитии мировой экономики является ограничение до минимума темпов роста потребления энергетических ресурсов за счет повышения энергоэффективности во всех отраслях (в строительной индустрии,

промышленности, жилищно-коммунальном хозяйстве и на транспорте, внедрения современных энергоэффективных технологий, всестороннее использование альтернативных возобновляемых источников энергии).

Актуальность проблемы энергосбережения особенно высока для стран Европы, где до 70% энергопотребления удовлетворяется за счет импорта [1].

Политика энергосбережения в Европе реализуется в принятой Европарламентом и Советом ЕС в 2002 г. Директиве 2002/91/ЕС «Energy Performance of Building» (EPBD). В соответствии с Директивой, существенно ужесточаются требования к экономии энергии в зданиях.

Структура потребления топливно-энергетических ресурсов в Европе представлена на диаграмме (рис.2). Из диаграммы видно, что 40% ТЭР потребляется в строительной индустрии, поэтому эта отрасль экономики имеет самый большой потенциал в плане реализации программ энергосбережения [1].

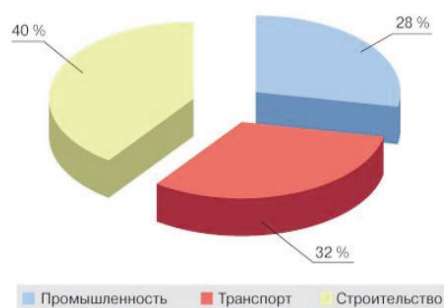

Рис.2. Структура потребления ТЭР в Европе.

Директива EPBD предусматривает принятие странами-членами ЕС общих решений: единая методика расчета эффективности зданий и сооружений с точки зрения энергопотребления; минимальные нормы потребления энергии для всех новых и старых зданий; сертификация зданий, регламентирующую количество потребляемой энергии и, соответственно, энергоэффективность здания, регулирование потребления тепловой энергии в зависимости от эксплуатационных и климатических факторов и т.д.

Важным следствием снижения потребления энергии является уменьшение выб-

росов в атмосферу углекислого газа CO₂. Установлено, что выработка 150 квт•ч/-(м²•год) требует сжигания 15 м³ природного газа или 15 л нефти, что приводит к выбросу в атмосферу до 30 кг углекислого газа. Таким образом, при таком энергопотреблении на каждый квадратный метр жилой площади здания в атмосферу выбрасывается до 30 кг углекислого газа в год.

Наши многолетние наблюдения показывают, что потребление тепловой энергии современными жилыми и общественными зданиями в нашей республике примерно в 2 раза превышает аналогичные показатели многих европейских стран с наиболее суровыми климатическими параметрами. Реализация мер по повышению энергоэффективности в жилищном секторе поможет также сэкономить дополнительный объем энергии вследствие снижения потребления первичной энергии (к стати, нами подготовлен пакет рекомендаций для повышения энергетической эффективности зданий и сооружений).

Повседневные активные полемики и обсуждения, регулярные публикации в данной области на сегодняшний день не дали свои положительные результаты, не разработана программа по развитию энергоэффективного строительства.

Отметим, что для зданий с эффективным использованием тепловой энергии заложен принцип удовлетворения главных потребительских требований, которым должно отвечать построенное здание [2]. Таких нормативных требований установлено три:

- предельный уровень удельного энергопотребления на отопление за отопительный период;
- требования по комфорту в помещениях здания;
- условия невыпадения конденсата на внутренних поверхностях ограждений.

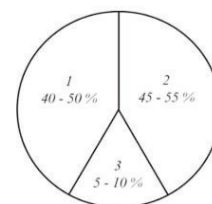
Нам представляется, что основной стратегией энергосбережения в сфере строительства и эксплуатации зданий являются системный подход и экономически обоснованная последовательность выполнения комплекса взаимосвязанных и взаимозависимых энергосберегающих мероприятий градус-

строительного, архитектурно-планировочного, конструктивного, инженерного и эксплуатационного характера.

Расчеты показывают, что на современном уровне развития уже в ближайшие годы возможно сократить энергопотребление в зданиях не менее, чем на 20%. Потенциал структуры энергосбережения для современных жилых зданий представлен на рисунке 3.

Рис. 3. Потенциал структуры энергосбережения современных жилых зданий.

- инженерные системы;
- теплозащита наружных ограждений;
- архитектурно-планировочные средства энергосбережения.

По нашим данным системный подход к энергосберегающим мероприятиям позволяет сократить эксплуатационные энергозатраты в жилищном секторе в 2,0-2,5 раза.

Энергопотребление зданий, построенных по старым нормам тепловой защиты, может быть снижено на 70-75%. Такое снижение энергопотребления достигается преимущественно за счет применения эффективной тепло модернизации наружных ограждающих конструкций зданий. Действующие в Европе строительные нормы устанавливают потребление энергии на уровне 80-100 квт•ч/-(м²•год). У нового поколения домов, которые проектируются и строятся в соответствии с новой концепцией, энергопотребление не должно быть выше 15 квт•ч/-(м²•год).

В жилых и общественных зданиях причины нерационального и неоптимального расходования тепловой энергии разные. По нашим наблюдениям основными из них являются: несовершенство естественной системы вентиляции, неплотность наружных окон и дверей, неправильные внутренняя архитектурная планировка и инженерные решения отапливаемых лестничных клеток, высокий коэффициент теплопередачи наружных ограждающих конструкций и светопрозрачных проемов, неправильное регулирование режима подачи тепловой энергии потребителям, отсутствие регулирующих термостатических клапанов, низкий коэффициент полезного действия котельных обо-

рудований, отсутствие тепловой изоляции в открыто проложенных теплопроводах, недостаточное использование возобновляемых источников энергии и т.д.

Ниже анализируются научно-практические возможности повышения энергоэффективности современных зданий.

Полагаем, что проблемы энергоэффективности зданий должны решаться, начиная с градостроительства. Анализ строительства современных городов показывает, что в последнее время постепенно расширяются границы городов, осваиваются новые пригородные территории и соответственно увеличиваются протяженность магистральных трубопроводов и других служб. Это приводит к потере энергоносителей и других средств существования. Поэтому нам представляется, что необходимо в первую очередь установить мораторий на увеличение протяженности магистральных теплотрасс. Источников теплоснабжения по возможности размещать вблизи зданий или применять каскадные котельные (на крыше) и переходить на автоматизированные индивидуальные тепловые пункты с обязательным обоснованием технико-экономических показателей. В городах необходимо ликвидировать ветрообразующие проспекты и организовать замкнутые дворовые и внутриквартальные территории, соблюдать минимальное расстояние между зданиями согласно строительным нормам и правилам. Использование подземного пространства (подземная урбанизация) и естественной теплоты земли также даст возможность повысить энергоэффективность зданий и сооружений. При составлении генерального плана необходимо учесть скорость и направление господствующих ветров. Оптимальное размещение зданий на рельефе и относительно стран света также являются основными влияющими факторами на энергоэффективность зданий [3].

Анализ внутренней архитектурной планировки современных зданий показывает, что объемно-планировочные решения существенно влияют на удельные потери тепла в зданиях (в частности, соотношение площади наружных ограждающих конструкций к

общей площади зданий, соотношение площади наружных остекленных поверхностей к площади наружных стен, размещение зданий относительно стран света и т.д.).

Для решения данной задачи можно рекомендовать следующие мероприятия: строительство ширококорпусных жилых и общественных зданий с сокращением на 20-30% удельной площади ограждающих конструкций на квадратный метр площади, уменьшение изрезанности на наружных ограждающих конструкциях, возведение мансардных этажей на существующих зданиях с ограждающими конструкциями повышенной тепловой защиты, исключая тем самым сверхнормативные потери тепла через покрытия реконструируемых зданий и т.д.

Одним из наиболее эффективных способов экономии тепловой энергии является использование вторичных энергетических ресурсов за счет утилизации теплоты (холода) в процессе воздухообмена. Современные системы вентиляции и кондиционирования воздуха с утилизацией тепла при работе в оптимальных режимах могут обеспечивать коэффициент температурной эффективности до 0,7-0,8, что позволяет значительно сократить расходы тепловой энергии на обеспечение необходимых параметров микроклимата и параметров технологических процессов. Для широкого внедрения в практику строительства таких систем приточно-вытяжной вентиляции и кондиционирования воздуха с использованием вторичных энергетических ресурсов необходимо создать соответствующую нормативную базу, основанную на современных научных достижениях и гармонизированную с мировыми и европейскими стандартами [4].

Переход на герметичные пластиковые окна в жилищном строительстве вызвал ухудшение работы вентиляции, повышение влажности внутреннего воздуха и появления плесени на ограждающих конструкциях. Некоторые специалисты, ориентируясь на западный опыт, видят устранение этих недостатков в замене системы естественной вытяжной вентиляции и неорганизованного притока воздуха через открывающиеся

створки окон на приточно-вытяжную систему вентиляции с механическим побуждением.

Однако, во-первых, западные источники свидетельствуют о том, что сейчас все чаще отказываются от такого решения из-за его большой стоимости, оставляя механической только вытяжную вентиляцию, а приток воздуха остается естественным через специальные воздухопропускные клапаны, снабженные фильтрами и шумоглушителями. И, во-вторых, там строятся в основном низкоэтажные здания, до 5-7 этажей, где механическая вытяжка оправдана.

Отметим, что при строительстве жилых зданий в 12-17 этажей, отказываться от использования большого гравитационного напора для побуждения вытяжки нерационально, и, кроме того, при этом мы лишаемся возможности использования чердака как сборной камеры удаляемого воздуха и снижения теплопотерь за счет этого. По нашему мнению, необходимо сочетать естественную вытяжку из нижних этажей с механической из верхних и с устройством воздушных клапанов на притоке.

Низкими темпами внедряются такие энергосберегающие решения, как термомодернизация ограждающих конструкций зданий, утилизация тепла вытяжного воздуха, солнечные коллекторы для нагрева горячей воды в летнее время, низкопотенциальные тепловые насосы, аэрация зданий для снижения холодильной нагрузки в системах кондиционирования воздуха, тепловые шахты для использования солнечной радиации в нагреве приточного воздуха и др.

Основные резервы энергосбережения можно реализовать при термомодернизации зданий. Хотя термомодернизация является самым дорогостоящим и трудоемким процессом, существенно снижаются потери тепла и быстро окупаются вложенные инвестиции.

Потери тепла через светопрозрачных проемов иногда достигают до 50% от общих теплопотерь через наружные ограждающие конструкции. Поэтому в первую очередь необходимо повышать теплотехнические показатели окон. Например, применение окна с теплоотражающими стеклами в строитель-

стве позволяет уменьшить потери тепла через них до 40%. Практика показывает, что для этих окон окупаемость дополнительных инвестиций не превышает 1,5 лет.

В строительной индустрии республики традиционными материалами для изготовления оконных переплетов используются древесина, сталь и алюминий. Среди полимерных материалов наиболее приемлемы стеклонаполненные терморепаративные материалы на основе полиэфирных смол (полиэфирные пластики). Эти материалы обладают всеми положительными свойствами полимеров и не имеют недостатков, присущих термопластам. Например, полиэфирные стеклопластики обладают теплопроводностью дерева, прочностью и долговечностью металла, биологической стойкостью, влаго- и атмосферостойкостью полимера.

При реконструкции старых и строительстве новых домов необходимо применять принципиально новые системы отопления.

В шестидесятых годах в массовом жилищном строительстве Азербайджана наибольшее распространение получили вертикальные однотрубные системы отопления. В этих системах потенциальные возможности теплоснабжения в полной мере реализовать практически невозможно.

В современном строительстве и при реконструкции старых домов в настоящее время в основном применяются двухтрубные горизонтальные системы отопления с поквартирным распределением (обычно горизонтальные системы применяют с кольцевой разводкой трубопроводов по периметру и с лучевой разводкой и подачей теплоносителя к каждому прибору от коллектора по гибким трубопроводам, проложенным в полу по кратчайшему пути от коллектора до нагревательного прибора). Ориентировочные расчеты показывают, что при использовании этих систем экономия тепловой энергии составляет 20-25% по сравнению с вертикальными однотрубными системами.

Мы считаем, что назрела необходимость для каждого здания составить энергетический паспорт для установления величин расчетного расхода тепла на отопление, горячее

водоснабжение, величин годового и удельного потребления тепловой энергии на 1 м² общей площади квартир, а также наметить перечень мероприятий по снижению энергопотребления с оценкой энергоэффективности каждого из них. На базе ожидаемого теплопотребления с учетом возможного его снижения при выполнении ряда приоритетных энергосберегающих мероприятий и его сравнения с оптимальным удельным показателем нужно установить лимит энергопотребления, превышение которого должно оплачиваться по увеличенному тарифу.

Резюмируя вышеперечисленные, можно прийти к выводу, что реально возможно снизить расчетный расход тепловой энергии для жилых и общественных зданий до уровня достигнутого в развитых странах до 50-60 квт·ч/м²·год.

Очевидно в ближайшие три-четыре десятилетия, на стыке периодов исчерпания традиционных и недостаточного развития новых источников энергии, возникнет нехватка энергоресурсов и резкое их удорожание и проблема экономии энергоресурсов и повышение энергоэффективности строительной индустрии станет приоритетной.

В этой связи в ближайшем будущем в сфере создания, модернизации и эксплуатации строительной индустрии доминирующим фактором станет повышение энергоэффективности зданий за счет разработки и использования оптимальных объемно-планировочных и конструктивных решений, с высоким коэффициентом сопротивления теплопередаче строительных материалов и изделий, энергоэффективного оборудования, а также использования нетрадиционных источников энергии.

В заключении отметим, что решение вышеперечисленных проблем даст возможность повысить качество и энергоэффективность строительной индустрии и поднять уровень эксплуатации при любых аварийных и экстремальных случаях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронин А.В.. Опыт стран Евросоюза в области технического нормирования тепловой защиты зданий и сооружений // Журнал Технологии строительства. 2007, № 4.

2. Матросов Ю., Бутовский И., Гольдштейн Д. Региональное нормирование-стимул повышения энергоэффективности зданий-журнал АВОК, № 5, 1997, с. 24-29.

3. Мамедов Н.Я. Пути экономии тепловой энергии в интеллектуальных зданиях // Киевский национальный университет архитектуры и строительства, Киев, журнал «Новая тема», 2011, № 1.

4. Углубленный обзор политики Азербайджана в области энергоэффективности, Секретариат энергетической хартии. 2013, с.119

N.Məmmədov

Tikinti sənayesində bəzi istilik enerjisi problemləri və onların həlli yolları

Xülasə

Məqalədə respublikanın istilik təsərrüfatında vəziyyətin təhlili, bir çox təcili və perspektivli problemlər göstərilir. Bakı şəhərinin istilik təchizatı sistemində yaranmış vəziyyət ən ekstremal şəraitlərdə özünün yararsızlığı, etibarsızlığı, iqtisadi səmərəsizliyi, texniki, texnoloji və təşkilati geriliyi ilə xarakterizə olunur. Ona görə də istilik enerjisi sisteminin strukturunun həcmnin genişləndirilməsi ilə yanaşı, potensial enerji effektiv binaların layihələndirilməsi, bunların elektrik enerjisi ilə təchizatının keyfiyyətinin yüksəldilməsi respublikanın energetika sahəsinin səmərəliliyinin artırılması probleminin həllində ilk mərhələlərdən biri sayılır.

N.Mammadov

Some problems of the construction industry related to thermal energy and the ways of their solution

Summary

The article analyzes the status of heat economy in the country, pointing out a lot of urgent and prospective problems. The current situation in the heating system of Baku is characterized by technical, technological and organizational backwardness, low effectiveness, inadequacy and reliability in the most extreme situations. That is why, increasing the share of the structure of thermal power with simultaneous design of potential and energy efficient buildings and increasing the quality of their energy supply is the priority in solving the problem related to improving the efficiency of the energy sector of the country.

РАЗРАБОТКА ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩЕЙ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГОТОВНОСТИ ТОРМОЗНОГО МЕХАНИЗМА ПОЖАРНОГО АВТОМОБИЛЯ

Ариз Вердиев,

*Сотрудник Отдела Образования Академии МЧС Азербайджанской Республики,
Адъюнкт Университета Гражданской Защиты МЧС Республики Беларусь*

E-mail: ariz.verdiyev.84@mail.ru

УДК: 6. 14.846.6

Резюме. *Статья анализирует параметров пневмопривода и тормозных механизмов тормозной системы. Также, приведены результаты экспериментальных исследований по повышению готовности тормозной системы пожарного автомобиля к оперативному выезду из гаража.*

Ключевые слова: *пожарная автоцистерна, регулятор давления, компрессор, тормозная система, чрезвычайная ситуация.*

Açar sözlər: *yanğın avtoçəni, təzyiqlik tənzimləyicisi, kompressor, əyləc sistemi, fəvqəladə hallar.*

Key words: *fire tanker, pressure regulator, compressor, brake system, emergency situation.*

С целью оценки эффективности работы тормозной системы по обеспечению ее готовности к оперативному выезду ПА на ЧС, были проведены экспериментальные исследования по повышению давления воздуха поступающего в компрессор Рвх.

Для проведения исследований питающей части тормозной системы применялась пожарная автоцистерна АЦ-5-40(МАЗ-533702) оборудованная стояночным тормозом с пружинными энергоаккумуляторами. Автомобиль устанавливался на асфальтобетонном покрытии под уклоном 80 согласно схеме, указанной на рисунке 1 с обеспечением возможности начала его движения по уклону при создании давления воздуха в пневмоприводе тормозной системы Рт=0,42 МПа и срабатывании пружинных энергоаккумуляторов.

При этом тормозные колодки отходят от тормозного барабана и ПА имеет возможность двигаться.

Такой уклон и покрытие площадки позволяют обеспечить условие движения ПА:

$$P_i > P_f, \quad (1)$$

где P_i – сила сопротивления уклону, Н;

P_f – сила сопротивления качению, Н.

Подставив в неравенство действующих сил параметры, получим:

$$m_a g \sin \alpha > m_a g f \cos \alpha \quad (2)$$

где m_a – полная масса ПА;

g – ускорение свободного падения;

α – угол уклона;

f – коэффициент сопротивления качению.

При этом двигатель выключался, и автомобиль на нейтральной передаче коробки передач устанавливался на стояночный тормоз. С помощью вентиля, установленного

на ресивере, воздух с пневмопривода выпускался полностью с последующим его закрытием. После этого автомобиль снимался с ручного тормоза и оставался на прежнем месте, не скатываясь по уклону за счет пружинных энергоаккумуляторов.

Для проведения исследований гибкий трубопровод между воздушным фильтром и компрессором отсоединялся, и вместо него устанавливался трехсторонний резиновый трубопровод, соединяющий воздушный фильтр с компрессором автомобиля и питающим компрессором с электроприводом. Места соединения гибкого трубопровода с воздушным фильтром и компрессором ПА закреплялись хомутами. Между воздушным фильтром и компрессором ПА подключался трубопровод от переносного питающего компрессора с подачей 205 л/мин и мощностью – 1,1 кВт с регулятором, позволяющим регулировать давление подаваемого воздуха от 0 до 0,8 МПа и работающим от электросети 220 В.

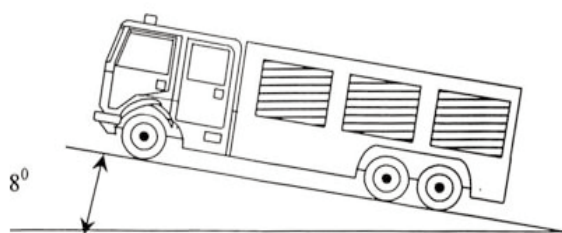
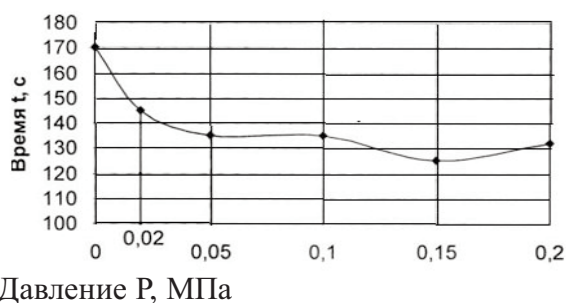

Рисунок 1. Схема установки ПА под уклоном

Исследование начиналось с установки регулятором давления переносного питающего компрессора заданного значения, равного 0,02 МПа. Одновременно с включением переносного питающего компрессора осуществлялся запуск двигателя ПА и его работа на холостых оборотах, а по секундомеру определялось время, когда автомобиль начнет движение с уклона, т.е. когда пружинные энергоаккумуляторы разблокируют тормозную систему автомобиля. Из графика на рисунке 2 видно, что уже при избыточном давлении 0,02 МПа время начала движения ПА с уклона резко уменьшилось (на 25 секунд) по сравнению с результатами, когда воздушный фильтр двигателя и компрессор автомобиля были соединены обычным трубопроводом.

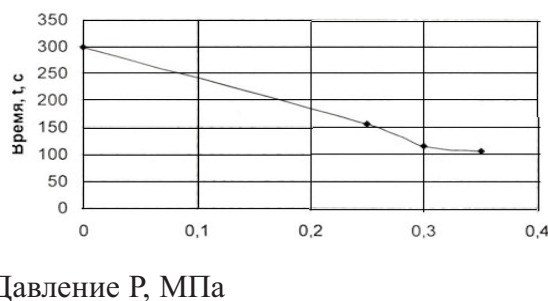

Давление P, МПа

Рисунок 2. Зависимость времени наполнения пневмопривода сжатым воздухом от величины избыточного давления воздуха подаваемого в компрессор

При проведении экспериментальных исследований с подачей воздуха под избыточным давлением непосредственно в компрессор ПА, минуя воздушный фильтр двигателя, были созданы те же условия с некоторыми изменениями. При этом трубопровод от переносного питающего компрессора был закреплен непосредственно на входном патрубке автомобильного компрессора, а автомобиль устанавливался на площадке без уклона. По секундомеру определялось время заполнения системы воздухом до $P=0,43$ МПа. Начальное значение регулятора давления переносного питающего компрессора составляло 0,25 МПа.

По результатам исследований установлено, что при подаче избыточного давления, равного 0,25 МПа, время заполнения пневмосистемы до значения 0,43 МПа сократилось на 45-50 секунд по сравнению с результатами, когда ПА осуществлял работу в обычном режиме, а при создании избыточного давления 0,35 МПа – на 95-100 секунд, как показано на рис 3.

Давление P, МПа

Рисунок 3. Зависимость времени наполнения пневмопривода сжатым воздухом от величины давления на входе в компрессор ПА

Основной причиной значительного запаздывания выезда ПА из гаража, а, следовательно, и увеличения общего времени прибытия оперативной техники к месту ЧС, является недостаточное давление воздуха в пневмоприводе тормозной системы автомобиля. Ситуация усложняется и тем, что в современных автомобилях широкое распространение получили тормозные камеры с пружинными энергоаккумуляторами, которые являются исполнительным органом одновременно рабочей, запасной и стояночной тормозных систем. Они являются аппаратами обратного действия, и поэтому автоматически срабатывают при утечке сжатого воздуха и снижении его давления в пневмоприводе ниже 0,43 МПа. В этом случае движение, а, следовательно, и выезд автомобиля из гаража становятся невозможным. В связи с этим исследование с целью оценки безопасности, а также разработки мер повышения эффективности и оперативности подготовки тормозной системы к выезду ПА из гаража являются весьма актуальными.

Практика показывает, что при приеме ПА и определении его боеготовности водителем в процессе заступления на дежурные сутки, нормативно установлено время работы ДВС автомобиля с 2-х контурной и выше тормозными системами и наличием дизельного двигателя в течение 5-ти минут. В течение этого времени давление воздуха в пневмоприводе тормозной системы повышается до 0,72-0,74 МПа в среднем через 1,5-2 мин, после чего срабатывает регулятор давления и отключает подачу воздуха в тормозную систему. В дальнейшем ДВС продолжает работать в течение 3-3,5 минут, а компрессор работает на себя, т.е. не подавая воздуха в пневмопривод.

При значительном нарушении герметичности клапанов тормозного крана и пневмопривода тормозной системы давление воздуха может снизиться ниже 0,42 МПа, при этом срабатывают пружинные энергоаккумуляторы, тормозные колодки прижмутся к барабанам и движение автомобиля будет невозможным. Для грузопассажирского транспорта имеется возможность перед выходом в рейс выполнить запуск ДВС, прогреть его и

при этом создать компрессором необходимое давление воздуха в пневмоприводе $P_{пр} > 0,42$ МПа после чего выехать из гаража.

У ПА, как автомобилей с оперативным выездом из гаража, такой возможности нет. ПА по тревоге должны оперативно выехать с обеспечением постоянного давления воздуха $P_{пр} > 0,42$ МПа в режиме ожидания в течение 24-х часов. Поэтому для ПА необходимо при выполнении всех видов ТО проверять и обеспечивать герметичность пневмопривода тормозной системы с падением давления воздуха $\Delta P_{пр} = 0,3$ МПа в течение 24 часов, т.е. по времени в 2 раза больше по сравнению с грузопассажирским транспортом. Это требование выполнимо при условии увеличения объема воздуха в пневмоприводе в среднем в 2 раза.

Известно устройство для получения сжатого воздуха цилиндром двигателя внутреннего сгорания, содержащее клапан управления, размещенный в цилиндре двигателя и подключенный через воздухопровод к воздушным баллонам; нагнетательный клапан, установленный в воздухопроводе вблизи клапана управления с образованием между ними полости; электромагнитный привод клапана управления, электрически связанный через контакты с пневмовыключателем, причем последний сообщен с воздушным баллоном. Отключение подачи топлива на впрыск осуществляют плунжерной парой или поворотной заслонкой. Недостаток этого устройства заключается в том, что его использование потребует значительной переделки уже существующих транспортных средств, а также она не обеспечивает постоянной предпусковой готовности при гаражном хранении мобильных автомобилей с пневматической тормозной системой.

Известна также установка, действующая по принципу постоянной компенсации утечек воздуха из тормозной системы, в которой используется стационарная батарея стандартных 50-литровых баллонов высокого давления, клапан защитный, манометр, регулятор давления, кран разобшительный, редуктор, компрессор, редуктор компрессора. Недостатком, при ее применении является

наличие в гараже баллонов, находящихся под высоким давлением (15-16 МПа), которые представляют опасность для личного состава подразделения.

Известна также система постоянной подачи сжатого воздуха от компрессора к ресиверу пневмопривода тормозной системы мобильных автомобилей, принятая в качестве прототипа, в которой подача сжатого воздуха от компрессора к ресиверу пневматической системы тормозов мобильных автомобилей включает в себя компрессор с ресивером манометрами и регулятором давления, устанавливаемый на техническом посту, от которого по пневматическим магистралям сжатый воздух под давлением 0,5-0,7 МПа поступает в ресивер мобильного автомобиля через быстроразъемное соединение, обратный клапан и кран. Недостаток этой системы заключается в том, что для его использования необходима установка стационарного компрессора с электродвигателем который в течение дежурных суток будет периодически включаться в работу для подачи сжатого воздуха в ресивер автомобиля до создания требуемого давления, компенсируя тем самым утечку воздуха из-за негерметичности пневмопривода тормозной системы. При этом постоянно расходуется электроэнергия создавая шум акустический в помещениях в течение дежурных суток.

Задачей предлагаемой системы является создание энергосберегающей системы подачи сжатого воздуха через пневматическую магистраль от ресивера – накопителя к ресиверу пневматического привода тормозной системы мобильных автомобилей, обеспечивая создание давления воздуха до значения, необходимого для оперативного выезда мобильного автомобиля.

Поставленная задача осуществляется тем, что запас сжатого воздуха в ресивере – накопителе создается за счет поступления его по пневматической магистрали от компрессора работающего двигателя при приемке и ежедневном техническом обслуживании мобильного автомобиля и при необходимости его оперативного выезда на пульте диспетчерской включается клапан

обратный электромагнитный и сжатый воздух поступает из ресивера – накопителя в ресивер тормозной системы, обеспечивая создание в нем давления сжатого воздуха, необходимого для начала движения мобильного автомобиля.

Система состоит из ресивера – накопителя 1 с предохранительным клапаном 2 и манометром 3 для контроля за давлением воздуха. Объем ресивера – накопителя равен двойной сумме объемов тормозного пневмопривода с ресивером всех мобильных автомобилей подключенных к системе. К ресиверу-накопителю 1 подсоединена пневматическая магистраль состоящая из коллектора 4 и трубопроводов 5, проложенных к каждому мобильному автомобилю. На каждом трубопроводе 5 установлен электромагнитный обратный клапан 6 который приводится в действие с пульта 12 диспетчерской по электросети. К трубопроводу 5 подсоединен гибкий трубопровод 7 с быстроразъемной муфтой 8 и двумя обратными клапанами и через открытый кран 10 с ресивером 11 автомобиля. Быстроразъемная муфта 7 крепится на кронштейне к автомобилю. К разъёмной части муфты 8 с гибким трубопроводом 7 закреплен тросик 9 к кронштейну. С пружиной для рассоединения муфты при выезде автомобиля из гаража.

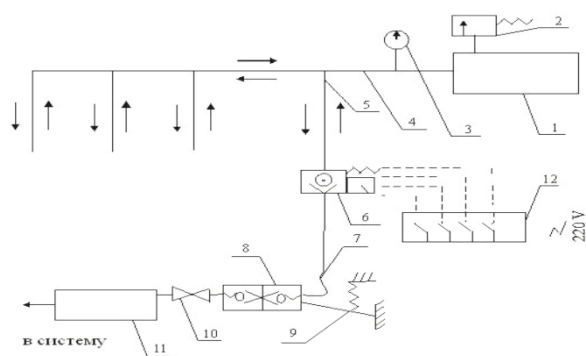

Рисунок 4. Схема энергосберегающей системы обеспечения готовности тормозной привода

1 – ресивер-накопитель; 2 – клапан предохранительный; 3 – манометр; 4 – коллектор; 5 – трубопровод; 6 – клапан обратный электромагнитный; 7 – трубопровод гибкий; 8 – муфта быстроразъемная с обратными клапанами; 9 – тросик; 10 – вентиль; 11 – ресивер автомобиля; 12 – пульт диспетчерской.

Система работает следующим образом. Все ресиверы 11 мобильных автомобилей, находящихся в гараже, подсоединены через открытый кран 10, быстроразъемную муфту 8, гибкий трубопровод 7 и электромагнитный обратный клапан 6 через пневматическую магистраль к ресиверу – накопителю 1. В течение продолжительного времени стоянки мобильного автомобиля в гараже из-за негерметичности пневмопривода, давление воздуха в ресивере 11 автомобиля будет сжаться и станет меньше давления воздуха в ресивере - накопителе 1. В этом случае электромагнитный обратный клапан 6 закрывается и воздух из ресивера-накопителя 1 в ресивер 11 автомобиля поступать не будет.

При заступлении на дежурство, водитель проверяя автомобиль, запускает двигатель и компрессор начинает подавать воздух в пневмопривод тормозной системы автомобиля до создания его давления превышающим давление воздуха в ресивере-накопителе 1. При этом клапан обратный электромагнитный 6 открывается и компрессор автомобиля через муфту 8, гибкий трубопровод 7, электромагнитный клапан 6, трубопровод 5 и коллектор 4 будет подавать воздух в ресивер-накопитель 1 с созданием равного давления в обоих ресиверах до 0,74 МПа, после чего срабатывает регулятор давления воздуха компрессора автомобиля с прекращением подачу воздуха. При приемке других автомобилей водителями, система работает в той же последовательности: компрессор подает воздух в пневмопривод тормозной системы и ресивер – накопитель до создания давления 0,74 МПа.

В дальнейшем, в процессе стоянки автомобиля в гараже, в пневмоприводе из-за его негерметичности происходит утечка воздуха и снижение его давления в системе ниже давления воздуха в ресивере-накопителе. При этом клапан обратный электромагнитный срабатывает и поступления воздуха из ресивера-накопителя в пневмопривод тормозной системы автомобиля не происходит. В течение дежурных суток в ресивере – накопителе находится воздух постоянно под давлением 0,74 МПа, а в

пневмоприводе тормозной системы автомобиля давление воздуха снижается.

При поступлении информации о необходимости выезда диспетчер включает сигнал тревоги, а на пульте 12 включает соответствующие клапаны обратные электромагнитные. Воздух при этом из ресивера – накопителя поступает в ресиверы автомобилей, создавая давление воздуха в пневмоприводе не менее 0,5 МПа при котором автомобиль может выезжать из гаража. При этом имеется еще резерв времени работы двигателя, так как водитель, выполняя его запуск, имеет возможность довести давление воздуха в пневмоприводе до 0,72-0,74 МПа до сбора и посадки боевого расчета в автомобиль.

При выезде автомобиля из гаража тросик 9 натягивается и происходит разъединение быстроразъемной муфты 8 со срабатыванием обратных клапанов и перекрытием выхода сжатого воздуха из ресивера – накопителя с одной стороны и ресивера автомобиля с другой стороны. Разъемная часть муфты с гибким трубопроводом под действием пружины находится в подвешенном состоянии, исключая ее падение и повреждение. Разъемная часть муфты, закрепленная на автомобиле, с помощью пружины и фиксатора закрывается крышкой для защиты от повреждений.

После выезда автомобилей диспетчер выключает на пульте табло 12 и электромагнитные обратные клапана на трубопроводах 5. При возвращении ПА в гараж, водитель подсоединяет быстроразъемную муфту 8 к системе.

Так как давление воздуха в ресивере прибывшего автомобиля 0,72-0,74 МПа, открывается обратный электромагнитный клапан 6 и воздух поступает в ресивер-накопитель 1. Водитель при техническом обслуживании автомобиля после возвращения, с работающим двигателем в течение 5-10 минут выполняет необходимые работы. За это время компрессор автомобиля подавая воздух в ресивер – накопитель, создает давление в нем до 0,72-0,74 МПа обеспечивая готовность тормозной системы к следующему оперативному выезду автомобиля в течение де-

журных суток.

Сопоставимый анализ с прототипом показывает, что заявляемая система подачи сжатого воздуха в тормозной привод мобильного автомобиля отличается тем, что ресивер – накопитель подключен к ресиверу мобильного автомобиля через пневматическую магистраль с клапаном обратный электромагнитный с включением его с пульта диспетчерской для заполнения сжатым воздухом ресивера тормозной системы мобильного автомобиля для его экстренного выезда.

Таким образом, данная энергосберегающая система позволит отказаться от применения компрессора с электродвигателем, обеспечит экономию электроэнергии, исключит акустический шум при постоянной работе компрессора в служебных помещениях.

Выводы:

1. Анализ пневмопривода тормозных систем ПА, находящихся в режиме ожидания в гараже показал, что конструктивное исполнение отдельных узлов системы оказывает влияние на интенсивность снижения давления воздуха в системе (из-за разгерметизации клапанов тормозного крана и трубопроводов), что увеличивает время работы компрессора и создания необходимого давления воздуха в пневмоприводе для срабатывания сцепления и растормаживания тормозов для выезда по тревоге из гаража.

2. Методика расчета и оценки эффективности тормозной системы применительно к грузопассажирскому транспорту не учитывает специфики эксплуатации пожарных автомобилей. Форсированный режим движения ПА, частое применение аварийного торможения требуют более высоких показателей обеспечения надежности тормозных систем к оперативному выезду автомобиля.

3. Внедрение предлагаемой энергосберегающей системы повышенной готовности тормозной системы ПА обеспечит за кратчайший период времени создание нормативного давления воздуха в пневмоприводе и экстренный выезд автомобиля из гаража по тревоге, что значительно ускорит его прибытие на ЧС.

ЛИТЕРАТУРА

1. Косолапов Г.М. Исследование устойчивости автомобиля при торможении / Косолапов Г.М., Колесников В.С. // Автомобильная промышленность. 1972. № 12, с. 26-27.
2. А.с. 1474313 СССР, МКИЗ F 02 N 9/04. Устройство для получения сжатого воздуха цилиндром двигателя внутреннего сгорания / Малышев В.И (СССР). – 93000723/06; Заявлено 06.01.93; Опубл.27.06.96, Бюл. № 18.
3. Яковенко Ю.Ф. Современные пожарные автомобили. – М.; Стройиздат. 1988, с. 79-82.
4. Мащенко А.Ф. Тормозная система автомобиля / Мащенко А.Ф. – М.: Высшая школа, 1972, с.135.
5. Кулаковский, Б.Л. Об устойчивости автомобильной цистерны при торможении / Кулаковский Б.Л. //За безопасность движения. 1979, № 3 с. 23.
6. Кулаковский, Б.Л. Исследование устойчивости автомобильной цистерны при торможении / Б.Л. Кулаковский // Новая техника и прогрессивная технология на автомобильном транспорте: сб. науч. Тр. – Минск: БелНИТИАТ, 1979, с. 120-128.

A.Verdiyev

Yanğın avtomobilinin əyləc sisteminin təmin edilməsi üçün enerjiyə qənaətedici mexanizmin işlənilməsi

Xülasə

Məqalədə əyləc sisteminin hava ötürücüsünün göstəricilərinin və əyləc mexanizminin iş prinsipləri izah edilərək, yanğın avtomobilinin qarajdan operativ çıxışı üçün əyləc sisteminin hazırlığının yüksəldilməsinin eksperimental tədqiqatının nəticələri ümumiləşdirilmişdir.

A.Verdiyev

Development of an energy-saving system to provide a braking mechanism for a fire vehicle

Summary

Summary. The article analyzes the parameters of pneumo drive and brake mechanisms of the brake system. It also provides the findings of experimental investigation on increased preparedness of a fire vehicle brake system for rapid exit from garage.

BIOTİBBİ MÜHƏNDİSLİYİN TARİXİ İNKİŞAFI

Qadir Qafarov,

14 nömrəli Bakı Peşə Liseyinin ixtisas fənn müəllimi

E-mail: qafarov1997@gmail.com

UOT: 371

Xülasə. *Məqalədə 1950-ci illərdə formalaşan biotibbi mühəndisliyin 1970-ci illərin sonlarında sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu qeyd edilir. Bu inkişafda əvəzsiz rola malik elektronika vacib bir sahə kimi indi də iqtisadiyyatın bütün istiqamətlərində tətbiq olunduğu vurğulanır.*

Açar sözlər: *biotibbi mühəndislik, NASA, klinik mühəndislik, tibbi elektronika, mühəndislik sahələri.*

Key words: *biomedical engineering, NASA, clinical engineering, medical electronics, fields of engineering.*

Ключевые слова: *биомедицинская инженерия, NASA, клиническая инженерия, медицинская электроника, области инженерии.*

Biotibbi mühəndisliyin tarixi inkişafına nəzər saldıqda görürük ki, tibbi cihazlar üzrə ilk tədqiqat işləri XIX əsrdən başlamışdır. Göründüyü kimi, bu sahə mühəndisliyin çox gənc qolu olmasına baxmayaraq vacib rola, böyük əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edilən tarixi məsələni əyani şəkildə isbat etmək üçün deyə bilərik ki, XIX əsrin sonlarına doğru Einthoven tərəfindən elektrofizioloji sahədə aparılan uğurlu tədqiqatın nəticəsi olaraq kardioloji sahədə əsaslı diaqnostik aparat olan kardiograf yaranmışdır. İlk formalaşma mərhələsini keçirmiş biotibbi mühəndislikdə 1950-ci illərdən etibarən müxtəlif yönümlü elmi-praktiki işlər məqsədi ilə yaradılan təyinatlı cihazların təbii, bioloji tədqiqatlarda da geniş istifadəsi sahənin özünün yeni inkişaf dövrünə daxildir. Bu sahənin inkişafının əsas səbəbi sağlamlıq faktoru olmaqla dünya miqyasında daim aktualdır. Texniki və iqtisadi cəhətdən inkişafı birmənalı olaraq NASA-nın (National Aeronautics Space Administration) apardığı tədqiqatlar əsasında olmuşur. Belə ki,

Merkuri, Əkizlər və Apollo proqramları əsasında kosmosa göndərilən astronavtların fizioloji parametrlərinə nəzarət edilməsi problemi meydana çıxmışdır. Problemin həll edilməsi üçün NASA bu sahə üzrə tədqiqat işini təşkil etdi. Bu da öz növbəsində biotibbi mühəndisliyin inkişaf etməsində əsas maneə olan iqtisadi məsələlərin öz həlli yolunu tapması ilə nəticələndi. Biotibbi mühəndisliyin inkişafında əvəzsiz rola malik NASA tədqiqat işinə universitetləri və elmi-tədqiqat mərkəzlərini də daxil edərək bu sahənin elmi səviyyədə formalaşmasını təmin etdi.

Artıq inkişaf edən biotibbi mühəndislik sahəsinə şirkətlər və korporativ quruluşlar tərəfindən də maraq yarandı. Şirkətlər tibbi-texniki sahələrdə mövcud problemlərin həlli üçün tədqiqat mərkəzləri yaradır və həmin mərkəzləri maliyyələşdirirdi.

Biotibbi mühəndisliyin digər mühəndislik sahələrindən nəzərə çarpan bir üstünlüyü də vardır. Bu üstünlük də onun insan sağlamlığının qeydinə qalması, itirilmiş sağlamlığın qismən və ya tam bərpa edilməsindən qaynaqlanır. Həmin

səbəblə də biotibbi mühəndislik və bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar digər sahələrin elm xadimlərinin tənqidlərindən, hücumlarından uzaq qalaraq müstəqil sahə kimi inkişaf etmişdir.

1950-ci illərin əvvəllərindən çiçəklənən, 1970-ci illərdən sonra daha sürətlə inkişaf edən biotibbi mühəndislik, onun sağlamlıqla bağlılığı geniş və əhatəli mövzu kimi mütəxəssislərin diqqətini özünə çəkdi. Bu hal da sahənin sürətli inkişafını təmin etdi. Onun inkişafı haqqında müxtəlif müzakirələr aparılmışdır. Bu müzakirələrin əsas səbəbi bioloji, tibbi və texniki sahələrin vəhdəti nəticəsində yaranan mühəndislik sahəsinin hansı elm sahəsinə aid olması və hansı elm sahələrini əhatə etdiyi olmuşdur. 1971-ci ildə Amerika Elmlər Akademiyası bu sahənin təbiət elmləri ilə bağlı olması haqqında məqalə dərc etmiş və həmin məqalədə bu sahə üç kateqoriyaya bölünmüşdür:

1. **Biomühəndislik:** bioloji sistemlərin tanınması (istər fiziki, istərsə də fizioloji quruluşu) və tibbi praktikanın inkişafında mühəndislik texnikasının və baxışlarının tətbiqi.

2. **Tibbi mühəndislik:** biologiya və tibbdə istifadə edilən cihazların, materialların, diaqnostik və müalicə sxemlərinin, süni orqanların və digər vasitələrin hazırlanması və optimallaşdırılmasında mühəndislik texnikasının və baxışlarının tətbiqi.

3. **Klinik mühəndislik:** müxtəlif təşkilatlarda (univeritetlərdə, xəstəxanalarda, dövlət və sənaye müəssisələrində) səhiyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün mühəndislik perspektivlərinin və metodlarının tətbiqi.

Biotibbi mühəndislik elminin inkişafına nəzər salsaq görürük ki, bu sahənin inkişafı birbaşa elektronika sahəsində qazanılan nailiyyətlərdən asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətdə elmi-texniki tərəqqinin, mədəniyyətin və eyni zamanda, iqtisadiyyatın inkişafı üçün elektronikanın həlledici rolu təkzibedilməzdir. Olduqca geniş tətbiq sahəsinə malik elektronika elmi biotibbi mühəndisliyin inkişafında aparıcı rol oynamışdır. Müstəqil elm sahəsi kimi fəaliyyət göstərən tibbi elektronika elminin həm nəzəri, həm də praktiki fəaliyyəti bioloji-tibbi sahələrə tətbiq edilməsinə əsaslanır. Məlumat üçün deyə bilərik ki, tibbi elektronika canlı sistemlərlə əlaqədar müxtəlif parametrlərin qəbul

edilməsi və qiymətləndirilməsi (analizi) məqsədilə istifadə olunan bütün elektron texnologiyaları və üsulları əhatə edən elm sahəsidir. Tranzistorların kəşfi məlum olduğu kimi, elektronika elminin ikinci mərhələsinin inkişafını təmin etmiş və tibbi elektronika sahəsində isə bir çox məsələlərin həllində onlardan istifadəyə başlanılmışdır. Məsələn, sinir sisteminin motor funksiyalarının modelləşdirilməsində tranzistorlardan istifadə edilməsi buna əyani sübutdur. Başqa bir nümunə kimi ürəyin elektrik modelləşdirilməsində istifadə olunan RC manqasını (Rotson modeli) göstərmək olar ki, diferensial dövrəni təşkil edən rezistor qan damarlarının müqavimətində, kondensatordan isə ürəyin qan tutumunun analoqu kimi təsvir olunaq analiz aparmaq mümkündür.

Növbəti məqalələrimizdə belə avadanlıqlardan istifadə imkanları və onların tətbiqində əldə edilən nailiyyətlərdən, eləcə də iş xüsusiyyətlərindən danışacağıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Magjarevic R. Biomedical Engineering – Past, Present, Future. *Avtomatika*, 52, 2011, 1,5-11.
2. Mert Ahmet, Ülgen Ahmet. *Biyomedikal mühendisliğin temelleri*. Nobel, Akademik Yayıncılık 1. Baskı, 2014, 782 səh.

G.Gafarov

Historical development of biomedical engineering

Summary

The article points out that being established in 1950s, biomedical engineering entered into the rapid growth phase in the late 1970s. Electronics, which plays great role in this development, is currently being applied to all directions of economy.

Г. Гафаров

Историческое развитие биомедицинской инженерии

Резюме

В статье отмечается, что биомедицинская инженерия, созданная в 1950-х годах, вступила в стадию быстрого развития в конце 1970-х годов. Роль электроники в этом развитии незаменима и применяется в развитии в разных областях экономики.

СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ

Рашид Алиев,

Магистрант Азербайджанского Университета Туризма и Менеджмента

Email: info@atmu.edu.az

УДК: 159.9

Резюме. В данной статье автором раскрывается сущность социально-психологических методов управления. Также, в статье рассматривается историческое развитие управления как процесса. Отмечается важность личности в процессе управления. В управлении происходит ориентация на социально-психологическое, нежели материальное стимулирование. Автор анализирует понятия социально-психологического климата, сплоченности, сработываемости, корпоративной культуры и их взаимосвязь с социально-психологическими методами управления. Подводя итог, автор приходит к выводу о важности использования социально-психологических аспектов управления для эффективной работы коллектива.

Ключевые слова: социально-психологический климат, сплочённость, сработываемость.

Açar sözlər: sosial-psixoloji iqlim, birlik, cavabdehlik.

Key words: socio-psychological climate, cohesion, responsivity.

Социально-психологическое мышление сопровождает человека с момента его появления и развивается вместе с социумом. Еще в эпоху первобытного общества человечество сталкивалось с социально-психологическими явлениями и предпринимало попытки использовать их для влияния на сознание масс. Об этом свидетельствуют обряды, табу различных древних религий и верований, оказывавшие психологическое влияние на толпу.

Управление как процесс представляет собой последовательность действий, которые обеспечивают необходимое состояние или изменение состояния управляемого объекта

[4, с. 12]. Если провести исторический анализ то становится, очевидно, что зачатки управления можно выявить еще с эпохи распада первобытнообщинного строя. Ведь именно в результате расслоения появляются две категории людей – те, кто управляют, и те, кем управляют.

Наука об управлении возникла в недрах кибернетики, поэтому первоначально объектом управления выступала информация – управление информацией. Позднее, управление стало рассматриваться как деятельность по координации производства для достижения конечного результата. Выделились такие отрасли науки об управлении, как

управление финансами, управление инновациями и т.д. Однако, если рассматривать управление с социально-психологической точки зрения, то становится очевидно, что все производственные процессы осуществляются людьми. Следовательно, объектом управления, так же как и субъектом являются люди.

В процессе управления составляющие деятельности по достижению цели разделяются между ее участниками: цели ставит один человек, а действия и операции, направленные на их достижение, производятся другими людьми [2, с. 8].

В XIX веке были заложены основы науки об управлении, сформировавшейся в XX веке. На начальном этапе развития науки об управлении в начале 20-х годов XX столетия, принцип материальной заинтересованности работника был главным. Эта теория связана с именем Фредерика Тейлора. Считалось, что для выполнения своих обязанностей достаточно лишь материального вознаграждения.

Из-за сильной ориентации на экономическое содержание в 30-х годах XX века психологи и социологи подвергли жесткой критике теорию Тейлора. Американский психолог и социолог Элтон Мейо проводил изучение взаимосвязи социальных и психологических факторов и эффективности работы сотрудников. Проведенные им так называемые «Хоторнские эксперименты» доказали важность понятия личности в управлении. Это привело к интеграции социальной психологии в науку об управлении. Было признано, что в управлении нельзя полагаться лишь на материальную составляющую. Именно в XX веке произошла так называемая «психологизация» управленческой теории.

Социально-психологические методы – способы осуществления управленческих воздействий на персонал, базирующиеся на использовании закономерностей социологии и психологии [3, с. 225].

Практика свидетельствует о том, что эффективность и успешность любого предприятия зависит от отношений между участниками трудового коллектива. Трудовой коллектив – это организм, динамически развивающийся под действием внутренних и

внешних процессов. Внутренние процессы представлены поведением, коммуникациями между членами трудового коллектива. Одним из важнейших аспектов являются отношения внутри коллектива, формирующиеся вследствие социально-психологических процессов. Эти процессы значительно влияют на экономическое и финансовое положения предприятия. Правильное регулирование этих процессов со стороны менеджмента способствует продуктивной работе коллектива, а значит – предприятия в целом.

В настоящее время социально-психологическое управление коллективом подразумевает понятие социально-психологического климата. Психологический климат чаще всего определяется как целостное состояние группы (коллектива), относительно устойчивый и типичный для нее эмоциональный настрой, отражающий реальную ситуацию трудовой деятельности (характер, условия, организация труда) и характер межличностных отношений [1, с. 26].

В условиях нынешней реальности многократно возрастает интерес к социально-психологическим методам управления со стороны руководителей. Можно выделить две основные причины возросшей роли социально-психологического управления. К первой причине относится демократизация современного общества. Вторая причина состоит в том, что в последние десятилетия задачами руководителей является не просто управление в узком смысле, а создание корпоративной культуры, системы идеологии, идеи предприятия.

Социокультура организации (корпоративная культура) – это социально-психологический компонент организации, ее духовное и идеологическое содержание [6, с. 35]. По мнению специалистов в области менеджмента У.Бенниса, У.Уайта и Д.Марча на современном этапе отношение к работнику как к вспомогательному элементу, а к коллективу как к совокупности этих элементов ушли в прошлое. Теперь коллектив рассматривается как единый организм, работающий как часы благодаря компетентности сотрудников.

Социально-психологический климат является комплексным понятием. Насчитывается множество подходов к определению сущности социально-психологического климата. Психологический климат формируют три ряда отношений:

- *отношение сотрудников к труду;*
- *взаимоотношения между сотрудниками по горизонтали;*
- *отношения коллектива с руководством по вертикали.*

Отношение сотрудников к труду включает в себя субъективные и объективные показатели. Основным объективным показателем является продуктивность труда. К субъективным показателям относятся отношение сотрудника к труду, к коллективу и предприятию в целом.

Одним из показателей здорового морального климата является сплоченность коллектива. Существует ряд подходов к определению понятия сплоченности. Проблема в определении понятия сплоченности, заключается в доминировании относительных эмоциональных категорий, которые невозможно объективно измерить.

Понятие «сплоченность» используется для обозначения таких социально-психологических характеристик, как степень психологической общности, единства членов группы, теснота и устойчивость межличностных взаимоотношений, степень эмоциональной привлекательности группы для ее членов. [5, с. 59]. В работах американского социального психолога Т.Ньюкома, сплоченность интерпретируется как возникновение согласий во мнениях. Л.Фестингер в своих работах предлагал определять сплоченность на основании количественных показателей частоты коммуникативных связей. Согласно его теории, увеличение частоты неформальных связей влияет на сплоченность. Однако, также отмечалось, сплоченность основывается на эмоциональных взаимодействиях групп. Эффективность работы коллектива определяется, в первую очередь, его сплоченностью.

Сплоченность группы означает, что данный состав группы не просто возможен, но что он интегрирован наилучшим образом, что в нем достигнута особая степень развития отношения, а именно такая степень, при которой все члены группы в наибольшей мере разделяют цели групповой деятельности и те ценности, которые связаны с этой деятельностью [1, с. 165]. Сплоченность не формируется сама по себе. Формирование сплоченности – управляемый процесс.

Срабатываемость рассматривается в контексте направленной деятельности. Для срабатываемости необходимо наличие объекта, над которым совершается совместная деятельность. Для срабатываемости необходима совместимость. Совместная работа психологически несовместимых индивидов приведет к возникновению конфликтов. Важность знаний этих понятий особенно актуальна для предприятий гостиничной индустрии. При возникновении несовместимых сотрудников руководству следует не сталкивать по возможности их во время работы. Необходимо распределить их в разные рабочие смены, что актуально для предприятий гостиничной индустрии. Можно сделать вывод, что сплоченность является более широким понятием, которое достигается на высшей стадии социально-психологического развития процессов внутри коллектива. Сплоченность, совместимость и срабатываемость находятся в тесной связи друг с другом.

Подводя итоги, можно сделать вывод, что социально-психологические методы являются неотъемлемой частью управления. Это в свою очередь означает, что для благоприятного развития организации необходимо внимательно относиться к социально-психологическим процессам в коллективе. При принятии решений помимо организационных, экономических аспектов, обязательно должны учитываться социально-психологические аспекты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений. М., Аспект Пресс, 2001, с. 289.
2. Антонова Н.В. Психология управления: учеб. пособие. М., Изд. дом Гос. Ун-та, Высшей школы экономики, 2010. с. 269.
3. Вершигора Е.Е. Менеджмент: учеб. пособие. 2-е изд. перераб. и доп. М.: ИНФА–М, 2005. с. 283.
4. Гапоненко, А.Л., Савельева М.В. Теория управления: учебник для академического бакалавриата. М., Юрайт, 2015. с. 342.
5. Дроздова Н. В. Социальная психология: учеб. метод. пособие. Минск, МГЭУ им. Сахарова А.Д., 2012. с.120.
6. Овчарова Р.В. Психология менеджмента: учеб. пособие Курган, Изд-во Курганского Гос. Ун-та, 2005. с. 122.

R.Əliyev

Sosial-psixoloji idarəetmə üsullarının mahiyyəti

Xülasə

Məqalədə müəllif sosial-psixoloji idarəetmə üsullarının mahiyyətini göstərir, həmçinin idarəetmənin tarixi inkişafı proses kimi nəzərdən keçirilir. İdarəetmə prosesində şəxsiyyətin əhəmiyyəti qeyd olunur. İdarəetmədə maddi

stimullaşdırma deyil, sosial və psixolojiyönüm yer alır. Müəllif sosial-psixoloji iqlim, birlik, cavabdehlik, korporativ mədəniyyət və onların sosial-psixoloji idarəetmə üsulları ilə əlaqəsini təhlil edir. Yekun olaraq müəllif komandanın effektiv işi üçün idarəetmənin sosial-psixoloji aspektlərinin istifadəsinin vacibliyi barədə qənaətinə gəlir.

R.Aliyev

The essence of social and psychological methods of management

Summary

In this article, the author reveals the essence of socio-psychological methods of management. Also, the article looks through the historical development of management as a process. The importance of personality in the process of management is emphasized. Management is oriented to the social and psychological aspects, rather than the material stimulation. The author analyzes the definitions of socio-psychological climate, cohesion, responsivity, corporate culture and their relationship with socio-psychological methods of management. Finally, the author comes to the conclusion that it is important to use the socio-psychological aspects of management for effective team work.

PEŞƏ XƏSTƏLİKLƏRİ, ONLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ. YARANMA SƏBƏBLƏRİ, MÜALİCƏ VƏ PROFİLAKTİKASI

Əjdər Mikayılov,

Azərbaycan Tibb Universitetinin Terapevtik və pediatrik propedevtika kafedrasının dosenti, tibb üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: ajdar.mikailov@gmail.com

UOT: 60. 616

Xülasə. Məqalədə peşə xəstəlikləri, onları törədən fiziki, kimyəvi, bioloji, xüsusən də kanserogen maddələr, onlardan istifadə olunan istehsalat sahələri və insanın hansı orqanlarında xərçəngi yaratması haqqında ətraflı bəhs edilir. Həmçinin peşə xəstəliklərinə diaqnoz qoymağın əsas kriteriyaları və yaratdığı zədələnmə əlamətləri, sindromları barəsində informasiya verilir. Bununla yanaşı, məqalədə peşə xəstəliklərinin profilaktikası, xüsusən də iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və istehsalat proseslərinin mexanikləşdirilməsi, avtomatlaşdırılması ilə əlaqədar görülən tədbirlər haqqında məlumatlar da yer alır.

Açar sözlər: peşə xəstəlikləri, peşə faktorları, kanserogen maddələr, diaqnostika, sindromlar, profilaktika.

Key words: occupational diseases, occupational factors, carcinogenic substances, diagnostics, syndromes, prophylaxis.

Ключевые слова: профессиональные заболевания, профессиональный фактор, канцерогенные вещества, диагностика, синдромы, профилактика.

Peşə xəstəlikləri tibb elminin bir istiqaməti kimi, əmək şəraitinin istehsalçının bədəninə təsirini öyrənir, həmin xəstəliklərin yaranma mexanizmlərinin gedişini, əlamətlərini, həmçinin müalicə-tibbi reabilitasiya və əmək qabiliyyətinin ekspertiza məsələlərinin tədqiqini aparır, eləcə də tədqiqat prosesində erkən diaqnostikasının böyük əhəmiyyətini önə çəkir. Peşə faktorlarının istehsalçının orqanizminə qeyri-

spesifik təsirini öyrənərək, bu zərərli amillərin yaratdığı qeyri-peşə xəstəliklərinin yaranmasında, gedişində və inkişafındakı rolunu üzə çıxarır. İnsanın əmək fəaliyyəti zamanı bir sıra zərərli peşə faktorları meydana gəlir ki, bunlar da orqanizmə mənfi təsir göstərir. Həmin zərərli faktorlar müxtəlif olur və xaraktercə çox dəyişilirlər. Bunların bir hissəsi, a) **fiziki mənşəli olur:** radioaktiv şüalanmalar, yüksək və aşağı temperatur, səs-küy, ultrasəs, vibrasiya,

elektromaqnit dalğaları və s.; b) **kimyəvi zəhərlər**: qələvi və turşular, ağır metal duzları, civə, qurğuşun, nikotin və s.; c) **bioloji faktorlar**: infeksiyalar, xüsusən də viruslar, qurdlar, göbələklər və s. Bundan başqa, **fiziki gərginlik, məcburi vəziyyət** və digər faktorlar da mövcuddur. Bir qrup xüsusi maddələr vardır ki, onlar kanserogen maddələrə aid olub, insan bədənində pıxınsız törəmələr, yəni xərçəng xəstəliyi yaradır. Onlar haqqında daha geniş danışmaq vacibdir. Kanserojen və ya blastomogen maddələr təsir gücünə görə 3 qrupa bölünür: güclü, orta və zəif kanserogen maddələr.

Güclü blastomogen maddələrə 3,4-benzpiren, 20-metilxolantren, dimetilnitrozamin, beta-naftilamin, beta-propiolakton aiddir. Bir sıra peşələrdə çalışanlarda, xüsusən parafin, mineral yağlar, boyalarla işləyənlərdə, həmçinin daş kömür qətranı ilə təmasda olanlarda xərçəng xəstəliyi tapılmışdır. Son zamanlar ağciyər xərçənginin artması müşahidə olunur ki, buna səbəb sənaye müəssisələrinin və avtomobillərin daxili yanacaq mühərriklərinin xaric etdiyi tüstünün tərkibində 3,4-benzpirenin olmasıdır. Hazırda 400-dən artıq müxtəlif quruluşlu kimyəvi maddələrin kanserogen aktivliyi müəyyən edilmişdir. Bir sıra karbohidrogenlər, xüsusən də polisiklik və aromatik karbohidrogenlər, həmçinin tərkibində fenantren və ya benzantrasen qrupları olan karbohidrogenlər kanserogen xüsusiyyətə malikdir. Bu maddələr isə neft məhsullarında, dizel yanacağının tərkibində olur. Eyni zamanda, mineral yağlarda, mazut və parafinin tərkibində də aşkar edilmişdir.

Aromatik aminoazobirləşmələrə aid olan ortoaminoazotoluol, dimetilaminoazotoluol, benzidin, xlorbenzidin, 2-naftilamin, aminodifenil, 2,2-azonaftilamin güclü kanserogen xüsusiyyətə malikdir. Bu maddələrin təsirindən insanlarda qaraciyər və sidik kisəsinin xərçəngi yarana bilər. Bütün bu maddələr amino boyayıcı maddələr kimi sənayenin müxtəlif sahələrində istifadə olunur. Bir sıra nitrozaminlər – dimetil, dietil, difenil, benzilmetilnitrozamin və flyorenlər: 2-aminoflyoren, 2-asetilaminoflyoren də blastomogen xüsusiyyətə malikdir. Qan sisteminin pıxınsız şisləri (kəskin leykozlar və s.) təbii və süni radiaktiv maddələrin təsirindən yaranır.

Tənəffüs üzvlərində xərçəng xəstəliyinin yaranmasında xrom və arsen birləşmələrinin, burun boşluğunda xərçəngin yaranmasında kobalt, berillium və kadmiya birləşmələrinin rolu böyükdür. Asbestin təsirindən plevra və periton təbəqələrinin və ağciyərlərin xərçəng xəstəliyi yaranır. Kanserojen maddələrin xərçəng əmələ gətirməsi üçün müəyyən vaxt lazım olur ki, buna “gizli dövr” deyilir. Bu “gizli dövr”ün davam müddəti, əsasən bədəndə daxil olan blastomogen maddələrin miqdarından asılıdır. Lakin iflic olan bədən üçün azacıq da olsa təsirsiz ötürülür. Bədəndə kanserogen maddənin miqdarı nə qədər çoxdursa, xəstəlik bir o qədər tez inkişaf edir və ya gizli dövr bir qədər az olur. Mineral yağların təsirindən yaranan xərçəng 12-15 illik kontaktdan sonra yaranır. Qətranların təsirindən yaranan dəri xərçəngi 2,5-30 ildən sonra anilin boyacı maddələrin yaratdığı sidik kisəsinin xərçəngi 4-48 il, bunun da 50%-i 11-16 ildən sonra yaranır. Xərçəng xəstəliyinin yaranmasında kanserogen maddələrdən başqa onların blastomogen təsirini gücləndirən bir sıra əlavə faktorların da rolu böyükdür. Bunlara – havanın qeyri-kanserojen maddələrlə (tozlar, aerozollar və s.) çirkləndirilməsi, kanserogen maddələrin bədəndə həll olmasını artıran səbəblər, bronxların epitel qişanın müdafiə və drenajedic funksiyalarının pozulması, həmçinin kanserogen maddələrin bədəndən xaric olmasını (eliminasiya) çətinləşdirən səbəblər aiddir. Bir sıra faktorlar: orqanizmdə gedən iltihab prosesləri, bədəndə olan çapıqlar, papirosçəkmə, tütünün çeynənməsi, burun boşluğuna müxtəlif aromatik qətranların tökülməsi xərçəng xəstəliyinin yaranmasına şərait yaradır. Peşə mənşəli xərçəngin əmələ gəlməsindən əvvəl bir sıra xəstəliklər yaranır ki, bunlara xərçəngqabağı xəstəliklər deyilir. Bu cür xəstəliklərə dermatit (dərinin iltihabı) – ağızda, dodaqlarda olan yaralar, xoşxassəli şişlər (papillomalar) və s. aiddir.

Müasir dövrdə ən çətin və mühüm məsələlərdən biri də pıxınsız şislərin profilaktikasıdır. Bununla əlaqədar olaraq hər bir kanserogen maddə üçün konkret sağlamlaşdırıcı tədbirlər hazırlanır. Ən ideal metod kanserogen maddələri sənaye müəssisələrinin havasından tam təmizləmək və istehsalçıların həmin mad-

dələrlə bütün təmaslarını aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Bu, əsas etibarlı ilə güclü təsirə malik kanserogen maddələrə aiddir. Bunun üçün istehsal proseslərini elə təşkil etmək lazımdır ki, kanserogen maddələri qeyri-kanserogen maddələrlə əvəzləmək mümkün olsun. Məsələn, benzol başqa həlledicilərlə – tetrolinlə əvəz olunmuşdur. Bir sıra hallarda xammal və ya hazır məhsulda olan kanserogen maddələr yüksək təzyiqli cərəyanın təsiri ilə gekonserogenləşir.

Ümumdünya səhiyyə təşkilatı 4 maddəni (benzidin, beta-naftilamin, nitrozodimetilamin, beta-propiolakton) xüsusi qrupa ayırmışdır ki, bu maddələr sənaye müəssisələrinin havasında tam olmamalıdır, yəni bunların yol verilən konsentrasiyası sıfırdır. Bu qrupa 3,4-benzpiren və bir sıra başqa kanserogen maddələr daxil edilməmişdir ki, bunun əsas səbəbi də həmin maddələrdən sənaye müəssisələrinin havasını tam azad etmək üçün texnoloji proseslərin hazırlanmasıdır. Lakin kanserogen maddələrdən istifadə olunan bütün sənaye müəssisələri daimi sanitariya həkimlərin nəzarəti altındadır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə sənayedə, kənd təsərrüfatında, məişətdə müxtəlif kimyəvi maddələrdən geniş istifadə olunur və bu maddələrin kanserogen aktivliyinin təyin edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu məsələ ilə xərçəngin müayinəsi üzrə Beynəlxalq Agentlik məşğul olur.

Müasir dövrdə texniki və sanitariya-gigiyenik tədbirlərlə yanaşı, profilaktik tibbi müalicəvi tədbirlər də həyata keçirilir. Kanserogen maddələrlə əlaqədə olan və “risk qrupuna” daxil olan istehsalçılar vaxtaşırı tibbi komissiyalardan keçirilir. Bu tibbi komissiyaların tərkibinə onkoloq, lazım olduqda dermatoloq, uroloq, eyni zamanda, başqa ixtisasdan olan həkimlər də daxil edilirlər. İstehsalçılarda xərçəngqabağı əlamətlər tapılırsa, onlar dərhal istehsalatdan kənarlaşdırılır və müvafiq müalicələr aparılır. Peşə mənşəli xərçəng xəstəliyində uzun gizli dövrün olmasını nəzərə alaraq bir sıra istehsalat sahələrinə 40-45 yaşdan aşağı olanları qəbul etmirlər.

Peşə xəstəlikləri dedikdə, bu xəstəliklərin yaranmasında iş şəraitinin və orada olan zərərli peşə amillərinin təsirindən yaranan xəstəliklər

başla düşülür. Peşə xəstəlikləri spesifik və qeyri-spesifik olmaqla 2 yerə bölünür. Spesifik peşə xəstəlikləri ancaq zərərli peşə faktorlarının bilavasitə təsiri nəticəsində yaranır. Məsələn, pnevmokonioz xəstəliyi (ağciyərlərin toz xəstəliyi) ancaq bir sıra tozlarla: daş kömür tozu, silisium-4 oksid və bir sıra başqa tozlarla işləyənlərdə yaranır. Qeyri-spesifik peşə xəstəlikləri başqa səbəblərdən də yarana bilər. Lakin bir sıra istehsalat sahələrində çalışanlarda bu xəstəliklərə daha çox təsadüf edilir. Məsələn, qurğuşun zəhərlənməsinə akkumulyator istehsal edən fəhlələrdə, xroniki bronxit xəstəliyi tozlu yerlərdə çalışanlarda dəfələrlə çox rast gəlinir. Peşə xəstəliklərini vaxtında aşkar etmək üçün həm konkret olaraq iş şəraitini, həm də xəstəliyin kliniki əlamətlərini yaxşı bilmək lazımdır. Peşə xəstəliklərinə vaxtında diaqnoz qoymaq üçün aşağıdakı kriteriyaları həyata keçirtmək lazımdır.

İş şəraitinin sanitariya-gigiyenik xarakteristikası zamanı iş yerində olan aşağıdakı faktorlar öyrənilir:

- *istehsalçının həmin iş yerində stajı;*
- *peşə anamnezi – peşə marşrutu, fəhlənin əvvəlki iş yeri və həmin peşədə stajı;*
- *ümumi anamnez: bu işdən əvvəl fəhlələrdə müəyyən xəstəliklər olubmu? Məsələn, nitroboylarla işləyən fəhlələrdə əvvəllər hepatit-qaraciyər xəstəliyi, tozlu peşələrdə çalışanlarda vərəm xəstəliyi tapılıbmı? Çünki saydığımız xəstəliklər bu peşələrdə çalışanlarda daha çox təsadüf olunur;*
- *peşə ilə əlaqədar olaraq yaranan xəstəliyin hərtərəfli anamnezi, xəstəliyin başlanğıc əlamətləri və onun yaranma dövründə iş şəraiti;*
- *xəstəliyin qrup şəklində yaranması. Məsələn, bir səxdə bir neçə fəhlədə eyni zəhərlənmə əlamətlərinin olması və s.*

Yaranan peşə xəstəliyinin xarakterik kliniki əlamətləri. Məsələn, əgər xəstə benzolun nitro və aminobirləşmələrlə təmasda olan istehsal sahəsində çalışırsa, xəstədə sarılıq, qaraciyərin böyüməsi və qanda bilirubinin artması baş verərsə, bu, xəstədə toksik hepatitin olmasını (qaraciyər xəstəliyi) göstərir.

Peşə zəhərlənmələrinə diaqnoz qoymaq üçün həmin zəhərli, radiaktiv maddələrin iş yerlərində, sənaye müəssisələrinin havasında, həmçinin

insan orqanizmində: qanda, sidikdə, nəcisdə və başqa bioloji mühitlərdə, insan bədənində müəyyən edilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Lakin yaddan çıxartmaq olmaz ki, bir sıra peşə xəstəlikləri zərərli peşə faktorları ilə təmasdan uzun illər sonra yaranır. Məsələn, gecikmiş silikoz (ağciyər xəstəliyi), gecikmiş toksiki ensefalopatiyalar (beyin xəstəliyi) və s. buraya aiddir. Peşə zəhərlənməsini törədən hər bir zəhərli maddə üçün istehsalat müəssisələrinin havasında yol verilən konsentrasiyanın sərhədi təyin edilib. Həkim-gigiyenist daimi olaraq bu zəhərli maddələrin konsentrasiyasını yoxlayaraq nəzarət altında saxlayır.

Peşə zəhərlənmələri **kəskin** və **xroniki** olmaqla 2 yerə bölünür. Hər iki zəhərlənmənin yaranmasında **xarici mühitin** bir sıra başqa faktorları da təsir göstərir. Bundan başqa, hər bir orqanizmin həmin zəhərli maddələrə qarşı göstərdiyi reaksiyalar çox individualdır. Məsələn, qadınlar, xüsusən də hamilə qadınlar iyili maddələrin təsirlərinə çox həssasdırlar. Həmçinin qadın orqanizmi benzol, civə, aromatik amino və nitrobirləşmələrin təsirinə çox həssas olduğundan qısa müddət ərzində onlarda peşə zəhərlənmələri yaranır. Cavanlar, xüsusən də yeniyetmələr toksik maddələrin təsirlərinə çox həssasdırlar. Peşə xəstəlikləri zamanı bir sıra xarakter əlamətlər yaranır ki, bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sinir sisteminin zədələnməsi zamanı xəstələrdə funksional və üzvi dəyişikliklər baş verir. Həm mərkəzi sinir sistemi, həm də periferik sinirlər zədələnir.

2. Qan sisteminin zədələnməsi zamanı xəstələrdə qanazlığı, leykositlərin miqdarının azalması müşahidə edilir. Xüsusən də benzol zəhərlənməsi və şüalanmalar zamanı qan sistemi daha çox zədələnir və xəstələrdə trombositlərin azalması nəticəsində qanaxmalar baş verir.

3. Mədə-bağırsağ və qaraciyərin zədələnməsi. Məsələn, qurğuşunla zəhərlənmədə güclü bağırsağ ağrıları, aminobirləşmələrlə zəhərlənmədə parenximatoz sarılıq, yəni qaraciyərin zədələnməsi baş verir.

4. Ürək-damar əlamətləri olan xəstələrdə ürək əzələsi zədələnir, erkən ateroskleroz yaranır.

5. Tənəffüs yollarının zədələnməsi xəstələrdə toksik ödəmi, benzin pnevmoniyası və s. yaradır. Bir sıra metal tozlarının təsirindən xəstələrdə ağır bronxial astma, yəni boğulmalar yaranır.

6. Dərinin zədələnməsi xəstələrdə kontakt və allergik dermatitlər (dərinin iltihabı) və dəridə yaralar yaradır.

Peşə xəstəliklərinin gedişində residiv və ya kəskinləşmələr baş verir. Bir sıra hallarda deyildiyi kimi, “bədən zəhərlərə öyrəşir” termini düz deyildir. Çünki bu halda xəstəliyin ancaq gizli olmasından söhbət gedə bilər. Peşə xəstəlikləri, xüsusən də peşə zəhərlənmələri onu törədən zəhərli maddələrlə bilavasitə təmasda olmadan belə infeksiyaların, psixi və fiziki travmaların təsirindən sonra kəskinləşə bilər. Bir sıra peşə zəhərlənmələrindən sonra xəstələrdə baş ağrıları, ümumi yorğunluq, əmək qabiliyyətinin aşağı düşməsi kimi əlamətlər qalır. Zərərli peşə faktorları bir sıra qeyri-peşə xəstəliklərinin yaranmasına, gedişinə və proqnoza təsir göstərir, bir sıra xəstəliklərin əlamətlərini dəyişdirir. Məsələn, **tetraetilqurğuşunla** təmasda olan fəhlələrdə pnevmoniya xəstəliyi (ağciyər iltihabı) temperaturasız, sayıqlama və psixi reaksiyalarla cərəyan edir. Bir sıra zərərli peşə faktorları peşə xəstəliklərini əmələ gətirməsə də, istehsalçıların bədənində biokimyəvi və **vegetativ** damar dəyişiklikləri yaradır ki, bunlar da orqanizmdə ümumi qeyri-peşə xəstəliklərinin yaranma prosesini sürətləndirir. Məsələn, lor, kükürdlü karbohidrogenlər, vibrasiya xolesterin mübadiləsini pozaraq, **aterosklerozun** yaranmasına səbəb olur. Həmçinin zərərli peşə faktorları bədən müqavimətini aşağı salır ki, bu da nəticədə insan orqanizmində hemodinamik pozğunluqlara, infeksiyon və mübadilə xəstəliklərin yaranması ilə nəticələnir.

Müasir dövrdə insanların rifah halının, yaşayış şəraitinin və qidalanmalarının yaxşılaşması nəticəsində peşə xəstəliklərinin sayı kəskin sürətdə azalmışdır. Digər tərəfdən, sənayenin elmi-texniki inkişafı, istehsalat proseslərinin avtomatlaşdırılması və əmək şəraitinin sağlamlaşdırılması nəticəsində istehsalçılar arasında da həm peşə, həm də ümumi xəstəliklərin sayının hədsiz şəkildə aşağı düşməsi müşahidə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Данилин В.А. Особенности влияния на организм комплекса токсических веществ производства СКИ -3 в малых концентрациях.
2. Котельников Г.П., Косаров В.В. Аршин, 13 В.
3. Руководство к практическим занятиям по профессиональным болезням под редакцией зас. деятеля науки р.ф. Косарева В.В. Самара, изд-во «Офорт», 2010.
4. Справочник профпатолога под редакцией профессора Л.Н. Гриционской и канд. мед. наук Ковшило В.Е. Ленинград медицина. 1977.
5. Ələkbərov İ.İ. Zəhərli kimyəvi maddələr haqqında nəyi bilmək lazımdır. Bakı, Gənclik, 1976.
6. Quliyev R.H., Əfəndiyev İ.N., Quliyeva N.R., Əmrahova İ.Q. Peşə xəstəlikləri. 2015, Bakı, 443 səh.

A.Mikayilov

Occupational diseases, characteristics.

Reasons, treatment and prevention thereof

Summary

The article deals with occupational diseases, physical, chemical, biological and particularly, carcinogenic substances generating such diseases, areas of production that use these substances, and which organs of the human body are

subject to cancer due to mentioned substances. It also provides information on the main criteria of diagnosing occupational diseases, signs of injury and syndromes of occupational diseases. In addition, the article includes the information on prevention of occupational diseases, especially on the measures aimed at improving working conditions, mechanization and automatization of production processes.

A.Микаилов

Профессиональные болезни, характерные особенности. Причины возникновения и профилактика

Резюме

В статье дана всесторонняя информация о профессиональных болезнях о физических, химических и биологических факторах, которые вызывают эти заболевания. Так же дана широкая информация о канцерогенных веществах, которые вызывают раковое заболевания у некоторых внутренних органов и кожи человека, при длительном контакте с ними. Отмечено о критериях и особенностях придиагностике профессиональных болезней. Кроме того, статья содержит информацию о профессиональных заболеваниях, в частности с точки зрения улучшения условий труда, а также механизации и автоматизации производственных процессов.

İNGILTƏRƏDƏ PEŞƏ TƏHSİLİ

Nigar İsmayilzadə-Əsgərova,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin
Peşəyönümü və işəgötürənlərlə əməkdaşlıq şöbəsinin müdir müavini
E-mail: nigar.ismayilzade@vet.edu.gov.az*

Birləşmiş Krallığın peşə təhsili sistemi onun tərkibi olan hər bir ölkədə – İngiltərə, Şotlandiya, Uels və Şimali İrlandiyada öz idarəetmə müxtəlifliyi ilə seçilir. Ümumi prinsiplər kimi isə 3 əsas amili: işəgötürənlərin peşə təhsilindəki böyük rolunu, hökumətin təhsil islahatlarına təkan vermək məqsədilə kolleclərin idarəetməsində çevikliyi təmin etməsini, əmək bazarının tələbləri əsasında qurulan təhsil standartlarını və keyfiyyətin təminatı sistemini qeyd etmək olar. Belə ki, “bacarıqlar siyasəti”nin hər bir ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərinin üzərində qurulduğunu nəzərə alsaq, milli ixtisas çərçivələri onların hər birində çox fərqlidir. Məsələn, **Şimali İrlandiyanın** peşə təhsilində karyera xidmətinə inteqrasiya olunmuş yanaşma, **Şotlandiyanın** peşə təhsili müəssisələrində dövlət qurumları statusu, **Uelsdə** isə peşə təhsilində spesifik bakalavr dərəcəsi mövcuddur.

Peşə təhsili və təlimi **İngiltərədə** bir çox qurumlar tərəfindən, əsasən, kolleclərdə, tətbiqi elm kolleclərində və iş yerlərində tədris edilir. 1992-ci ildən etibarən peşə təhsili müəssisələri təlim-tədris prosesinin həyata keçirilməsində geniş muxtariyyəti olan korporasiyalar kimi fəaliyyət göstərirlər (İstinad: Further and Higher Education Act, 1992).

İngiltərədə peşə təhsilinin idarəedilməsi və siyasəti Təhsil Nazirliyi (Departament for Education) və ona tabe 19 qurum tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəzi idarəetmə orqanı təhsil strategiyasının hədəflərinə nail olmaqda maliyyə

siyasəti mexanizmini “nəzarət aləti” olaraq istifadə edir. Belə ki, yüksək performans indikatoru göstərən peşə təhsili müəssisələrinə daha çox maliyyə ayrılır. İngiltərədə peşə təhsili 90% dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir (16-18 yaşında tələbələrin təhsili pulsuzdur, 24 yaşına çatan tələbələrə isə təhsil üçün kreditlər verilir və 5 il ərzində o, bu məbləği qazana bilmirsə, kredit borcu silinir).

İngiltərədə kvalifikasiya sistemi Kvalifikasiyalar və İmtahanların İdarəedilməsi İdarəsi (Ofqual) tərəfindən tənzimlənir. 8 səviyyəni əhatə edir və peşə təhsili üzrə səviyyələrin bölgüsü 7-dir. Bunlar əsasən 3 keçidlə səciyyələnir:

- “A” səviyyəsi – akademik proqramlar;
- “T” peşə səviyyəsi (peşə təliminə əsaslanan proqramlar) – əsasən peşə təhsili müəssisəsində keçirilən 2 illik proqramlar (80% kollecdə, 20% müəssisədə);
- “şagirdlik proqramı” – minimum 12 aylıq usta yanında əməkhaqqı təmin olunmaqla iş yerində təlim (80% müəssisədə, 20% kollecdə).

Bu proqramlarda varislik prinsipi təmin edilmiş və ən yüksək pilləyə belə iş yerində öyrənməklə gəlmək mümkündür.

İşəgötürənlərlə əməkdaşlıq və şagirdlik sistemi. İngiltərədə işəgötürənlərin peşə təhsilində və kadr hazırlığında stimullaşdırıcı tədbir olaraq “şagirdlik vergisi”ndən istifadə edilir. Belə ki, illik büdcəsi 3 milyon funt sterlinqdən çox olan şirkətlər və 2 il ərzində peşə təhsilinə sərmayə qoymayan şirkətlər 0.5% “şagirdlik vergisi” ödəyir. Vergini ödəməyən, 3 mln funt sterlinqdən az

büdcəsi olan şirkətlər isə təhsil ödənişinin (6000 funt) 10%-ni ödəyir, 2019-cu ildən sonra isə bu məbləğin 5%-ə endirilməsi nəzərdə tutulur. Kiçik sahibkarların peşə təlimi üçün xərclərini isə dövlət ödəyir. Statistik hesablamalar göstərir ki, işəgötürənlər təhsilə yatırdığı sərmayədən faydalanırlar, belə ki, xərclənən 1 funt sterlinq 10 funt sterlinq gəlir gətirir. Eyni zamanda, dövlət 16-18, 19-24 yaş arasında olan təhsilalanların və əvvəllər dövlət qayğısına ehtiyacı olmuş şəxslərin təhsil xərclərini ödəyir. Şagirdlik vergisi işəgötürənlər üçün xüsusi yaradılmış hesaba yatırılır və ondan ilboyu peşə təlimi və qiymətləndirmə (maaşlar istisna olmaqla) məqsədilə istifadə edilir. Lakin, əgər işəgötürən 24 ay müddətində şagird götürmürsə və balansındakı puldan istifadə etmirsə, həmin vəsaitdən istifadə hüququnu itirir. Bu da işəgötürənin peşə təhsilinə sərmayə qoymaqda maraqlı olmağına gətirib çıxarır. Hətta, balansda qalan artıq pulu digər işəgötürənə də ötürmək üçün mexanizm yaradılmışdır. Şagirdlik sistemi üçün xüsusi standart hazırlanmışdır. Həmin standartda əsasən şagirdlik proqramının müddəti peşədən asılı olaraq minimum 12 ay olmalı və təhsilalan işəgötürən tərəfindən ödəniş edilməlidir. Bu sistemin keyfiyyətinin tənzimlənməsi, nəzarəti və hər bir şagirdlik proqramının maliyyələşdirilməsi üçün dövlətə tövsiyələrin hazırlanması məqsədi ilə 2016-cı ildə Şagirdlik İnstitutu yaradılmışdır (Enterprise Act, 2016). Təhsilalanlara iş yerində şagirdlik təcrübəsinin təşkilinə dəstək üçün xüsusi informasiya bazası və “online” sistem yaradılmışdır. Şagirdlik təcrübələri kvalifikasiya sistemində 2-7-ci səviyyələri əhatə edir. Bundan əlavə, 16-24 yaş arasında olan gənclər üçün təhsil, təlim və iş təcrübəsinə özündə birləşdirən “traineeship” (əsasən təlim əsasında qurulan) adlanan proqramlar hazırlanmışdır ki, bu da onları əmək bazarına hazırlayır. Lakin əvvəlkindən fərqli olaraq bu təcrübə müqavilə əsasında deyil, iş yerində öyrənmədən daha çox təlim təcrübəsi üzərində qurulmuşdur. Bu isə təhsilalanı şagirdlik proqramına və ya iş tapmağa hazırlayır.

İngiltərədə kolleclər işəgötürənlərlə əməkdaşlığı gücləndirmək üçün müxtəlif tədbirlər, seminarlar təşkil edir və əmək bazarını birbaşa özləri araşdırırlar. Eyni zamanda, işəgötürənlərlə

birgə sahibkarlıq sahəsində özünü sınamaq istəyən tələbələr üçün mentorluq layihələri hazırlayırlar. Bunlara televiziya proqramları, masterklasslar, biznes proqramları və s. aid ola bilər. Hazırda bacarıqların inkişafında iştirak etmək məqsədi ilə işəgötürənlər tərəfindən yaradılmış 16 sektor şurası mövcuddur.

Keyfiyyətin təminatı. İngiltərədə kvalifikasiyaların keyfiyyətinin təminatına Təhsil, Uşaqlara Xidmət, Bacarıqlar üzrə Standartlar İdarəsi (Ofsted) və Keyfiyyətin Təminatı Agentliyi (KTA) nəzarət edir. Peşə təhsilində “Ofsted” idarəetmə, tədrisin aparılması, infrastruktur və avadanlıqlar, tələbə nailiyyətlərini, KTA isə universitet tipli dərəcə proqramlarını yoxlayır. Bu yoxlamalar planlı, standart və növbədənkənar şəkildə keçirilir. Keyfiyyət standartları isə hər 4-5 ildən bir dəyişdirilir. İngiltərədə, əgər bir təhsil müəssisəsinin yoxlama prosesində neqativ halları üzə çıxırsa, bu nəticə davamlı şəkildə yoxlamalara, daha sonra maliyyənin dayandırılmasına, oxşar hallar davam edərsə, kollecin fəaliyyətinin dayandırılmasına gətirib çıxarır.

Optimallaşdırma və idarəetmə. İngiltərədə kolleclərin idarəedilməsində keyfiyyətin yüksəldilməsi və çevikliyin yaradılması məqsədi ilə optimallaşdırma tədbirləri aparılmışdır. Hazırda İngiltərədə 257 kollec fəaliyyət göstərir ki, bu da 1993-cü ildən aparılan optimallaşdırma nəticəsində 450 kollecin birləşdirilməsi ilə yaranmışdır. Belə ki, bir neçə kollec birləşdirilərək korporasiya yaradılmışdır, lakin hər bir kollecin brendini və ixtisaslarını özündə saxlanılmışdır. Məsələn, Londonun ən böyük kolleclər qrupunun – Capital City Colleges Group-un tərkibinə 3 böyük və müxtəlif profili olan kolleclər və 1 təlim mərkəzi daxildir: City and Islington College (incəsənət və mədəniyyət) Westminster Kingsway College (turizm-xidmət və kulinariya) College of Haringey, Enfield and North East London (dəmiryolu və sənaye) və Capital City College Training (işəgötürənlər üçün təlim mərkəzi).

Kolleclərdə strateji qərarların qəbuluna, dövlət maliyyəsinin istifadəsinə, kollec proqramlarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına **İdarəetmə Şurası** tərəfindən nəzarət edilir. Həmin şurada isə bütün maraqlı tərəflər, işəgötürənlər və cəmiyyətdə nüfuzlu şəxslər (lordlar, böyük iş adamları) təmsil

olunur. Onlar **Axtarış Seçici Komitə** tərəfindən müsahibə ilə seçilir. Üzvlərin üzərinə qoyulan strateji prioritet kolleclərin dövlət büdcəsindən asılılığını azaltmağa və büdcədən kənar gəlirlərin əldə edilməsinə yönəldilir.

Bundan başqa, kolleclərdə praktiki və nəzəriyyə dərsləri eyni müəllim tərəfindən tədris edilir. Müəllimlər isə əsasən sənayedən cəlb olunurlar. Bu zaman onların pedaqoji təhsilinin olması zəruri hesab olunmur. Sənayedən cəlb olunan kadrların ixtisaslarının təkmilləşdirilməsi məqsədilə kollec tərəfindən xüsusi təlimlər keçirilir.

İngiltərədə tədris tələbələrə fərdi yanaşma əsasında qurulmuşdur və müəllimin tədris prosesi tələbə tərəfindən qiymətləndirilir. Tələbələrin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi isə “Smart assessor” adlanan “online” data baza sistemi vasitəsilə aparılır və burada onun portfoliosu (elektron şəxsi kabinet) yaradılır. Bu da həm işəgötürənlər, valideynlər, həm də kollec tərəfindən qiymətləndirilir, sonda işəgötürənlər və kollec tərəfindən tələbəyə dair hesabat verilir.

Kolleclərə qəbul prosesi. Peşəyönümü və

karyera məsləhəti. Kolleclərə qəbul mərkəzləşdirilmiş sistem ilə deyil, hər bir kollecə özünəməxsus olaraq aparılır. Burada hər bir qəbul olunan tələbənin ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi keçirilir, iş yerində öyrənməyə başlamazdan əvvəl təlim aparılır və onun vakansiyaya uyğunluğu yoxlanılır. Eyni zamanda, hər bir tələbəyə peşəyönümü və karyera məsləhəti verilir və fərdi öyrənmə planı tərtib edilir. Burada peşə təhsili proqramlarında tədrisin müddəti minimum 3 ildir və ixtisaslaşmaya xüsusi önəm verilir. İngiltərədəki tədris proqramlarında çox vacib rol oynayan əsas bacarıqlar paketi – riyaziyyat, ingilis dili və İKT-dir. Həmçinin hər bir kollecə karyera mərkəzi fəaliyyət göstərir ki, burada xüsusi karyera məsləhətçiləri komandası davamlı olaraq tələbələrin maraqlarını, bacarıqlarını və nailiyyətlərini monitorinq əsasında qiymətləndirirlər. Onlar tələbələrin iş tapması üçün əmək bazarındakı işəgötürənlərlə əlaqələr yaradır və onları müvafiq bacarıqlar üzrə təlimlərlə, materiallarla təmin edirlər. Tələbələr üçün ildə 3 dəfə karyera məsləhəti sessiyaları təşkil edilir.

BACARIQLARIN İNKİŞAFINA XİDMƏT EDƏN TƏLİM SƏFƏRİ

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Britaniya Şurası (British Council) təşkilatının Azərbaycan Respublikasındakı Filialı arasında bağlanmış Əməkdaşlıq Memorandumu çərçivəsində “Bacarıqların inkişafı” mövzusunda 2019-cu ilin 26 yanvar –10 fevral tarixlərində Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin və bir sıra peşə təhsili müəssisələrinin rəhbər heyətindən ibarət 15 nəfər nümayəndə üçün təlim səfəri təşkil olunmuşdur. Səfər çərçivəsində “Capital City Colleges Group”un təşkilatçılığı ilə peşə təhsili, milli kvalifikasiyalar sistemi, işəgötürənlərlə tərəfdaşlığın qurulması, peşə təhsili müəssisələrinin idarəedilməsi, innovasiya və sahibkarlıq düşüncə tərzinin təşviqi, sektor şuraları, karyera mərkəzlərinin fəaliyyəti və iş yerində təcrübənin təşkili ilə bağlı Böyük Britaniya təcrübəsi öyrənilmiş, sahə səfərləri təşkil edilmişdir.

Bununla yanaşı, turizm sektoru üzrə kadrların hazırlanması, təcrübə mübadiləsi və beynəlxalq əməkdaşlığın davam etdirilməsi məqsədi ilə Turizm və Sosial Xidmətlər üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi və Böyük Britaniyanın “Westminster Kingsway” Kollecini arasında Niyət Protokolu da imzalanmışdır.

Eyni zamanda, peşə təhsili sistemində islahatların öyrənilməsi və qarşılıqlı əməkdaşlığın müzakirəsi məqsədi ilə Birləşmiş Krallığın Təhsil Nazirliyinin nümayəndələri ilə görüş keçirilmişdir.

AZƏRBAYCANDA XALÇAÇILIQ SƏNƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİ

Kübra Əliyeva,
*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq
və İncəsənət İnstitutunun elmi işçisi,
sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor,
əməkdar incəsənət xadimi*
E-mail: aliyeva_kubra@mail.ru

Səidə Səlimzadə,
tədqiqatçı
E-mail: saida-salimzade@mail.ru

UOT: 746:75-051

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanda xalçaçılıq sənətinin inkişaf tarixi, müstəqillik illərində qazanılan nailiyyətlər, texniki xüsusiyyətlərinə görə xovlu və xovsuz olması, xalçaçılıq məktəbləri, paytaxtda və bölgələrdə xalçaçılıqla məşğul olan müəssisələr, ayrı-ayrı dekorativ-tətbiqi sənət ustaları, Azərbaycan xalçaçılığının klassik bədii ənənələr üzrə inkişaf etməsi və yeni-yeni dəyərli nümunələri barədə elmi nəzəri şərhlər verilmişdir.

Açar sözlər: xalçaçılıq sənəti, xovlu və xovsuz, toxuculuq, kolorit, xalçaçı rəssam.

Key words: carpet-making, nappy and napless, textile, colouration, carpet-maker artist.

Ключевые слова: ковровое искусство, ворсовые и безворсовые, ткачество, раскраска, ковровед.

Azərbaycan xalq-tətbiqi sənəti və onun bir qolu olan xalçaçılıq xalqımızın milli mədəniyyəti tarixində mühüm yer tutur. Ölkəmizdə xalça sənətinin inkişaf tarixi müstəqillik illərinə qədər uzun bir yol keçmişdir. Xalça sənətinin inkişafı ilə əlaqədar qazanılan nailiyyətlərdən elmi əsaslar üzrə məlumatlar vermək üçün tarixi keçmişimizə ekskursiya etməyi məqsədəuyğun sayırıq.

Xalçalarımızın tarixi şərti olaraq 4 əsas dövrə bölünür: inkişafın ilkin dövrü (məmulatları çox sadə və naxışsız); kilimin daha çətin üsullarla toxunması; toxunmanın verni, sumax, zili üsullarının yaranması; xovlu xalçaların düyünlərlə toxunmasının inkişafı ilə xarakterizə olunan sonuncu dövr. Bu xalçaçılığın ən yüksək inkişaf dövrü adlandırılır.

Xalçaçılıq kənd daxmalarında yaranan və zaman ötdükcə incəsənətin ən mühüm növlərindən birinə çevrilən sənət kimi təşəkkül tap-

mışdır. Arxeoloji materiallarda və yazılı mənbələrdə göstərilir ki, Azərbaycanda xalçaçılıqla hələ Tunc dövründə (e.ə. I minilliyin sonu – II minilliyin əvvəllərindən) məşğul olmuşlar. Cənubi Azərbaycanın Maku şəhərindən tapılmış gildən düzədilmiş at fiqurunun (e.ə. II minillik) üzərində gül-çiçək təsvirləri ilə bəzədilmiş çul rəsmi, eləcə də Mingəçevirdən I – III əsrlərə aid katakombə qəbirlərindən palaz, xalça qalıqları və başqa tapıntıların aşkar edilməsi, Azərbaycanda xalça sənətinin nə qədər qədim tarixə malik olduğunu sübuta yetirir.

Bugünədək Azərbaycanda xalçaçılıq sənətini tarixi mənbələrə istinadən xronoloji olaraq sadə şəkildə təsnif edə bilərik. III – VII əsrlərdə Sasanilər dövründə Azərbaycanda xalça sənətinin inkişaf etməsi, ipəkdən, qızıl-gümüş saplardan nəfis xalçaların toxunması haqqında Herodot, Klavdi Elian, Ksenofont və başqa qədim dünya tarixçiləri məlumat vermişlər. Həmçinin VII əsrdə Azərbaycanda toxunulan ipək parçalar,

rəngarəng xalçalar haqqında Alban tarixçisi Musa Kalankatlı da bəhs edib.

XVI əsrdə ingilis səyyahı Antoni Cenkinson Azərbaycanda olmuş və Şamaxıda Abdulla xanın yay iqamətgahındakı qızıl-gümüş saplarla toxunulmuş xalça haqqında xatirələrində məlumat vermişdir. XVI – XVII əsrlərdə qızıl-gümüş saplarla toxunulan və daş-qaşla bəzədilən xalça istehsalının ənənəvi xarakter alması, məhz bu sənətin sürəkli inkişafını göstərir.

Azərbaycanın xalça məmulatları və onların bədii xüsusiyyətləri haqqında orta əsrlərə aid yazılı mənbələrdə maraqlı məlumatlar diqqəti cəlb edir. X əsrə aid “Hüdüd əl-ələm” (Dünyanın sərhədləri) əsərində naməlum müəllif Muğanda toxunulan palaz və çullardan, Naxçıvanın zili toxunuşlu xalıları xatırlanır. “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanında da Azərbaycanın ipək xalçaları, Əbül Üla Gəncəvi, Nizami və Xaqaninin (XII əsr) əsərlərində xovlu və xovsuz xalçalar tərənnüm olunur.

Azərbaycanda xalçaçılıq sənəti öz yüksək bədii texniki keyfiyyətinə, xovsuz toxunuşunun müxtəlifliyinə görə fərqlənir. Xovsuz xalçalar toxuculuq sənətinin ən erkən dövrünə təsadüf edir. Digər ölkələrin xalça sənətində isə bu nümunələr az sayda təmsil olunur. Alman sənətşünası Q.Rop “Şərqi xalçası” kitabının Qafqaz xalçaları bölməsində buradakı xalçaların Asiya xalçalarından daha erkən meydana gəldiyini, xovsuz xalçalardan – kilimlərin Qafqazda ən keyfiyyətli olduğunu sübut edir. Xovsuz xalçalar öz toxunma üsuluna, kompozisiya quruluşuna, ornament zənginliyinə və rəng koloritinə görə biri-birindən fərqlənərək – palaz, cecim, ladı, kilim, şəddə, vərnı, zili, sumax növlərinə ayrılır.

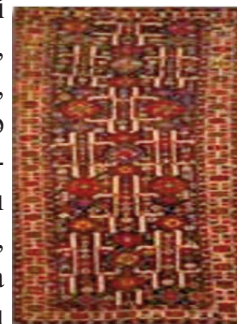
Orta əsrlərdə Təbriz, Şamaxı və Bərdə şəhərləri qızıl-gümüş saplardan toxunulan xovsuz xalçaların əsas istehsal mərkəzləri olmuşdur. Feodallar üçün toxunulan bu cür xalçalar qiymətli olduğundan “zərbaf” adlanırdı. Zərbaf – “zər” (qızıl) və “baf” (bafta-ipək parça sözünün qısaldılmış forması) sözlərindən düzəlmiş, qızılı və gümüşü saplardan toxunulmuş yüksək keyfiyyətli qiymətli ipək parça deməkdir. Bundan başqa, XVII əsrdə holland səyahətçisi Yan Strejts Şamaxı hakiminin atının üstünə salınan çulun qızıl saplarla toxunulub mirvari və qiymətli daş-qaşlarla bəzədildiyini qeyd edir [3].

XVIII əsrin II yarısında Azərbaycanın şimalı kiçik feodallıqlara – Şəki, Bakı, Quba, Qarabağ, İrəvan, Gəncə, Naxçıvan və Şirvan xanlıqlarına bölünməsi xalça istehsalını genişləndirdi. Hər xanlığın özünün xalçaçılıq karxanasının olması, onların bu sahədə adlarına uyğun məktəblərini fəaliyyətinə zəmin yaratdı. 1872-ci ildə Moskvada “Moskva-Politexnik” sərğisində, 1882-ci ildə “Ümumrusiya sənaye və incəsənət sərğisi”ndə nümayiş etdirilən Bakı, Quba, Şamaxı, Gəncə, Şəki, Qazax, Cavad qəzası və başqa yerlərdən gətirilmiş xalçalar və xalça məmulatlarının ən yaxşı nümunələri qızıl, gümüş medal-lara layiq görülüb. 1872-ci ildə Vyanada (Avstriya), 1911-ci ildə Turində (İtaliya), 1913-cü ildə London və Berlində təşkil edilmiş beynəlxalq sərğilərdə nümayiş etdirilən eksponatların əsas hissəsi Azərbaycandan aparılmış xalça və xalça məmulatlarından ibarət idi.

Azərbaycan xalçaları sənət sahəsi kimi, həm coğrafi mövqeyinə, həm də naxış, kompozisiya, rəng həlli və texniki xüsusiyyətlərinə görə şərti olaraq 7 növə – **Quba, Bakı, Şirvan, Gəncə, Qazax, Qarabağ və Təbriz xalçaçılıq məktəblərinə bölünür.**

Quba Xalçaçılıq Məktəbi üç hissəyə (dağlıq, dağətəyi və ovalıq) bölünür. Dağlıq hissəyə – Qonaqkənd, Xaşi, Cimi, Afurca, Yerfi, Buduq, Qırız, Cek və Salmasöyüd kəndlərində mərkəzləşdirilmiş məntəqələri aid etmək olar. Dağətəyi hissədə xalça istehsalı Əmirxanlı, Əlixanlı, Xəlifələr, Pirəmsan, Bilici, Şahnəzərli, Pirəbədil, Zeyvə, Zöhrami, Sumaqobaq, Xırdagül-çiçi, Sırt-çiçi, Dərə-çiçi kəndlərində, ovalıq hissədə isə Şabran aran zonasında Çay Qaraqaşlı, Hacı Qaraqaşlı, Süsənli, Qaraqaşlı, Dəvəçi, Mollakamallı və s. kəndlərdə mərkəzləşdirilib.

Bakı Xalçaçılıq Məktəbi Abşeronun kəndlərini, Görədil, Novxanı, Nardaran, Bülbülə, Fatmayı, Mərdəkan, Qala, Xilə və digər kəndləri, həmçinin Abşerondan kənarda yerləşən Xızı rayonu və bura daxil olan Qədi, Hil, Keş, Fındığan və s. xalça məntəqələrini əhatə edir. Bakı

xalçaları daha yumşaq olması, rənglərinin intensivliyi, bədii elementlərinin orijinallığı və naxışlarının incəliyi ilə seçilir. Xalçaların bəzək-lərində həndəsi formalı göllər, əyri xətləli nəbatı elementlər üstünlük təşkil edir. Bakı qrupuna aid xalçaların rəng koloritində ara sahə yerliyi üçün əsasən, tünd göy, nadir hallarda isə qırmızı və sarı rənglərdən istifadə edilir. Bu xalçaların əksəriyyəti toxunduğu kəndin adını daşıyır.

Şirvan Xalçaçılıq Məktəbi

Şamaxı, Mərəzə, Ağsu, Kürdəmir, Qazıməmməd (Hacıqabul), Göyçay və onların ətraf kəndlərini əhatə edir. Şirvan qrupuna "Mərəzə", "Qobustan", "Şirvan", "Kürdəmir", "Şilyan", "Şirəlibəy", "Çuxanlı", "Bico", "Sor-Sor", "Hacıqabul" və digər

kompozisiyalar daxildir.

Gəncə Xalçaçılıq Məktəbi

Gəncə şəhəri və onun ətraf kəndlərini: Gədəbəy, Goranboy, Şəmkir, Samux rayonlarının ərazisini əhatə edir. Bu məktəbin mərkəzi Gəncə şəhəridir. Gəncə hələ X-XI yüzilliklərdə ipək, yun parçaların, ipək xalçaların istehsal mərkəzi kimi tanınmışdır. Əsrlər boyu yüksək keyfiyyətli xalça istehsalı mərkəzi olan Gəncədə xüsusi xalça emalatxanaları olmuş və şəhər ətrafındakı rayonların xalçaçılığına müsbət təsir göstərmişdir. Gəncə Xalçaçılıq Məktəbinə "Gəncə", "Qədim Gəncə", "Gölkənd", "Fəxrəli", "Çaykənd", "Çaylı", "Şadılı", "Çıraqlı", "Samux" və s. kompozisiyalar daxildir. Gəncə qrupuna daxil olan "Fəxrəli" namazlıq xalçası yüksək bədii xüsusiyyətinə və toxunuşuna görə digər xalça kompozisiyalarından fərqlənir.

Qazax Xalçaçılıq Məktəbinə

"Şıxlı", "Borçalı", "Qaymaqlı", "Qaraqoyunlu", "Qarayazı", "Qaraçöp", "Qaçğan", "Dağkəsəmən", "Dəmirçilər", "Kəmərlı", "Göyçəli", "Salahlı" və başqa çeşnili xalçalar daxildir.

Müşahidələr göstərir ki, bu məktəblərin xalçalarında az rənglərlə ahangdar kolorit yaradılır. Bu

cəhətlərinə görə Gəncə-Qazax xalçalarının naxışları hələ orta əsrlərdə Avropa rəssamlarının marağını cəlb etmiş, XV əsr italyan rəssamı Karlo Krivelonun "Müjdə", alman rəssamı Hans Holbeynin "Elçilər" tablolarında bu xalçaların təsviri verilmişdir.

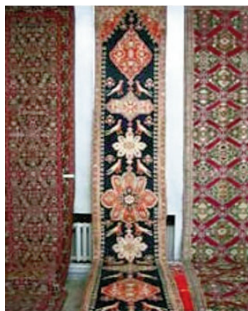
Qarabağ Xalçaçılıq Məktəbi

regionda dağlıq və aran zonalarında inkişaf etmişdir. Hazırda bu məktəblə əlaqədar sistemli informasiyanı gənc nəsələ çatdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Yazılı mənbələrdə ərəb tarixçiləri Əl-Müqəddəsi, Məsudi və başqaları tərəfindən X əsrdən başlayaraq, yun və pambıq emalı ilə məşğul olan iri sənətkarlıq mərkəzi kimi adı çəkilir. Qarabağın dağlıq zonasında "Aran", "Bağcadagüllər", "Balıq", "Buynuz", "Bərdə", "Bəhmənlı", "Qarabağ", "Qoca", "Qasımuşağı", "Ləmbərani", "Muğan", "Talış", "Ləmpə", "Malıbəyli", "Xanqərvənd", "Xanlıq", "Xantirmə", "Çələbi", "Şabalıdbuta" və s. çeşnili xalça kompozisiyaları Qarabağ Xalçaçılıq Məktəbinin klassik nümunələrindəndir. Bu klassik sənət əsərlərinin təlim materialı kimi peşə təhsili müəssisələrində tarixilik və varislik baxımından öyrənilməsinə çox vacib sayırıq. Bildiyimiz kimi,

1750-ci ilin əvvəllərində Qarabağ xanı Pənahəli xan Şuşa şəhərini saldırır və uzun illər bu şəhər Qarabağ xanlığının paytaxtı olur. XVIII əsrdə Qarabağ Xalçaçılıq Məktəbi Şuşada cəmlənir və burada klassik çeşnili xalçalarla yanaşı, Rusiyadan, eləcə də Avropadan gətirilmiş məcməyi, ətirli sabun, çit və digər müxtəlif məişət əşyalarının üzərindən götürülmüş naxışlardan yeni xalça kompozisiyaları "Bağcadagüllər", "Saxsıdagüllər", "Bulud" və s. çeşnilər toxunulmuşdur. Qarabağ xalçalarının rəng-boyaq palitrası olduqca zəngindir. Bu palitra Qarabağ təbiətinin bütün rənglərinin ən zərif çalarlarını özündə əks etdirir.

Təbriz Xalçaçılıq Məktəbi Təbriz, Ərdəbil, Marağa, Mərənd, Maku, Xoy, Urmiya, Zəncan, Qərəcə, Heris, Sərab, Əhmədabad, Miriş, Əhər, Salmas, Görəvan, Sənnə, Qaradağ və başqa xalça məntəqələrini əhatə edir. Bu məktəbin xalça nü-

munələri dünyada İran xalçaları adı ilə tanınıb.

XX əsrdə Azərbaycan xalça sənətinin inkişafı bir neçə istiqamətdə davam edərək çoxcəhətli xarakter almışdır. Bir gün Azərbaycanın müstəqil olacağına inanan insanlar müxtəlif vasitələrlə cümhuriyyətçilik ideyalarını yaşatmağa çalışıblar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqil dövlətçiliyimizin formalaşmasında mühüm bir mərhələdir. Bugünkü müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Odur ki, cümhuriyyətin yubileyləri ölkəmizdə böyük təntənə ilə qeyd olunur. Dövlət başçısının “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi” haqqında Sərəncamında qeyd olunduğu kimi, Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığından qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq ola bilmədiyi üçün süquta uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmayıb. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bilib. 1926-cı ildə Qarabağda – Şuşa şəhərində toxunulmuş xovlu xalça Azərbaycan xalçaçılığında unikal bir hadisədir.

Ölkəmizin mədəniyyət tarixində birinci dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk bayrağı dövlət rəmzi kimi xalq ustaları tərəfindən xalça üzərində əbədiləşdirilib. Xalçanın yazıları və təsvirləri ərəb kalliqrafiyasının qaydalarına müvafiq şəkildə soldan-sağa doğru toxunulub. Bu sənət əsərinin üzərində onun hicri tarixi ilə 1345-ci ildə (miladi tarixi ilə 1926-cı il) toxunulduğu qeyd olunub. 1926-cı ildə represiyaya hazırlıq getdiyi vaxtda müstəqil dövlətçilik atributunu əks etdirən belə bir xalçanın toxunulması böyük cəsarət tələb edirdi. Bu da onu göstərir ki, Azərbaycan xalqının müstəqil yaşamaq istəyini heç bir qüvvə boğa bilməyib. Müstəqillik ideyasının yaşadılması üçün xalçanın seçilməsi heç də təsadüfi deyildir. Çünki xalça bizim milli sərəvətimizdir. Azərbaycan xalqının dəyərlərini, həyat tərzini, tarixini özündə yaşadan qiymətli nümunədir. Bu fakt da dövlət başçısının xalçaçılığın inkişafına belə yüksək diqqət göstərdiyini, müstəqilliyimizi

qoruyub saxlamaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etdiyini bir daha sübuta yetirir. 2014-cü ilin 26 avqust tarixində Azərbaycan Xalça Muzeyinin yeni binasının açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev demişdir: “Mən hesab edirəm ki, Azərbaycan xalçası dünyada xalçaçılıq sənətinin etalonudur. Təsadüfi deyildir ki, xalçalarımız dünyanın ən məşhur muzeylərində nümayiş etdirilir”.

Xalçaçılıq sənətinin inkişafının digər bir qolu “Azərxalça” İstehsalat Birliyinin fəaliyyətidir. “Azərxalça”nın sex və emalatxanalarında toxunan xalçalarda ənənəvi naxış, göl və rənglərdən ustaların yaradıcı şəkildə istifadə etdiyi dəyişmələr klassik xalça kompozisiyalarının sayını zənginləşdirir. “Azərxalça” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin aşkara çıxardığı qədim və nadir xalça

da belə nümunələrdən biridir. Bu gün peşəkar rəssamların yaratdıqları yeni ornament və çeşnilər əsasında toxunan xalçalar klassik kompozisiyaların zənginləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu xalçaların kompozisiya, rəsm həlli və koloritində bəzən klassik kanonların pozulmasına baxmayaraq, müxtəlif bədii və texniki vasitələr mövzunun açılmasına kömək edir.

Azərbaycanda xalçaçılığın inkişaf etdirilməsi üçün mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Hazırda xalçaçılıq sənəti elm sahəsi kimi Ə.Əzizzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbində, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində, eləcə də incəsənətyönümlü kolleclərdə, peşə təhsili müəssisələrində, uşaq rəsm qalereyalarında və digər yerlərdə tədris edilir.

Xalçaçılıq sənətinin elm sahəsi kimi öyrənilməsi və inkişafı Azərbaycanın xalq rəssamı Lətif Kərimovun (1906-1991) adı ilə sıx bağlıdır. Rəssamın eskizləri əsasında toxunulmuş “Əfşan”

(1932), “Qonaqkənd” (1939), “Ləçəktürünc” (1952), “Şuşa” (1953), “Göygöl” (1958), “Qarabağ” (1960), “İslimi” (1964), “Butalı” (1965), “Bahar” (1966-1976), “Heyvanlar aləmində” (1969), “Şəbi-hicran” (1975), “Zərxcara” (1977), “Firdovsi” (1934), “Səməd Vurğun” (1956), “Vaqif” (1967), “Füzuli” (1972), “Nəsimi” (1974), “Səfiəddin Urməvi” (1975), “Əcəmi” (1976) və s. portret xalçalar və ornament elementlərinin uyurluğu, kompozisiya bitkinliyi, rəsmlərinin zərifliyi və ifadəliliyi, zəngin koloritinə görə xalçaçılıq sənətinin qiymətli nümunələrindəndir. Rəssamın 1986-cı ildə Londonda açılmış fərdi sərgisində “Bəndi-Rumi” (1980-1981), “Ləçəktürünc” (1981), “Xətai” (1981-1985), “Açma-yumma” (1982), “Ləçəkəndlik” (1983), “Kətəbəbəndlik” (1984), “Əsrlərin nəğməsi” (1985) və s. xalçaları nümayiş etdirilmişdir. L.Kərimovun çoxcildli “Azərbaycan xalçası” əsərində 1300-dən artıq Azərbaycan xalçasının ornament elementinin təhlili verilmişdir.

Xalçaçılığın qədim zamanlardan müasir dövrümüzədək davam edən çoxcəhətli inkişaf yolu göstərir ki, bu sənət növünü həsir formasından “Şeyx Səfi” səviyyəsinə qədər yüksəldən azərbaycanlı sənətkarlar onu bu gün də yeni bədii-texniki nümunələrlə zənginləşdirmək iqtidarındadırlar. Azərbaycan xalçaçılığının ənənə və müasirlik üzərində qurulan təşəkkülünün nəticəsidir ki, yaradılan əsərlər dünyanın məşhur muzey və nüfuzlu şəxsi kolleksiyalarının ən qiymətli mənəvi dəyər daşıyıcısı olaraq qorunub saxlanılmaqdadır.

1967-ci ilin mart ayının 13-də Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 130 nömrəli Sərəncamına əsasən, beynəlxalq miqyasda unikal olan Azərbaycan Xalça Muzeyinin əsası qoyulmuşdur.

50 il ərzində muzeyin ekspozisiyası müxtəlif təyinatlı binalarda fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, ilk ekspozisiya 1972-ci ildə İcərişəhərdə XIX əsr memarlıq abidəsi olan Cümə məscidində, müstəqillik illərində Neftçilər prospektindəki Muzey Mərkəzində (keçmiş Lenin Muzeyi), çağdaş dövrdə isə Dənizkənarı Milli Parkın gözəl guşəsində ucaldılan müasir üslublu möhtəşəm tikilidə yerləşmişdir. Xalqımızın milli irsinin nadir nümunələri olan xalça və dekorativ-tətbiqi sənət inciləri fərqli üslublu məkanlarda hər dəfə

müxtəlifliyi ilə seçilərək ekspozisiyaya özünəməxsus xüsusiyyətlər gətirmişdir. Böyük sənətkar Lətif Kərimovun təşəbbüsü ilə yaradılan muzey bu gün milli irsin əsas tərkib hissəsi sayılan xalça sənətinin və unudulmaqda olan xalça texnologiyalarının qorunub saxlanılmasını təmin edən, təbliği və tədqiqi ilə məşğul olan elmi-tədqiqat mərkəzi kimi fəaliyyət göstərir.

Muzeyin maraqlı kolleksiyası elmi-tədqiqat işi üçün tükənməz mənbədir. Muzey yarandığı gündən elmi-tədqiqat və tədris mərkəzi kimi ölkəmizin mədəni həyatında fəal iştirak edir, beynəlxalq əlaqələr, fondların komplektləşdirilməsi və sosial sahələr üzrə işlər aparır. Yeni binadakı muzey ekspozisiyasında geniş halda 7 kolleksiyaya – “Xovsuz xalçalar”, “Xovlu xalçalar”, “Xalça məmulatları”, “Bədii metal”, “Çini, şüşə, ağac, kağız”, “Parça, geyim, tikmə” və “Zərgərlik məmulatları” daxil olan sənət nümunələri, xüsusilə də əsrarəngiz xalçalarımız layiqli şəkildə nümayiş olunmaq fürsətini qazanıb.

Kolleksiyanın çox hissəsi 70-80-ci illərdə son dərəcə dəqiqliklə və mükəmməl şəkildə toplanılmışdır. Görkəmli xalçaçı-rəssam L.Kərimov başda olmaqla, muzeyin ekspertləri tərəfindən toplanılan əşyalar bu gün dünya incəsənət xəzinəsinin qiymətli nümunələri kimi qəbul olunur. Hazırda muzey fondları 10 mindən artıq ekspozitdən ibarət unikal kolleksiyaya malikdir. Onun böyük bir hissəsini xovlu və xovsuz xalçalar, xalça məmulatları təşkil edir. Bu Azərbaycan xalçalarının bütün növ və qrup kompozisiyalarının təqdim olunduğu ən dolğun və zəngin kolleksiyadır. Muzey bu illər ərzində dünya səviyyəsində bir çox uğurlara imza atmışdır. Belə ki, 70-ci illərdə muzey kolleksiyasının bir qisminin Almaniya və İtaliyada sərgilənməsi bir sıra nəşrlərdə işıqlandırılması, 30-a yaxın beynəlxalq miqyaslı sərgi keçirməsi fikrimizi bir daha əsaslandırır. Qeyd edək ki, ilk simpozium Azərbaycan Xalça Muzeyinin təşəbbüsü və UNESCO-nun dəstəyi ilə 1983-cü ildə Bakıda təşkil olunmuşdur. Simpoziumun keçirilməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət və dəstəyi, həmçinin Azərbaycanın görkəmli xalça ustası, böyük sənətkar L.Kərimovun səyi olmuşdur. Azərbaycan xalçasının tanınması ilə bağlı digər beynəlxalq simpoziumlar 1988 və

2003-cü illərdə Bakıda, 2007-ci ildə isə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və UNESCO-nun təşkilatçılığı ilə Parisdəki Mənzil Qərargahında keçirilmişdir. Azərbaycan xalçası ilə bağlı sonuncu beynəlxalq simpozium L.Kərimovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuşdur ki, bu da ölkəmizin xalça ustasına olan xüsusi hörmətin əyani göstəricisidir.

Muzeyin yaradılmasında xalçaçılıq haqqında elmdə, xalça sənətinin bədii-texniki inkişafında L.Kərimovun rolu danılmazdır. Muzey tərəfindən təşkil olunmuş MDB-nin Humanitar Əməkdaşlıq üzrə Dövlətlərarası Fondunun köməyi ilə Xalçaçılıq sənəti mövzusunda keçirilən tədbir rəssamın 110 illik yubileyinə həsr edilmişdir. Tədbirdə MDB ölkələrindən dəvət olunmuş xalça mütəxəssisləri iştirak etmişlər. Bundan əlavə, Ümumrusiya Dekorativ-Tətbiqi və Xalq İncəsənət Muzeyi (Moskva) ilə birgə L.Kərimovun yubileyi ilə bağlı maraqlı sərgi keçirilmiş və muzey tərəfindən görkəmli xalça ustası L.Kərimova həsr olunmuş kitab nəşr edilmişdir.

Muzeyin sosialyönümlü ictimai layihələr, kolleksiya nümunələrinin, xalqımızın adət və ənənələrinin müxtəlif yaş qrupları arasında təbliği və yaxından öyrənilməsi məqsədi ilə xüsusi tədris proqramları həyata keçirilir. Kiçik yaşlı tamaşaçılar üçün əyləncəli oyun proqramları, elmi-populyar mühazirələr, ustad dərsləri cəmiyyətimizin maraq dairəsini nəzərə alaraq reallaşdırılır. Muzeydə maraqlı kurator layihəsi olan "Bir eksponatın tarixi", ölkəmizin müxtəlif elm sahələrində çalışan tanınmış alimlərin mühazirələri, unudulmaqda olan xalça və tikmə texnologiyalarının öyrənilməsi və tədris üzrə təlim işləri aparılır.

2017-ci il muzeyin həyatında çox əlamətdar il kimi yadda qalmışdır. Belə ki, muzey 50 illik yubileyini təntənəli surətdə qeyd etmişdir. Prezident İlham Əliyevin "V Beynəlxalq Azərbaycan xalçası simpoziumunun keçirilməsi haqqında" 14 noyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamına əsasən, təşkil olunmuş simpozium Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və "Azərbaycan xalçası" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin birgə iştirakı ilə 17-20 oktyabr tarixlərində yüksək səviyyədə

keçirilmişdir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda xalça sənətinin inkişafına dövlət səviyyəsində göstərilən hərtərəfli diqqət və dəstək onun keçmişini, bugününü və gələcəyini qorumağa tam təminat verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov Ə. Evdə muzey. Bakı, 1964.
2. Müciri C. Azərbaycan xalçaçılığı. Bakı, Azərneşr, 1977, 99 səh.
3. Əliyeva K. Azərbaycan xovsuz xalçaları. Bakı, 1988.
4. Əliyeva R. Azərbaycan süjetli xalçaları. Bakı, İşiq, 1988, 143 səh.
5. Səlimzadə S. Səfəvi xalçaları (I cild). Bakı, Afpoliqraf, 2015, 208 səh.
6. Səlimzadə S. Səfəvi xalçaları (II cild). Bakı, Afpoliqraf, 2017, 220 səh.

K.Aliyeva, S.Salimzade **Development history of carpet-making in** **Azerbaijan**

Summary

The article provides scientific and theoretical views on the development history of carpet-making in Azerbaijan, progress achieved during the years of independence, nappy and napless types of carpets by technical characteristics, carpet-making schools, enterprises engaged in carpet-making in the capital and regions, separate decorative and applied art masters, development of the Azerbaijani carpet-making by classical art traditions and new valuable pieces.

К.Алиева, С.Салимзаде **История развития коврового искусства** **в Азербайджане**

Резюме

В статье освещается история развития коврового искусства в Азербайджане, достигнутые за годы независимости, ворсовые и неворсовые по своим техническим характеристикам, школы ковроткачества, ковроткацкие предприятия в столице и регионах, различные мастера декоративно-прикладного искусства, развитие азербайджанского коврового искусства на основе классических художественных традиций и новых ценностей.

“KABEL XƏTLƏRİNİN QURAŞDIRILMASI VƏ TƏMİRİ ÜZRƏ ELEKTRİK MONTYORU” İXTİSASININ SƏRİŞTƏƏSASLI NÜMUNƏVİ TƏHSİL PROQRAMININ (KURİKULUMU) HAZIRLANMASI METODİKASI

Mehriban Eyvazova,

Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Peşə-ixtisas

təhsili şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi

E-mail: eyvazova-mehriban@mail.ru

Son illər ölkəmizdə iqtisadiyyatın sürətli inkişafı, bazaryönümlü islahatların dərinləşməsi və regionların sosial-iqtisadi inkişafındakı müsbət dəyişikliklər peşə təhsili sisteminin qarşısında yeni tələblər qoyur. Hazırda əmək bazarında yüksək ixtisaslı kadrlara yaranan və gündən-günə artan tələbatı ödəmək üçün peşə təhsilinin yeni məzmununun hazırlanması çox vacib məsələ kimi ön plana çəkilir.

Peşə təhsilinin inkişafı üçün çox vacib olan səriştelərə əsaslanan kurikulumlar hazırlanmış və artıq pilot şəkildə tətbiqinə başlanılmışdır. Səriştelərə əsaslanan kurikulumlar təlimin və bacarıqların inkişafına sistemli yanaşmadır. Bu yanaşma səriştelərə olan real tələbatın qiymətləndirilməsi, təlimin təşkili, potensial dinləyicilərin maraqlarının müəyyən edilməsi, fəaliyyətin bacarıqlar nöqtəyi-nəzərdən təhlili kimi sıx daxili əlaqəli proseslərdən ibarətdir.

Səriştelərə əsaslanan kurikulumlarda təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktiki bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilir. Səriştə əldə olunmuş bilik və bacarıqların praktiki fəaliyyətdə effektiv və səmərəli tətbiq etmək qabiliyyətidir. O,

tələbənin qazandığı bilik və bacarıqlar, fəaliyyətin nəticəsinə çevrilməsini təmin edir və sosial-iqtisadi inkişafa daha effektiv xidmət göstərir.

Kurikulumların keyfiyyətində biliklərin həcmi və miqdarı əsas rol oynayır. Bütün praktiki bacarıqların yerinə yetirilməsində məqsəd biliklərin möhkəmliliyini, davamlılığını artırmağa xidmət göstərməkdən ibarətdir. Praktiki əhəmiyyət daşıyan bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlər ön plana keçir. Kurikulumda məzmun elə formalaşmalıdır ki, o, tələbələrin ilkin bilikləri ilə əlaqəli olsun və onları artıq yükləməsin. Təlimin məzmunu tələbələrin səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Müəllim və istehsalat təlimi ustalarının fikirləri tələbələrə çətinlik yaratmamalı, tədris edilən və öyrənilən biliklər real təcrübə ilə əlaqəli olmalıdır. Bu, oxumağa, hazırlığa imkan verir və tələbələr peşə təcrübəsində biliklərinin tətbiq edilməsinə zərurətin yarandığını görürlər. Kurikulumda nəzəri biliklər peşə təcrübəsi ilə əlaqəli olmaqla yanaşı, həm də praktiki təlim nəzəri biliklərin əsasını təşkil etməli və real obyektlərdə aparılan təlimə üstünlük verilməlidir.

Səriştelərə əsaslanan kurikulumlarda ixtisas üzrə modulların mənimsənilməsində baza mo-

dulları xüsusi yer tutur. Baza modulları fənn xarakteri daşıyır və ənənəvi təlimdə olduğu kimi ayrı-ayrı fənlər vasitəsi ilə verilir. Bu modulların tədrisi koqnitiv səriştələrə və ixtisas üzrə modullarda təsvir edilmiş biliklərin mənimsənilməsinə yönəldilməlidir. Modullarda tədris prosesinin sonunda nəzərdə tutulmuş hansı bilik və bacarıqlar üzrə səriştəyə malik olacağı göstərilməlidir. İxtisas üzrə modulların sayı səriştə sahələrinin həcmindən və mürəkkəbliyindən asılıdır. Modullar nəzəriyyə və təcrübəni birləşdirərək nəticəyə əsaslanır, həmçinin təlim fəaliyyətləri, məqsədləri, qiymətləndirmə meyarları və üsullarını özündə birləşdirir.

Modulun adının tərtibi zamanı tələb edilən nəticələrin əsas xüsusiyyətləri barədə ətraflı məlumat verilməli, adın dəqiqləşdiyi hallarda ixtisasın hansı fəaliyyət sahəsinə aidliyi yığcam və birmənalı ifadə edilməlidir. Düzgün modul adı tələbənin nə öyrənəcəyini, bacarıq və ya bilik sahəsini əks etdirməlidir. Modulun adı mənalı, aydın şəkildə bacarıq və ya bilik sahəsini əks etdirməsi, sonra isə ixtisas göstəricisi haqqında ifadə ilə tamamlanması zəruridir. Hər bir sonrakı modul əvvəlki modulu tamamlamalıdır. Modul nəticəyönümlüdür və nəzəriyyə ilə təcrübəni birləşdirir. Modula nəzəri dərslər, tapşırıqlar, praktiki iş, qiymətləndirmə üsulları, tədris fəaliyyətləri daxil edilməli və modulu bitirdikdən sonra tələbə artıq nə edəcəyini bilməlidir.

Ümumi məqsəddə tələbələr tərəfindən nümayiş olunacaq bilik və bacarıqlar haqqında ətraflı məlumat verilməli, təlim nəticəsində verilən informasiyanın qısa xülasəsi əks etdirilməlidir. Məsələn, Kabel xətlərinin quraşdırılması və təmiri üzrə elektrik montyoru ixtisasının “Təmir və xidmət işləri” modulunda – modulun ümumi məqsədi: modul başa çatdıqdan sonra tələbə elektrik kabel xətlərinin, damar izolyasiyasının, qısa qapanma zamanı elektrik xətlərinin təmirini, zədələnmiş birləşdirici muftalar və sonluq işləmələrdə təmir işlərini, kabellərin korroziyasının təyin edilməsi və təmirdən sonra yüksək gərginlikli kabellərin sınağını həyata keçirtməyi bacaracaqdır.

Modullarda müvafiq təlim nəticələri əks etdirilir. Təlim məqsədləri ixtisas üzrə peşə təhsilinin əsasını təşkil edən təhsil standartlarına əsasən formalaşdırılmalıdır. Təlim nəticələrinin tələblərinə cavab vermək üçün tələbələrin nümayiş etdirəcəyi minimum nailiyyət standartları barədə məlumat verilməli, ixtisas üzrə tələb olunan bilik və bacarıqlar başa düşülən şəkildə yazılmalıdır. Təlim nəticələri yazılarkən tələbənin ixtisası üzrə nəyi bilməsi və hansı bacarığa yiyələnməsi nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, təlim nəticəsi tələbələrin tapşırıqları icra edəcəyi parametrləri müəyyən edərək öyrənmə fəaliyyətinin planlaşdırılması istiqaməti üzrə təmin edir. Hər modul üçün 3-5 təlim nəticələri yazılması tövsiyə olunur. Hər bir təlim nəticəsi həmin modulda digər təlim nəticələri, ümumi məqsədlər, modulun adı, qiymətləndirmə meyarı və metodları ilə əlaqədar olmalıdır. Qiymətləndirmə meyarı isə birbaşa təlimin nəticəsindən yaranır. Təlimdə müəyyən nəticələrə nail olmaq üçün qiymətləndirmə meyarları təlimin nəticələrinin tələblərinə cavab verməli, onu tam əhatə etməlidir.

Modul üzrə qiymətləndirmə meyarı gözlənilən bacarıq səviyyəsi və nailiyyətlərini müəyyən edir. Tələbənin nəticə əldə etməsi üçün hansı işləri görməsinin tələb olunduğu və qazandığı bacarıq səviyyəsi haqqında məlumat verir. Bir təlim nəticəsi 4-6 qiymətləndirmə meyarından ibarətdir. Yazılan qiymətləndirmə meyarları bir təlim nəticəsini ətraflı əhatə etməklə, tələbənin nə etdiyini və nailiyyət qazanması üçün tələblər qeyd olunmalıdır.

“Kabel xətlərinin quraşdırılması və təmiri üzrə elektrik montyoru” ixtisasının modullarının təlim nəticələri üzrə meyarlarda tələbənin ən çox hansı bilik və xüsusi bacarıqlara ehtiyac duyduğu, hansı addımları atmalı və hansı nailiyyətləri əldə edəcəyi nəzərə alınmışdır. Kurikulum ixtisas üzrə bilik, bacarıq və yanaşmanı özündə birləşdirir. Mövzular fikirləri başa düşüləcək qədər qısa və əhatəli olmaqla, tələbələri ixtisasa həvəsləndirərək cəlb edəcəkdir.

Modulun adı. Elektrik hazırlıq işlərinin planlaşdırılması	
Modulun kodu. 1	
Saatlar və kredit.	
Modulun ümumi məqsədi. Modul tamamlandıqdan sonra tələbə kabelləri quraşdırmaq üçün lazım olan alət və ləvazimatlardan istifadə qaydalarını, fərdi mühafizə vasitələrinin sınağını, kabel xətlərinin çəkiliş sxemini, torpaqda qazıntı işlərinin aparılmasını və ərazinin hazırlanmasında çatışmazlıqları aradan qaldırmağı bacarır.	
Təlim nəticəsi 1. Kabelləri quraşdırmaq üçün alətlər və ləvazimatlar barədə bilir və düzgün işləməyi bacarır	
Qiymətləndirmə meyarları	Mövzular
1. İşə uyğun fərdi mühafizə vasitələrini seçir.	Fərdi mühafizə vasitələri Səyyar torpaqlayıcılar Xəbərdaredici plakatlar İzoləedici mühafizə vasitələri Əlavə mühafizə vasitələri Çəpər və bloklaşmalar İkiqat izolyasiya Fərdi mühafizə vasitələrinin sınağı
2. Kabelləri quraşdırmaq üçün çilingər, ölçü və xüsusi alətləri tanıyır.	İzolə edilmiş dəstəkli alətlər İzoləedici qısqaclar Montaj alətləri Kabellərin soyulması üçün alətlər
3. Quraşdırma və montaj işlərində istifadə olunan əl və mexaniki alətlərin sazlığını texniki-təhlükəsizlik qaydalarına uyğun təyin edir.	Əl və mexaniki alətlərin sazlığı
4. Ölçü cihazlarından istifadə qaydalarına uyğun icra edir.	Cərəyan ölçən qısqaclar Gərginlik göstəriciləri Meqometr Ölçü ştanqları
5. İşin həcmi və icra ardıcılığını planlaşdırır.	İşin həcmi və icra ardıcılığı
Təlim nəticəsi 2. Kabel xətlərinin çəkiliş sxemini oxumağı bilir	
Qiymətləndirmə meyarları	
1. Güc kabellərinin növlərini və markalarını bilir.	Güc kabellərinin növləri Qurşaq izolyasiyalı güc kabelləri Üçdamarlı yağla doldurulmuş kabellər Qazla doldurulmuş kabellər Yüksək gərginlikli sabit cərəyan kabelləri Dəyişən gərginlikli kabel xətləri Kriogen (kriorezistiv) kabellər İfratkeçirici kabellər
2. Kabel xətləri trassalarının layihələndirilməsinə dair məlumat verir.	Kabel xətləri trassalarının layihələndirilməsi

1. İşə uyğun fərdi mühafizə vasitələrini seçir.	Fərdi mühafizə vasitələri Səyyar torpaqlayıcılar Xəbərdaredici plakatlar İzoləedici mühafizə vasitələri Əlavə mühafizə vasitələri Çəpər və bloklaşmalar İkiqat izolyasiya Fərdi mühafizə vasitələrinin sınağı
2. Kabelləri quraşdırmaq üçün çilingər, ölçü və xüsusi alətləri tanıyır.	İzoləedilmiş dəstəkli alətlər İzoləedici qısqaclar Montaj alətləri Kabellərin soyulması üçün alətlər
3. Elektrik xətlərinin qurulması üzrə sxemi izah edir.	Elektrik xətlərinin qurulması sxemi
4. Kabel xətlərinin quraşdırılmasının planlaşdırılmasını təsvir edir.	Kabel xətlərinin quraşdırılmasının planlaşdırılması
Təlim nəticəsi 3. Kabelin keçdiyi zonalarda hazırlıq işlərini təşkil etməyi bacarır	
Qiymətləndirmə meyarları	
1. Torpaqda qazma işlərini aparmaq üçün elektrik qurğularının qurulma qaydalarını bilir.	Maşın və mexanizmlərin iş yerində yerləşdirilməsi
2. Kabel trassasında yoxlama qazıntı işlərini yerinə yetirir.	Xəndəyin qazılması
3. Quraşdırmadan əvvəl 2500 V meqometrlə kabelin izolyasiyasının müqavimətini təyin edir.	2500 V meqometrlə kabelin izolyasiyasının sınağı
4. Kabeli quraşdırarkən iş yerinin işıqlandırılma qurğusunu yoxlayır.	İşıqlandırma qurğusunun yoxlanılması

Səriştəəsaslı qiymətləndirmə tələbələrin bilik və bacarıqlarını tətbiq edə bildiklərinin nümayişinə yönəlmişdir. Qiymətləndirmə tədris prosesi zamanı və onu başa vurduqdan sonra həm sinifdə, həm də təcrübənin keçirildiyi yerdə fəaliyyətə dair göstəriciləri toplamaqla aparılır. Qiymətləndirmə hər modulun sonunda təlim nəticəsinə və qiymətləndirmə meyarına əsasən aparılır. Qiymətləndirmə müşahidə, məhsulun qiymətləndirilməsi və sorğu-sualı əhatə edən üç kateqoriyaya bölünür: müşahidə edilə biləcək fəaliyyət, qiymətləndirilə biləcək məhsul, sorğu-sual vasitəsi ilə qiymətləndirilməsi mümkün olan bilik, anlayış və digər analitik bacarıqlar.

Əgər tələbədən gözləntilər nə etdiyini və ya hazırladığını tələb edərsə, bu halda dəlillər fəaliyyətdən ibarətdir. Bu səbəbdən tələbənin fəaliyyətinin icrası müşahidə edilməli və bu fəaliyyətin

nəticəsində əldə edilən məhsul qiymətləndirilməlidir. Bununla yanaşı, əgər tələbədən gözləntilər bilik öyrənməsi, başa düşməsi və ya izah edə bilməsini ifadə edərsə, ona şifahi və yazılı suallar verməklə, onun biliyi, başadüşmə qabiliyyəti və analitik bacarığı da yoxlanmalıdır. Eyni zamanda, tələbənin həm bacarıq, həm də idrakla bağlı bilikləri qiymətləndirilərkən həyata keçirəcəyi fəaliyyətlə əlaqəli standartları müəyyənləşdirmək üçün qiymətləndirmə üsullarından da istifadə edilməlidir.

Qiymətləndirmə prosesində tələbənin işinin razılaşdırılmış miqyaslara əsasən qiymətləndirilə bilməsinə baxmayaraq, yekun qiymətləndirmə qərarı ya “səriştəli” və “hələ səriştəli deyil” olacaqdır. Şəxsin “yarı səriştəli” olması isə qəbul edilməzdir.

MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBATI QAYDALARI

Dərc olunacaq məqalə redaksiyaya həm kağız, həm də elektron formada təqdim olunmalıdır. Məqalə hazırlanarkən aşağıdakı tələblər nəzərə alınmalıdır:

1. Məqalə azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalı, məqalənin adı, xülasə və açar sözlər hər üç dildə təqdim olunmalıdır.

2. Məqalə Microsoft Word mətn redaktorunda A4 formatında (soldan, yuxarıda, aşağıdan və sağdan – 2 sm.), Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə, vahid sətirarası intervalla və mətndaxili yazıda 1sm. abzas buraxmaqla hazırlanmalı və 8 səhifədən artıq olmamalıdır.

3. Məqalənin mətninin aşağıdakı bölmələrdən ibarət olması tövsiyə olunur:

- giriş (məsələnin aktuallığı, problemin hazırkı vəziyyəti);
- tədqiqatın məqsədi, məsələnin qoyuluşu;
- məsələnin həll üsulları aprobeasiyası;
- alınan nəticələrin tətbiqi;
- nəticə.

4. Məqalə aşağıdakı ardıcılıqla hazırlanmalıdır: UOT – soldan, böyük hərflərlə, qalın şrifflə, sonda 6pt. interval; məqalənin adı – ortadan, böyük hərflərlə, qalın şrifflə; müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı – ortadan, sonda 6pt. interval; xülasə (mətn təqdim olunan dildə), sonda 6pt. interval; açar sözlər – kursivlə, sonda 6pt. interval; giriş və digər alt başlıqlar – soldan, qalın şrifflə, əvvəlində və sonunda 6 pt. intervalla.

5. Ədəbiyyat siyahısı: hər bir istinad olunan mənbənin adı tərcümə olunmadan, məqalədə istifadə olunma ardıcılığına uyğun olaraq nömrələnir. Mənbənin biblioqrafik təsviri Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiya işlərində mənbənin biblioqrafik təsvirinə irəli sürdüyü tələblərə uyğun olaraq göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısından sonra məqalənin hazırlandığı dildən fərqli, digər 2 dildə məqalənin adı, müəllifin soyadı, adı, atasının adı, müəlliflərin iş yeri, şəhər, ölkə və e-poçt ünvanı, xülasə və açar sözlər təqdim olunur.

7. Məqalədə cədvəl və şəkillər nömrələnir: cədvəl cədvəlin yuxarisında, kursivlə, ortadan, (məs., cədvəl 1.) şəkil şəklin altında, kursivlə, ortadan (məs., şəkil 1.) və mətn hissədən (yuxarıdan və aşağıdan) 1 boş sətir buraxmaqla göstərilməlidir. Cədvəllər bilavasitə məqalənin mətnində yerləşdirilməlidir. Hər cədvəlin öz başlığı olmalıdır. Cədvəllərdə mütləq ölçü vahidləri göstərilməlidir. Əlyazma mətnində şəkillər və cədvəllərin yeri göstərilir. Eyni bir məlumatı mətnə, cədvəldə və əlyazmada təkrarlamaq yolverilməzdir.

8. Məqalədə istifadə olunan ölçü vahidləri beynəlxalq ölçü vahidləri sisteminə uyğun olmalıdır. Qəbul olunmuş sözlərdən başqa və s., və i.a., qısaldılmış sözlərdən istifadə etmək olmaz.

9. Düsturlar Microsoft Equation-də standart parametrlərlə yığılır. Mətnə ancaq istifadə olunan düsturlar nömrələnir. Düsturün nömrəsi sağda mütərəzədə yazılır.

10. Redaksiyaya məqalə göndərildikdə müəlliflər haqqında məlumat: soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi, iş yeri, vəzifəsi, telefon nömrəsi, e-mail ünvanı da təqdim olunmalıdır.

11. Müəssisədə yerinə yetirilən tədqiqatın nəticələrini açıqlayan məqalənin çap edilməsi üçün müvafiq yazılı razılıq olmalıdır.

12. Məqalədə göstərilən məlumat və faktlara görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

13. Redaksiyaya daxil olan məqalələrə rəy təqdim olunur və müsbət rəy almış məqalələr çapa tövsiyə olunur.

14. Redaksiya məqalənin əsas məzmununa xələl gətirməyən redaktə dəyişiklikləri və ixtisarları etmək hüququnu özündə saxlayır.

15. Məqalə çapa verilmədikdə redaksiya heyətinin qərarı barədə müəllifə məlumat verilir və əlyazma müəllifə qaytarılır. Redaksiyanın məqaləni yenidən işləmək haqqında müraciəti, onun çapa veriləcəyini ehtiva etmir. Belə ki, ona əvvəl rəyçilər, sonra isə redaksiya heyəti yenidən baxır. Çap üçün məqbul sayılmayan məqalə müəllifin məqalənin çapına yenidən baxılması xahişi ilə redaksiya heyətinə müraciət etmək hüququ var.

16. Məqalənin korrekturası müəllifə göndərilir. Məqalə çap olunandan sonra redaksiya otiskləri

yazışma üçün göstərilən ünvana göndərir.

17. Məqalə sadalanan tələblərə cavab verməzsə, baxılmaq üçün qəbul edilmir və müəllifə qaytarılır. Əlyazmanın daxil olduğu vaxt redaksiyanın mətnin son variantının redaksiyaya daxil olduğu gündən sayılır.

18. Redaksiyanın ünvanı: Bakı, AZ 1033, N.Hacıyev 4. Tel. (+994 12) 566 -09 -67

Fax: (+994 12) 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

PREPARATION RULES OF ARTICLES

Articles published in the paper, as well as in electronic form will be submitted. The following requirements must be taken into account while preparing the article:

1. Articles should be prepared in one of the languages-Azerbaijani, Russian and English, the name of the article, abstract and keywords should be submitted.

2. The articles should be submitted in the Microsoft Word text editor A4 format (from left, above, below and right-2cm.), with the font Times New Roman 12 font., 1 cm inter-text interval, remaining paragraphs and not exceed 8 pages.

3. Article text consisting the following sections is recommended:

- introduction (the problem actuality, state-of-the-art of the problem);
- the purpose of the research, formulation of the problem;
- the problem solution methods and approbation;
- application of achieved results;
- result.

4. The articles must be prepared in the following sequence: The unified decimal qualification-from left bold, 6 font. interval; the name of the article-from the middle, capitalized, bold, 6 font, interval, initials and surname of authors-from the left and bold italic authors place of work city country and e-mail address-from the left in the end 6 font interval summary (in the language of the article)-italics in the end 6 font, interval; key words-italics, in the end 6 font, interval introduction and other sub-headings-from left, bold, and at the beginning end 6 font, interval.

5. List of bibliography each referred source must be numbered in accordance with the sequence used in the article and remained untranslated.

6. List of bibliography must be followed by the article name, summary and keywords in 2 distinguished languages.

7. The table and pictures in the article must be numbered: Table – at the top of the table, from the right (eg, Table 1.), a picture-below the picture from the middle (eg Picture 1.) remaining parts (from the above and below) a blank line. Tables should be inserted into text and have titles. Units are required to be indicated in tables. The authors should mark in margins the location of illustrations and tables in the text. Please do not duplicate data in the text tables and figures. Captions should be supplied on a separate sheet.

8. All measurements and data should be given in SI units, or if SI units, do not, in an international accepted unit. The authors are advised to avoid abbreviations except for generally accepted ones.

9. Formulas must be assembled in standards parameter-Microsoft Equation. Only formulas used in the text must be numbered. The formula numbers must be written in brackets in the right.

10. Sending articles to the editorial office must contain information about the authors: surname, name, fathers name, scientific degree, scientific rank, place of work, position, phone number, or e-mail address.

11. Articles stating results of researches, executed in establishments, have to have corresponding permission to publication.

12. The author is responsible for the information and facts mentioned in the article.

13. The articles received by the editorial office are presented for reference and the articles with positive references are recommended for publication.

14. The Editorial Board has the right to edit the manuscript and abridge it without misrepresenting the paper contents.

15. The Editorial Office informs the authors of paper denial and the reviewers conclusion without returning the manuscript. A request to revise the manuscript does not imply that the paper is accepted for publication since it will be reviewed and considered by the Editorial Board. The authors of the rejected

paper have the right to apply for its reconsideration.

16. Proofs are not sent to the authors. Three offprints of each paper will be supplied free of charge of the corresponding author.

17. Papers not meeting the above requirements are denied and returned to the authors. The date of receipt of the final version by Editorial Office is considered as the submission date.

18. Editorial Office Address: AZ1033, Baku city, ave N.Hajiyev 4. Phone (+994 12)566 09 67;

Fax (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Публикуемая статья должна быть представлена в редакцию в бумажном и в электронном виде. При подготовке статьи должны быть выполнены следующие требования:

1. Статья должна быть подготовлена на одном из языков – азербайджанском, русском или английском. Название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть представлены на трех языках.

2. Электронный вариант статьи должен выполняться в текстовом редакторе Microsoft Word в формате А4 (поля: левое, правое, верхнее и нижнее – 2 см), шрифтом Times New Roman размером 12 пт. Междустрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, размер статьи не должен превышать 8 страниц.

3. Текст статьи рекомендуется составлять из нижеследующих разделов:

- введение (актуальность проблемы, нынешнее состояние проблемы);
- цель исследования, постановка задачи;
- методы решения и апробация задачи;
- внедрение полученных результатов;
- результат.

4. Статья должна быть подготовлена в следующей последовательности: УДЖ – слева, жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; название статьи – в центре, прописным и жирным шрифтом, в конце интервал 6 пт; инициалы и фамилии авторов – в центре, прописным и жирным шрифтом; место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты – по центру, в конце интервал 6 пт; аннотация (на языке представленного текста) – в конце интервал 6 пт; ключевые слова – курсивом, в конце интервал 6 пт; введение и другие подзаголовки – слева, жирным шрифтом, в начале и конце интервал 6 пт.

5. Список литературы: название каждого источника не переводится и нумеруется в статье в соответствии с последовательностью использования. Библиографическое описание источников должны быть указаны в соответствии с требованиями, предъявляемыми ВАК к библиографическому описанию источников в диссертационной работе.

6. После списка литературы название статьи, инициалы и фамилии авторов, место работы авторов, страна, город и адрес электронной почты, аннотация и ключевые слова представляются также на двух других языках.

7. В статье нумеруются таблицы и рисунки: таблица – в верхней части таблицы, курсивом, в центре (например, таблица 1), рисунок – под рисунком, курсивом, в центре (например, рисунок 1) и, пропуская одну пустую строку от текста (из верхней и нижней частей).

Таблицы располагается непосредственно в тексте статьи. Каждая таблица должна иметь заголовок. В таблицах обязательно указываются единицы измерения величин. В тексте рукописи на полях указываются место для рисунков и таблиц. Повторение одних и тех же данных в тексте, таблицах и рисунках недопустимо. К статье прилагается список подрисуночных подписей.

8. Размерность всех величин, принятых в статье, должна соответствовать Международной системе единиц измерений (СИ). Не следует употреблять сокращенных слов, кроме общепринятых (т.е., и т.д., и т.п.).

9. Формулы набираются стандартными параметрами в Microsoft Equation. Номер формулы пишется в скобках с правой стороны. В тексте нумеруются только использованные формулы.

10. При отправке статей в редакцию также должны быть представлены сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, ученая степень, ученое звание, место работы, должность, номер телефона,

adres elektronной почты.

11. Статьи, излагающие результаты исследований, выполненных в учреждениях, должны иметь соответствующие разрешение на опубликование.

12. Автор несет ответственность за информацию и факты, указанные в статье.

13. Статьи, поступившие в редакцию, направляются на отзыв; статьи, получившие положительные отзывы, рекомендуются к публикации.

14. Редакция оставляет за собой право производить редакционные изменения и сокращения, не искажающие основное содержание статьи.

15. В случае отклонения статьи редакция сообщает автору решения редколлегии и заключение рецензента, рукопись автору не возвращается. Просьба редакции о доработке статьи не означает, что статья принята к печати, так как она вновь рассматривается рецензентами, а затем редакционной коллегией. Автор отклоненной статьи имеет право обратиться к редколлегии с просьбой повторно рассмотреть вопрос о возможности опубликования статьи.

16. Корректурa авторам не высылается. После опубликования статьи редакция высылает оттиски по адресу, указанному для переписки.

17. Статьи, не отвечающие перечисленным требованиям, к рассмотрению не принимаются и возвращаются авторам. Датой поступления рукописи считается день получения редакцией окончательного текста.

18. Адрес редакции: AZ1033, г. Баку, пр. Н.Гаджиев 4, Тел: (+994 12) 566 09 67;

факс: (+994 12) 566 09 87; www.jurnal.vet.edu.az; E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.az

Yaradıcı heyət

Baş redaktor müavini

Əfsanə Zülfüqarova

məsul katib

Afaq Xanpaşayeva

şöbə redaktorları

Fikrət Əhədov

Vüqar Səlimova

Sevinc Məmmədova

Əfrasiyab Məmmədov

müxbir-redaktor

Rəna Rüstəмова

korrektor

Lalə Niyazqızı

texniki-redaktor

Pərvanə İbrahimova

Jurnal Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 23.11.2017-ci il tarixli, 416 №-li əmri ilə təsis edilmiş və dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeydiyyat № 2000314101

* * *

Jurnalın yaradıcı kollektivi Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin Həsən bəy Zərdabi adına Diplomuna layiq görülmüş və jurnal Azərbaycan Mətbuat Şurasının üzvüdür.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1033, Bakı şəhəri, Nazim Hacıyev 4;

Tel./Fax: 566-09-67; 566-09-87; www.jurnal.vet.edu.az

E-mail: peshetehsili.jurnali@vet.edu.gov.az

Rekvizitlər

Müştəri: "Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı

VÖEN: 1401555071

VÖEN: 2000314101

M/hesab: AZ41NABZ0136010000000003944

H/h: AZ36CTRE0000000000002167908

SWIFT: CTREAZ22

Bank: Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

D3. Bütçə təsnifatının kodu: 142319

Kodu: 210005

D4. Bütçə səviyyəsinin kodu: 03

Çapa imzalanmışdır: 02.04.2019. Kağız formatı: 60x84¹/₈.

Çap vərəqi: 13. Sifariş: 40. Tiraj: 2700.

"Peşə təhsili və insan kapitalı" jurnalı redaksiyasında yığılıb və "Letterpress" MMC-nin mətbəəsində çap olunub.